

ΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΕΝΟΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ

Α'

Δύσκολο τὸ θέμα πὸν θὰ ἐξετάσῃ τώρα τούτῃ ἢ στίγῃ, πρέπει, ὥστόσο νὰ ἐξετασθῇ, γιατί προβάλλει στὸν σύγχρονον ἄνθρωπο σὰν ἐρώτημα πὸν ζητᾶ μιὰν ἀπάντησι. Ἡ ἀκατάλυτη καὶ πάντα νέα δύναμι πὸν κλείνει μέσα του τὸ δέντρο πὸν φύτρωσε στὸν Γολγοθᾶ γεννᾶ καὶ στὴν ἐποχὴ μας ὄχι μόνο τὸν θαυμασμό καὶ τὴν κατάπληξι, μὰ ἀκόμα καὶ ἀπορίες πὸν διατυπώνονται μὲ διάφορους τρόπους καὶ ἀπὸ διάφορες πλευρῆς. Σὲ κάθε ἐποχὴ τὸ δέντρο τὸ Χριστιανικὸ φανερῶνει ὀλίγελα καινούργιαν ἀνθησι, μ' ὄλο πὸν δυὸ χιλιάδων χρόνων ἀνθρώπινη ἱστορία συντροφεύεται ἀπὸ τὴν αὐξήσι του. Αὐτὴ ἢ ἀντίθεσι, τοῦ αἰωνοῦ διου κ' ὄμως πάντα νέου, δὲν εἶναι κάτι πὸν εὐκόλα τὸ νοιώθει τὸ ἀνθρώπινο μυαλό, ἀκόμα καὶ τὸ πῶ καλοπροαίρετο. Καὶ κάθε τόσο διατυπώνεται ἢ ἀπορία, πὸν τὴν ἀκοῦμε καὶ τώρα ἐδῶ κ' ἐκεῖ, ὕστερα ἀπὸ τὴν νέα βλάστησι τῆς χριστιανικῆς ζωῆς στὸν τόπο μας καὶ στὴ γεννᾶ μας. Εἶναι ἢ ἐρώτησι ἂν καὶ σὲ ποῖο βαθμὸ αὐτὴ ἢ νέα ἀκμὴ πὸν βλέπομε εἶναι ὁ Χριστιανισμὸς ἐκεῖνος πὸν μᾶς παρέδωσαν οἱ αἰῶνες, οἱ γενεῆς τῶν πατέρων μας, ἢ εἶναι κάτι τὸ διαφορετικὸ, ἕνας «νεοχριστιανισμὸς» καὶ τί τὸ νέο νὰ ἔχη ἄρα γε ὁ σύγχρονος Χριστιανισμὸς μπροστὰ στὸν παλῶ. Καμμιά φορὰ ἢ ἐρώτησι ἔρχεται καὶ σὰν ἔκφρασι κριτικῆς καὶ κατηγορίας ἐκείνων πὸν θέλουν νὰ χτυπήσουν τούτῃ τὴν νέα πνευματικὴ ἀνθησι γιατί τὴν

φοβοῦνται ἢ γιατί, τέλος πάντων, δὲν τοὺς ἀρέσει. Κρατώντας στὰ χέρια τὸν Φρόντ καὶ τὴν ἀμαρτωλῶν σωτηρία μᾶς, κατηγοροῦν τὴν χριστιανικὴ προσπάθεια τῆς γενεᾶς μας, τότε γιατί εἶναι-λένε-κάτι τὸ ὀπισθοδρομικὸ καὶ θέλει νὰ μᾶς γυρῆσι πίσω στοὺς παπποῦδες μας καὶ τὸν μεσαίωνα καὶ τότε, ἀντίθετα, ἀκριβῶς γιατί τὸ ἔργο αὐτὸ δὲν εἶναι, λένε, ὁ Χριστιανισμὸς τῶν παπποῦδων μας καὶ τῶν γιαγιάδων μας ἢ γιατί δὲν θημιζεὶ στοὺς ἐπικριτῆς, ὅσο αὐτοὶ θὰ ἤθελαν, Παπαδιαμάντη καὶ Μωραϊτίδη. Δὲν θᾶξῃ ν' ἀσχοληθοῦμε μὲ τέτοιες ἀντιφατικῆς γκρίνιες, ἂν ἐκτὸς ἀπ' αὐτῆς δὲν ὑπῆρχε καὶ τὸ φυσικὸ ἐρώτημα πὸν εἶδαμε στὴν ἀρχὴ καὶ πὸν ζητᾶ, ἀλήθεια, τὴν ἀπάντησι. Στὴ δεοντολογικὴ του διατύπωσι, τὸ ἐρώτημα μᾶς εἶναι, ἂν καὶ σὲ ποῖο βαθμὸ ὁ Χριστιανισμὸς τοῦ 1947 πρέπει νὰ ναι «συγχρονισμένους», νὰ πάρῃ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἐποχῆς του.

Β'

Τὸ ζήτημα αὐτὸ τοῦ «συγχρονισμοῦ» προβάλλει πρῶτα-πρῶτα, σχετικὰ μὲ τὴν πίστι καὶ τὸ περιεχόμενό της, μὲ τὴν δογματικὴ, ἂς ποῦμε, πλευρὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Θὰ πιστεύομε καὶ σήμερα ὅ,τι ἐπίστευαν οἱ πατέρες μας στοὺς περασμένους αἰῶνες, ἢ πρέπει ν' ἀλλάξομε «κάτω» τὸ περιεχόμενο τῆς πίστεώς μας, νὰ τὸ προσαρμοῦμε πρὸς τὴ σκέψι, τὴ νοοτροπία, τὴς ροπῆς, τὰ ρεύματα τῆς ἐποχῆς μας, νὰ τὸ συγχρονίσωμε; Ἐρώτημα, ἐννοεῖται, κάθε ἀλ-

λο παρά «μοντέρνο». Για να ξεχάσουμε παλαιότερα, πάντως από τον ΙΗ' αιώνα, άρχισε να τίθεται το ζήτημα αυτό, και στον ΙΘ' αιώνα να κινή την εμφάνισή του ένας «συγχρονισμός», ένας μοντερνισμός στην πίστι, στο δόγμα, στη θεολογία. Πολλές οι εκφράσεις, πολλές οι σχολές που ανέδειξαν τούτο τον μοντερνισμό, ένα τό ξεκίνημα: Ή επιθυμία του σιμβιασμού. Ο «μοντερνιστής» αυτός ήταν ο σιμβιαστής. Είδε τον άνθρωπο του ΙΘ' αιώνα ζαλισμένο από τον ύλισμό, που φαινόταν πως είχε για στήριγμα το ξεπέταγμα των φυσικών επιστημών, είδε πως το υπερφυσικό άρχισε να χάνει έδαφος στις μάξες, πως ο άνθρωπος ζαλισμένος από ό,τι κάθε τόσο μάθαινε για νέο δέν πρόφθανε να τό συνθέσει μέσα του με τό αιώσιο κι' ο σιμβιαστής μας ήθελε να διευκολύνη τά πράγματα με τίς άβαρίες στο αιώσιο, για να τό προσαρμόση στά ρεύματα τής στιγμής. Και τό πράγμα προχωρούσε, ώστε στο τέλος να πούμε πως ο Χριστιανισμός δέν χρειάζεται να έχη τίποτε τό υπερφυσικό μέσα του. Κι' ο σιμβιαστής μας, κόβοντας από τό Εύαγγέλιο, ό,τι ήταν φωνή τής αιωνιότητας, του μεγαλείου που ξεπερνούσε τά πειράματα του Lavoisier, έφωδιασμένος με πιστολοητικά ό,τι δέν λείει τίποτε που να δυσασεστήη τον Büchner και τον Haeckel, ξεκίνησε στην πορεία του να συνάντηση, να έλκύση, με τέτοιου είδους έλκυστικότητα, τίς μάξες...

Και αντί να συνάντηση τίς μάξες στον δρόμο του αυτόν, συνήγησε... Έναν άλλο σιμβιαστή. Από αντίθετη κατεύθυνση έρχόταν αυτός. Από τό στρατόπεδο τής άποστασίας. Από τον ύλισμό, από την αντιχριστιανική άρνηση. Για λόγους σκοπιμότητας. Ο άρνητής ήθελε κι' αυτός να έλκύση τίς μάξες. Κι' έκρινε πως για να τό πετύχη αυτό του

χρειάζονται και μερικές άβαρίες. Δέν πρέπει άμέσως, ώμα και φανερά να χτυπηθή ο Χριστιανισμός. Ο Χριστιανισμός... ώ! μά, βέβαια... βγάλτε τούτο, πετάξτε εκείνο, μόν επιμένετε στο άλλο και τότε έμεις... κι' έμεις Χριστιανοί είμαστε!

Έτσι κι' ο άρνητής, ο «έξυπνος» άρνητής, σιμβιαστής κι' αυτός που ήξερε τί δύναμη είχε ή φήμη «Χριστιανισμός» ξεκίνησε κι' αυτός τον δρόμο του. Κι' από τίς δυό αντίθετες άφειηρές οι δυό σιμβιαστές, ο «μοντερνιστής» θεολόγος κι' ο «έξυπνος» άρνητής, ξεκίνησαν στην πορεία τους και συνάντηθηκαν. Συνάντησι τέτοια που βλέποντάς τους, διαβάζοντας τά έργα τους, δέν ξέρεις πιά ποιός είναι ο «Χριστιανός» που κάνει άβαρίες και ποιός ο άρνητής που δέν θέλει να χτυπήση άτόποια. Και σε κάτι άλλο ταίριαξαν οι σιμβιαστές μας: Στην πλάνη τους σχετικά με τό μέρος όπου πραγματοποιήθηκε ή συνάντησί τους. Νόμιζαν, πως ή συνάντησί τους έγινε μέσα στην ψυχή του λαού. Κι' έγινε στην έρημιά τής άνειλικρινείας και τής σιμβιατικότητας, μιλια μακρυνά από την λαϊκή ψυχή.

Γιατί ή λαϊκή ψυχή δέν ξεγελοιάται με τέτοια καρουφλαρίσματα...

Γ'

"Αν έχη αξία για τον θαλασσοπόρο ή μαγνητική βελόνη, ή αξία αυτή είναι στην σταθερότητά της. Μπορεί τό καράβι να θαλασσοδέρη, τότε με τούτο τότε μ' εκείνο τον άνεμο, τ' άγρια κύματα ή τά σιγανά ρεύματα να πετάν την πλώρη τότε κατά τούτο τον κάβο, τότε πέρα κει στο άτέλειωτο, λές, πέλαγος. Μά πάνω στο καράβι είναι ή μαγνητική βελόνη, που στέκει πάνω κι' από άνέμους κι' από ρεύματα κι' από κύματα μανιασμένα, δείχνοντας πάντα την κατεύθυνση, την ίδια πάντα κατεύ-

θινσι πού η αξία της ακριβώς αυτή είναι, πώς μένει η ίδια πάντα και δεν αλλάζει, ούτε δαντερόλεπτο της μοίρας από τη γραμμή της. Κι' όταν ο πλοίαρχος θελήσει να οδηγήσει το καράβι για να βοηθήσει ή να ξαναβοηθή τον θρόνο, δεν θα ζητήσει, βέβαια, τη μαγνητική βελόνη που «προσαρμόζεται» προς την πλώρη, μα Ισα-Ισα θα ζητήσει την μαγνητική βελόνη για να προσαρμόσθης ή πλώρη του καραβιού σ' αυτήν. Φαντάζεσθε την απελπισία του ωκεανοπόρου που μέσα στον ζόφο της νύχτας με την καταιγίδα βλέπει πώς η πυξίδα του... «προσηρόσθης» προς την πλώρη του καραβιού του και πάει όπου σέρνεται κι' αυτή; Και στον θαλασσοπόρο της ζωής ο Χριστιανισμός αν είναι κάτι, είναι η μαγνητική βελόνη που είναι κεί, ακατάλυτη και σταθερή πάντα, διατηρεί την επικοινωνία με την αιωνιότητα για να δείχνει την γραμμή που ξεπερνά τα κύματα και τους ανέμους τα ρεύματα και τις ταλαντεύσεις και τα πάθη και την αστάθεια της στιγμής. "Αν ο Χριστιανισμός δεν είναι αυτή της αιωνιότητος ή φωνή, τότε δεν είναι τίποτε. Κι' ο άνθρωπος, ο σύγχρονος άνθρωπος το ξέρει αυτό πολύ καλύτερα από ότι φαντάζονται οι διάφοροι «προσαρμοστές» του θεολογικού, δογματικού «μοντερνισμού».

Ώσυνελής, ανέλικρινής ο «συγχρονισμός» που κάνει άβαριες στην πίστι, τάχα για να μη σακάρη τον «ορθολογιστή» μοντέρνο άνθρωπο και να τον καλοπιάσει, είναι, λοιπόν και όλοτελα άσκοπος. Το δείχνουν άλλως τε τα πράγματα. Ένας αιώνας τώρα για ν' αφήσουμε τα παλαιότερα, που ο τέτοιος «μοντερνισμός» της άβαρίας αποτείνεται συνεχώς στις πλατειές μάξες... δεν βλέπω την έλκυστικότητα που επέτυχε, τα πλήθη που έφερε; Έστω και στο κουτσομπολιό αυτό «Ευαγγέλιο». Οι πάστορες και

κήρυκες των ορθολογισμών και των άβαριών το είδαν με το παραπάνω. Όσο πλήθαιναν οι άβαριες κι' οι προσαρμογές, τόσο άδειάζαν οι εκκλησιές με τους συμβιβαστικούς άμβωνες. Οι μάξες, η πήγαιναν προς την όμη μα και συνεπλή άρνησι, η γύριζαν προς την πίστι την πίστι των πατέρων τους, την αιώνια κι' ακατάλυτη κι' αθάνατη. Την πίστι που βρίσκεται πάνω από το χθές και το σήμερα. Την πίστι που η δέν θα σκεφθούμε καθόλου να την άναζητήσουμε, η, αν άνατρέξουμε σ' αυτήν θα το κάνουμε όχι για να συνεχίσουμε μα για να υπερνικήσουμε τις ταλαντεύσεις, την αστάθεια, την άβεβαιότητα της χθές και της σήμερα.

Να γιατί αυτές οι άβαριες στο περιεχόμενο της πίστεως είναι τόσο άπορουστικές στη χριστιανική ψυχή. Να γιατί αυτός ο «μοντερνισμός» ακριβώς στους καιρούς μας, πλούσιος πείρας καιρούς, δεν έχει καμιά θέση. Γιατί αυτές οι προσαρμογές κι' αυτοί οι «συγχρονισμοί» είναι κάτι το ψεύτικο. Κι' ο σύγχρονος άνθρωπος κουράστηκε από τις ψευτιές και τις συμβατικότητες και τις σκοπιμότητες, και ζητά την αλήθεια, την μα και ακατάλυτη και άσυμβίβαστη και άδιάλλακτη ακόμα αλήθεια.

Δ'

Ός τώρα είδαμε το πρόβλημα του συγχρονισμού στη δογματική, άς πούμε, πλευρά, στην πλευρά που άφορά την πίστι. Μα υπάρχει και η άλλη πλευρά. Κι' αυτή είναι η έκφανσι της πίστεως στη σύγχρονη ζωή. Γιατί κι' αυτή η ζωή είναι μέρος άναπόσπαστο στον Χριστιανισμό. Πρέπει όλο και να τονίζεται! Χριστιανισμός δεν είναι μόνον διδασκαλία, δογματική η ήθικη. Χριστιανισμός είναι ζωή και ζωή ανθρώπων, ανθρώπων που έζησαν στη γη τούτη, ανθρώπων που ζούν αυτή τη στιγμή, αν-

θρώπων που διήρθουν στη ζωή αἴριο, μεθασίριο. Μιά χρυσή αλυσίδα από γενεές που ἔρχονται και παρέρχονται και είναι κι' αὐτές συστατικά τοῦ Χριστιανισμοῦ, δίνουν κι' αὐτές τὴν οὐνότητά τους, τὰ χαρακτηριστικά τους, τὰ ἰδιαιτέρὰ τῆς γνωρίσματα τόπου, χρόνου, συνθηκῶν ζωῆς. Χριστιανισμὸς δὲν εἶναι μόνο τὸ αἰώνιο. Εἶναι τὸ αἰώνιο πού θεμελιώνει, καθοδηγεῖ, στηρίζει τὸ πρόσκαιρο. Εἶναι ἡ σύνθεσι τοῦ αἰώνιου μὲ τὸ πρόσκαιρο. Ἔτσι και ὁ Χριστιανισμὸς ἔχει μέσα του και τὸ στοιχεῖο τὸ γήινο, τὸ ἀνθρώπινο, τὸ στοιχεῖο πού ἔξαρτᾶται ἀπὸ συνθήκες ἀνθρώπινες, ἀπὸ συνθήκες πού ἔχουν σχέση με παράγοντες τοπικούς, ἐθνικούς ἀκόμα μὰ και χρονικούς. Ἔτσι στὸ μέρος αὐτὸ τὸ ἀνθρώπινο, ὁ Χριστιανισμὸς ἔχει, βέβαια, τὴ διαφοροποίησί του, ἀνάλογα μὲ συνθήκες ἀνθρώπινες. Ἔνας «χθὲς και σήμερον και εἰς τοὺς αἰῶνας» ὁ Χριστός, μὰ και αἰώνια και ἀπαράλλακτη ἡ Πίστις. Μὰ ἡ ἀνθρώπινη ἔκφανσι στὴ ζωὴ τῶν πιστῶν ἔχει τὶς παραλλαγές τῆς, παραλλαγές πού ὁ Χριστιανισμὸς τὶς ἀνυψώνει δὲν τὶς νεκρώνει. Δὲν εἶναι ὀδοστρωτήρας ὁ Χριστιανισμὸς, οὐτε μηχανικὴ ἐξίσωσι. Ἐνότης εἶναι πού ἀγιάζει, συντονίζει, ἐναρμονίζει, μὰ δὲν σκοτώνει τὴν ποικιλία και τὶς παραλλαγές.

Ἔτσι μ' ὅλη τὴν μιὰν αἰώνια και ἀπαράλλακτη πίστι πού συνδέει, ὁ Χριστιανισμὸς, σάν ἔκφανσι ζωῆς, ἔχει τὶς ποικιλίες του πού ξεχωρίζουν τὸν Χριστιανὸ τῶν κατακομιθῶν ἀπὸ τὸν Χριστιανὸ τοῦ Δ' αἰῶνα, ἀπὸ τὸν Χριστιανὸ τῆς Τουρκοκρατίας, ἀπὸ τοὺς παπποῦδες μας, ἀπὸ τοὺς πατέρες μας, ἀπὸ τὴ δική μας γενεά, ὅπως και θὰ τὸν ξεχωρίζει ἀπὸ τὰ παιδιά μας και τὰ ἑγγόνια μας. Τὰ προβλήματα κάθε ἐποχῆς ἴσαν ὀλότελα διαφορετικά, ἡ νοοτροπία κάθε ἐποχῆς ἔδωκε τὴν ἐκδήλωσί

τῆς στὸν Χριστιανισμὸ σάν ζωὴ τῶν πιστῶν. Σὲ τούτη, τὴν ἀνθρώπινη πλευρά, ὁ Χριστιανισμὸς ἔχει ἱστορία, δηλαδή ἔχει χρονικὴ διαφοροποίησι. Σὲ τούτη τὴν ἀνθρώπινη πλευρὰ ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι χθεσινὸς ἢ σημερινὸς ἢ αὐριανός. Σὲ τούτη τὴν πλευρὰ ὁ συγχρονισμὸς στὸν Χριστιανισμὸ εἶναι κάτι πού δείχνει τὴ δύναμι τῆς αἰωνιότητος νὰ διαμορφῶνῃ ὀργανικά, νὰ ζωογονῇ κι' ὄχι νὰ ἀγνοῇ ἢ νὰ σκοτώνῃ, τὴν ἐπικαιρότητα τῆς στιγμῆς.

Αὐτὸ ἰσχύει και γιὰ τὴν ἐποχὴ μας, τούτη τὴ δύσκολη μεταπολεμικὴ ἐποχὴ πού περνᾶμε. Κι' ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψι ὁ Χριστιανισμὸς τῆς γενεᾶς μας ἔχει τὰ δικά του χαρακτηριστικά, εἶναι και πρέπει νὰ εἶναι συγχρονισμένος Χριστιανισμὸς, δηλαδή ὁ Χριστιανισμὸς πού διαποτίζει τὴν ἀτομικὴ και κοινωνικὴ ζωὴ τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου. Ἀς δοῦμε μερικὰ δείγματα τοῦ συγχρονισμοῦ αὐτοῦ, ὄχι φυσικά γιὰ νὰ ἐξαντήσωμε, ἀλλὰ ἀπλῶς γιὰ ν' ἀρχίσωμε νὰ νοιώθωμε τὸ μεγάλο τοῦτο θέμα.

Ε'

Δὲν χρειάζεται πολλὴ σκέψι ἀπὸ πού πρέπει ν' ἀρχίσωμε. Θ' ἀρχίσωμε ἀπὸ τὶς δυσκολίες, τὶς ἀνάγκες, τὰ προβλήματα, τὴ δυστυχία ἀκόμα, τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου. Ὅλα αὐτὰ διαμορφώνουν μιὰ κατάστασι, πού ξεχωρίζει ἀπὸ κάθε ἄλλης ἐποχῆς τὸ δράμα. Εἶναι τὸ σύγχρονο δράμα πού περιμένει τὴ λύσι, τὴν «κάθαρσι». Κι' ἀπὸ ποιὸν ἄλλο θὰ τὴν περιμένῃ, παρὰ ἀπὸ τὸν ἔμπρακτο Χριστιανισμὸ; Ἔτσι, λοιπόν, τὸ Εὐαγγέλιο θὰ προβάλλῃ στὴ σημερινὴ κοινωνία, σάν θεραπεία τῶν ἀναγκῶν τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου. Στὸ Ταμεῖο τῆς αἰωνιότητος θὰ βρεθῇ ἡ λύσι. Κι' ἡ λύσι αὐτὴ θὰ δοθῇ στὰ προβλήματα τοῦ σύγχρονο ἀνθρώπου, προβλήματα πού θὰ τὰ νοιώσῃ, παρὰ πάνω ἀ-

πό κάθε άλλον, ό σημερινός Χριστιανός. Και έδώ έχει τη θέσι της ή «κατανόηση», ή δύναμι του Εὐαγγελίου να μιλά όχι πρὸς τόν άνθρωπο άφηρημένα, ούτε πρὸς τόν άνθρωπο ώρισμένης μόνο εποχής, ούτε πρὸς τόν τέλειό μόνο άνθρωπο, ἀλλ' άκριβῶς στὸν άρρωστικμένο, άδύνατο, άποτυχημένο άνθρωπο της εποχής μας. Και να του μιλά δίνοντάς του όχι απλῶς συνταγές χωρίς να ενδιαφέρεται πῶς θά εκτελεσθοῦν οί συνταγές αυτές, ἀλλά φέρνοντας ό ὀδιος τό φάρμακο, εκείνο τό φάρμακο που χρειάζεται τοῦτος ό συγκεκριμένος άρρωστος με τοῦτον τόν συγκεκριμένο ὄργανισμό, γιά να θεραπευθῆ από τούτη τή συγκεκριμένη άρρώστεια. Δίνοντάς του όχι μόνο έντολές, ἀλλά, πάνω από όλα, τήν δύναμι γιά να γίνουν πραγματικότης οί έντολές αυτές.

Φανερό, ὅμως, πῶς γιά να γίνη αυτό, πρέπει ό Χριστιανός σάν εμφανιστής του Εὐαγγελίου να δείξη ἔμπρακτα, πῶς δέν είναι ξένος πρὸς τήν κοινωνία, τούτη τή σημερινή κοινωνία, πῶς δέν στέκει παράμερα από αυτή, πῶς οί πληγές τούτης της σύγχρονης κοινωνίας δέν τόν απομακρύνουν, ίσα-ίσα τόν τραβοῦν πρὸς τόν σημερινόν άνθρωπο. Και ό σημερινός Χριστιανός βλέπει τίς πληγές αυτές, σκύβει, σάν τόν Σαμαρείτην εκείνον και δένει τίς πληγές «επιχέων ἔλαιον και οἶνον», ἔλαιον και οἶνον, φυσικά που δέν θά τά ζητήση από τόν τραυματία, ἀλλά θά τά προσφέρη αυτός, πέρνοντάς τα, με τήν πίστι του, από τό ταμείο της αἰωνιότητος.

Ἔτσι, μέσα στήν σημερινή κοινωνία, ό Χριστιανός θά ἔλθῃ ἄγγελος της αἰωνιότητος όχι γιά να πάρη, ἀλλά γιά να δώση συνῆματα, μα πάλι όχι γιά να δώση συνῆματα σάν ξένος μηνύτορας ή μέλος ξένης ἐπιτροπῆς «ενισχύσεως τοῦ τόπου», παρά σάν μέλος κι' αυτός της κοινωνίας σάρξ εκ της σαρκός της, που

ό πόνος της είναι πόνος του και ἔννοιες του οί ἔννοιες της, ἄνθρωπος σύγχρονος κι' αυτός που αντιμετωπίζει τὰ σύγχρονα προβλήματα της κοινωνίας και τὰ αντιμετωπίζει νικηφόρα με της αἰώνιας πίστεώς του τήν δύναμι!

Φανερό, άκόμα, πῶς αυτός ό συγχρονιστός-ή αντιμετωπιοί των σύγχρονων προβλημάτων, ή κατανόησί τους, ή ἐπίλυσί τους με του Εὐαγγελίου τή δύναμι-δέν πρέπει να περιορίζεται σε γενικότητες. Ἡ ειδίκευσι πρέπει να είναι τό χαρακτηριστικό, γιατί, ἄλλως τε, στήν εφαρμογή πάνω στις ειδίκες περιπτώσεις ὑπάρχει ή χρονική διαφοροποίησι κι' ό συγχρονισμός. Ἔτσι, λόγον χάρι, ή κρίσι στή σημερινή οἰκογένεια δέν θ' αντιμετωπισθῆ, βέβαια, με άδαρίες στις αἰώνιες ἠθικές ἀξίες. Δέν θ' αντιμετωπισθῆ ὅμως και με γενικότητες. Στοχαστικός έρευνητής με ζήλο που ὄλο και τόν κεντρίζει ή ἀγάπη, με της πίστεώς του τό φῶς σάν ὄδηγό, ό Χριστιανός θά δῆ τή σημερινή οἰκογένεια... που δέν είναι ή οἰκογένεια της Ρωμαϊκής ή της Βυζαντινῆς εποχής. Θά δῆ τόν άνδρα, ὅπως τόν ἔκαναν οί πόλεμοι -κι' οί ἐπιστρατεύσεις κι' οί βομβαρδισμοί κι' οί άγωνίες κι' ή βιοπάλη ή σκληρόη μα κι' ή ἄρνησι, κι' ή πνευματική χρεωκοπία κι' οί κανθαριδίνες. Θά δῆ τή γυναίκα, ποιέη με τέτοιον άνδρα να παλαίψη, παιδιά να θρέψη, παιδιά της σημερινῆς εποχής. Κι' από τήν ἄλλη μεριά, θά δῆ τίς σημερινές ἐξωτερικές συνθήκες ὅλου μπορούν να βοηθήσουν, τήν σημερινή τεχνική πρόοδο, στήν ιατρική, στό νοικοκυριό,.... ὅλα αυτά θά τὰ μελετήση γιά να πῆ πῶς σήμερα τό ἀκατάλυτο πρόσταγμα της χριστιανικῆς οἰκογενείας θά πάρη ειδική μορφή κι' εφαρμογή. Ἡ σύγχρονη χριστιανική οἰκογένεια: Να μιá ἔκφανσι συγχρονισμένου Χριστιανισμού.

Πῆρα παράδειγμα τήν οἰκογένεια,

θά μπορούσα να πάρω χίλια δυό άλλα. Τη σημερινή επαγγελματική καθοδήγηση, το ζήτημα της σύγχρονης διαιτητικής με τις σημερινές υγιεινές μα και έπισιτιστικές και οικονομικές συνθήκες, το ζήτημα της ψυχαγωγίας του σύγχρονου κουρασμένου, έννευρισμένου ανθρώπου, που έχει ανάγκη από ψυχαγωγία, ίσως όμως έχει ανάγκη κι' από φαγητό, κι' όμως δεν βρίσκει παρά εκείνο που είναι ότι για τον διψασμένο το νερό της θάλασσας. Το ζήτημα της προστασίας της παιδικής ηλικίας, μα και το ζήτημα της ευημερίας. Το ζήτημα του οδριμανισμού, που κοντεύει όλη ή Ελλάδα να μη μέσσει στην Αθήνα, ζήτημα όμως που δεν θα αντιμετωπισθεί με ξερά κι' απόκοσμα συνθήματα, «μακρυνά από την πόλι» μα με άληθινή και έμπρακτη ένισχυση της ζωής του χωριού. Το ζήτημα του φεμινισμού, έννοω του άληθινού φεμινισμού, που θέλει στ' άλήθεια το καλό και την έξυψωση της γυναίκας, της σημερινής γυναίκας που ζή στη σημερινή κοινωνία κι' αντιμετωπίζει τα σημερινά προβλήματα, με άκόμα ειδικότερα προβλήματα της σημερινής χήρας, της σημερινής άγαμης (άναγκαστικά άγαμης, έννοω) γυναίκας, μαζί μ' αυτό το ζήτημα της γυναίκας που άσκει έπάγγελμα... γιατί όχι, άκόμα και της γυναίκας της παραστρατήμενης; "Όλ' αυτά πρέπει να τα μελετήσει ό Χριστιανισμός κάτω από της αιωνιότητας το φώς όπως σήμερα, στη σημερινή τους μορφή εμφανίζονται με τις σημερινές συνθήκες, τις σημερινές δυσκολίες, τις σημερινές άνάγκες. Κι' αυτό είναι συγχρονισμένος Χριστιανισμός!

ΣΤ'

Πολλοί από τους άναγνώστες μου θ' άρχισαν κι' όλας ν' άδημονούν, ποτε έπι τέλους θά μιλήσω για το σύγχρονο πρόβλημα της κοινωνικής δικαιοσύνης. "Αν είναι, λέει, αυτό πρόβλη-

μα! "Αν έξη, λέει, ό Χριστιανισμός χρέος κι' ευθύνη να καταπιαστή με το πρόβλημα αυτό! Μα μπορεί να βοηθή συγχρονισμένος Χριστιανισμός, που δεν βάζει την δύναμή του ώθησι σωτήρια για να γίνη πραγματικότητα το όνειρό αυτό; "Αλλά... έδώ είναι άκριδώς το τραγικότερο: Το πρόβλημα αυτό το πήρε ή πολιτική διαμάχη... και πρέπει, πρώτα να το ξεχωρίσουμε από τη διαμάχη αυτή. "Ένα ειδικό φυλλάδιο με τον τίτλο «Χριστιανισμός και Πολιτική» που κυκλοφόρησε τώρα τελευταία στις εκδόσεις της «Δομισσκού» κάνει αυτό το ξεκαθάρισμα από τη δική μας πλευρά. Φανερό, πώς δεν πρέπει να σταθούμε στο ξεκαθάρισμα. "Η κοινωνική δικαιοσύνη σ' έναν άληθινά σύγχρονο χριστιανικό πολιτισμό πρέπει να είναι το κύριο προϊόν της δημιουργίας που θα χαρακτηρίξη τον πολιτισμό αυτό, χαρακτηριστικός καρπός ένός άληθινά συγχρονισμένου Χριστιανισμού.

"Ένα βασικό πρόβλημα, το βασικότερο ίσως, θά το αναφέρω έδώ χωρίς να το εξετάσω, γιατί δεν σηκώνει εξέταση στα πεταχτά και με βιασύνη. Είναι το πρόβλημα της άγωγής, της άγωγής του σημερινού ανθρώπου, δεν έννοω μόνο του παιδιού-για να ζή τη σύγχρονη ζωή σάν άνθρωπος με χριστιανικό πνευματικό όπλισμό, για να πραγματοποιή στην ολοκληρωμένη προσωπικότητά του τη σύνθεση των αιώνιων άξιών του Χριστιανισμού με τα χίλια «άει θρόνια» που άποτελούν την σύγχρονη ζωή. Νά πραγματοποιή ή Χριστιανική ζωή τον τύπο του «καλού κάγαθού» άνδρός στη σημερινή κοινωνία. Τόν τύπο του ανθρώπου που δεν καμαρώνει για την πνευματική του τροφοδοσία στους κόλπους του Χριστιανισμού (για την «θρησκευτική» ζωή με την στενότερη έννοια) μα παρουσιάζει τους καρπούς της τροφοδοσίας αυ-

της, την νίκη στη σύγχρονη ζωή. Τὸν νέο πού παλεύει, μ' ἀκεραιότητα, καρτερία, μὰ καὶ ἥρωισμό καὶ δύναμι κι' εὐστοχία, στῆς σημερινῆς ζωῆς τὸν ἀγῶνα. Τὸν ἄνθρωπο τὸν καλό, πού ἡ καλωσύνη του εἶναι διανάμειος πνευματικῆς κι' ὄχι βλακείας ἐκδήλωσι. Τὸν μαχητή, πού ξέρεי νὰ θυσιάζεται-νὰ θυσιάζη τοῦλάχιστον τὸ χουζοῦρι του καὶ τοὺς μικροεγωισμοὺς του-γιὰ τὶς ἀρχές του. Τὸν ὀλοκληρωμένο ἄνθρωπο, πού τὸν βλέπει ἡ σύγχρονη κοινωνία, ὄχι μακριὰ της παρὰ μέσα της, μὰ μέσα της σὰν δύναμι καὶ τόνωσι κι' ἐλπίδα καὶ ὑπογραμμιό. Κι' αὐτὸ εἶναι συγχρονισμένος Χριστιανισμός.

Ζ'

* Ἄς τελειώσω τὰ, λίγα ἀπὸ τ' ἀπειρα, παραδείγματα, μὲ τὶς πνευματικώτερες-ὅπως ὑποτίθεται κι' ὅπως πρέπει νὰ εἶναι-ἐκφάνσεις τοῦ πολιτισμοῦ, τὴν ἐπιστήμη, τὰ γράμματα, τὴν τέχνη. Ἐδῶ πιά ὁ συγχρονισμένος Χριστιανισμός εἶναι τόσο καταφάνερος, πού δὲν χρειάζεται νὰ πῶ τίποτ' ἄλλο. Ὑστερα ἀπὸ μιὰν ἀτολή κι' ἀντεπιστημονικὴ διαμάχη μὲ τὴν πίστι, ὁ ἐπιστημὸν ξέρει πῶς ἡ ἐπιστημονικὴ του ἔρευνα δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ὄργανο ἀρνητικῆς ἀντιχριστιανικῆς πολεμικῆς, χωρὶς ἢ ἀρνησι αὐτῆ νὰ περιλάβῃ στὸ τέλος κι' αὐτὴ τὴν ἐπιστήμη. Κι' ὁ πιστὸς πάλι ξέρει πῶς δὲν θὰ ζητᾷ ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη ὅ,τι δὲν εἶναι τῆς δικῆς της ἀρμοδιότητος. Κι' ἔχομε τώρα, στὸ ἐξωτερικὸ μὰ κι' ἐδῶ, τὸν ἐπιστήμονα πού εἶτε νοιώθει τὴν πίστι μέσα του, σύντροφο καὶ συμπλήρωμα τῆς ἐπιστήμης, εἶτε ξέρει νὰ σέβεται τὴν πίστι, καὶ συναισθάνεται τὸ χρέος νὰ πῆ φανερά καὶ χωρὶς περιστροφές πῶς ἡ ἐπιστήμη σὲ κανέναν δὲν ἔδωσε τὸ δικαίωμα νὰ χτυπᾷ στ' ὄνομά της τὸν Χριστιανισμό. Κι'

ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ὁ Χριστιανισμός, ἡ Ἐκκλησία, νοιώθει μέσα στοὺς κόλπους της, θεμιτοῦργὸ καὶ δημιουργικὸ μέλος τὸν «θύραθεν» ἐπιστήμονα καὶ τοῦ δείχνει σεβασμὸ στὴν ἀποστολὴ του. Καὶ αὐτὸ εἶναι συγχρονισμένος Χριστιανισμός.

Κι' ἡ τέχνη; Καὶ τὰ γράμματα; Μά... τὰ βλέπομε! Λογοτεχνία καὶ ποίηση καὶ ζωγραφικὴ καὶ μουσικὴ, σύγχρονη χριστιανικὴ δημιουργία! Κάθε σεβασμὸς στὴν καλλιτεχνικὴ χριστιανικὴ δημιουργία τῶν περασμένων αἰώνων, αἰώνια θὰ μένη στὴν ψυχὴ μας ἡ δημιουργία αὐτῆ, τῆς ζωῆς καὶ σύντροφος, ἀπὸ τὴν κόμνια ὡς τὸν τάφο καὶ πολὺ πέρα ἀπὸ αὐτόν. Μὰ καὶ τούτῃ ἡ γενεὰ θὰ πῆ τὸ τραγοῦδι της. Ἀπὸ τὴν ἰδιαν αἰώνια πίστι κι' ἀπὸ τὴν σημερινὴ ζωὴ ἔχει συντεθῆ τὸ τραγοῦδι αὐτό, τὸ τραγοῦδι τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου, τοῦ σημερινοῦ Χριστιανοῦ. Αὐτὸς ὁ σημερινὸς Χριστιανὸς κάνει μὲ τὴ ζωὴ του πραγματικότητα ἐκεῖνο τὸν συνδυασμὸ-ἐκκλησία καὶ σχολεῖο καὶ Παρνασσός-πού ζητοῦσε ὁ Emerson γράφοντας στὸν Carlyle: Ἡ τέχνη, πού εἶναι ἄγγελος γιὰ τὸ χαροῦμένο μῆνυμα τοῦ εὐαγγελίου, πού γίνεται ζωὴ!

Συγχρονισμένος Χριστιανισμός!

Μά... εἶναι ἡ προσαγωγή τῆς σύγχρονης ζωῆς μὲ τὸν σύγχρονο ρυθμὸ καὶ τὰ σύγχρονα προβλήματα στὴν αἰώνια πίστι, στὴν αἰώνια ἀγάπη, στὴν αἰώνια ἐλπίδα πού ξεπήδησε ἀπὸ τὸν Γολγοθᾶ, κι' ἀπὸ τὸ μνημεῖο πού τὸ ἄδειασε ἡ Ἀνάστασις.

Κι' ἡ προσαγωγή αὐτῆ, ἡ αἰώνια προσαγωγή κι' ἡ ἀκατάλαστη σύνθεσι, αὐτῆ εἶναι ἡ ζωὴ μας.

Κι' αὐτῆ εἶναι ἡ μοναδικὴ ἐγγύησι, πῶς ἡ ζωὴ δὲν θὰ σταματήσῃ στὸν πλανῆτη αὐτόν, ὅσο κι' ἂν ἡ ἀρνησι κάνει τὸ πᾶν γιὰ νὰ τῆς δώσῃ τέλος!

Π. ΜΕΛΙΤΗΣ

Γιάννη Στέλη:

Ὁ Ἀναστάσιμος

Η ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΚΑΙ Ο ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΗΣ

Β'

Καί ἡ Τέχνη τράθηξε δικό της δρόμο. Νόμισε πὼς θὰ μπορούσε νὰ κλειστή στὸ καθοῦκι της, νὰ ἀνοήση τελείως κάθε ἄλλη ἀξία, ἐπιστημονική, ἠθική, θρησκευτική, καὶ νὰ δημιουργήσῃ ἕνα δικό της καινούργιο σύμπαν. Ἄλλὰ αὐτὴ ἡ ἀπομόνωση, καρπὸς ὑπερφίαλης καὶ τυφλῆς πεποιθήσεως στὴν αὐτάρκεια τῆς Τέχνης, μεταστράφηκε γρήγορα σὲ μιὰ περιφρόνηση πρὸς τὶς ἄλλες ἀξίες. Καί ἡ περιφρόνηση αὐτή, ὅπως ἄλλως τε φυσικό, δὲν ἄργησε νὰ γίνῃ ἀμοιβαία. Ἐνας ἀνταγωνισμὸς ἄρχισε τότε ἀνάμεσά τους. Ἐνας ἀκήρυκτος πόλεμος γεμάτος πείσμα. Ἡ Τέχνη ξιφούλκησε μὲ ἀδιαλλαξία. Ἡ πεποίθηση, πὼς δὲν ἔχει ἀνάγκη κανενός, τῆς ἔδινε μεγάλον ἀέρα. Καμμιά κατανόηση πιά, κανένας σεβασμὸς. Τὰ σύνορα καταπατήθηκαν. Βαθεῖα ριζωμένες προκαταλήψεις, ἀντιθρησκευτικές, ἀντιθικές, θεριεύανε τὶς ἀντιπάθειες. Κι' ἔτσι ἡ Τέχνη, προασπίζοντας τάχα τὴν αὐτονομία της, ἐπιβουλεύτηκε τὴν αὐτονομία τῶν ἄλλων. Ἀπ' τὴν αὐτοτέλεια πέσαμε στὴν ἀουδοσία, κι' ἀπὸ κεῖ στὴν παρανομία. «Δὲν ὑπάρχει ἠθικό καὶ ἀνῆθικό στὴν Τέχνη!» φωνάζουν οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἐλευθερῆς τάχα Τέχνης. Κι' ἔτσι ἡ Τέχνη ἔγινε ὄργανο τῆς πιὸ ἀνῆθικης προπαγάνδας. Εἶδαν τὸ φῶς βιβλία γραμμένα μὲ λέξεις καὶ φράσεις, ἐτάς ὁποίας ἀποκλείουσιν ὅλων τῶν γλωσσῶν τὰ λεξικά, ὅπως ἔγραφε χαρακτηριστικά ὁ Ἄγγελος Βλάχος. Τὸ φαινόμενο εἶ-

ναι ἀλγεινόν. Οἱ συγγραφεῖς μετεβλήθησαν σὲ τυμβωρύχους-ὄπως ἔλεγε μὲ θλίψη ὁ Παπαδιαμάντης. Μιὰ ὀλόκληρη σχολὴ λογοτεχνῶν, πού εἶχε τὶς μεγαλύτερες κατακτήσεις τὰ τελευταῖα ἑξήντα χρόνια-ἡ Νατουραλιστικὴ-δὲν εἶχε ἄλλο ἔργο, παρά, ὅπως λέει ὁ Φρανσουὰ Μωριάκ, ἐνὰ ρίχνη πιπέρι στὴν ἀμαρτία, παρουσιάζοντάς την μὲ μιὰ ἐσκεμμένη ὠμότητα λέξεων καὶ εἰκόνων». Καὶ φθάσαμε, ἐδῶ στὴν Ἑλλάδα, στὸ κατάντημα πού περιγράφει ὁ καθηγητὴς Γιάννης Ἀποστολάκης, λέγοντας ἀνάμεσα στ' ἄλλα: «Οἱ ποιητὲς μας εἰν' ὄλοι γέροι καὶ νοῖο ξεγελασμένοι στὸν καιρὸ τους καὶ παραστρατισμένοι. Πῆραν πιά τὸν κατήφορο καὶ τίποτα δὲν τοὺς σταματᾷ στὸ δρόμο τους. Ἡ ποίησή τους εἶναι τὰ ἀπομεινάρια μιᾶς ταπεινῆς καὶ πρόστυχης νότης, ἀνάξιας γιὰ ποιητὲς. Στὴν ἐποχὴ μας γιὰ ποιητὴς, περνᾷ κάθε νέος ἀγράμματος καὶ ἀδιάντροπος, φτάνει νὰ βγάξῃ ἔμμετρη τὴ βρῶμα του». Ἡ ποίησή μας λέει κριτικῶς βρίσκεται σήμερα «στὰ δεσμά τοῦ Μπωντελαρισμοῦ, τοῦ Ὁσκαρουαϊδισμοῦ, τῆς φιληδονίας, τῶν σατανικῶν θεμάτων καὶ τῆς Φροῦδικῆς ψυχολογίας».

Ἐκεῖ κατάντησε ἡ Λογοτεχνία μας, ὕστερα ἀπὸ τὰ τόσα κηρύγματα τῆς ἀπεριόριστης λευτεριάς της: σ τ ἄ δ ε σ μ α.

Ἐν τῷ μεταξύ ὅμως, τὸ ἀποστατικὸ αὐτὸ δόγμα, ἐνῶ κατέστρεφε τὴν ἴδια τὴν τέχνη, σκόρπιζε τὴν καταστροφὴ

καὶ μέσα στὸν ὅλο πολιτισμὸ. Αὐτὴ ἢ πολεμικὴ τῆς Λογοτεχνίας ἐναντίον τῶν ἄλλων ἀξιών τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ μάλιστα τῆς Ἠθικῆς καὶ τῆς Θρησκείας, εἶχε τρομερὰ ἀποτελέσματα. Τὸ ἔλκυστικὸ μυθιστόρημα μὲ τις γαργαλιστικὲς σκηνές, ἑσάρωνε μέσ' στὶς ψυχές, καὶ μάλιστα τῶν νέων, κάθε ἀνώτερη ἀντίληψη τῆς ἠθικῆς. Ἡ θεατρικὴ ἐπιθεώρηση, πὺ ὅπως ἔγραφε πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ὁ Νίκος Λάσκαρης, ἐδῶ στὸν τόπο μας «ἀκολασταίνει πέραν παντός ὄριου». Τὸ «ἀστυνομικὸ» μυθιστόρημα, καὶ ἡ «αἰσθηματικὴ» νουβέλλα' καὶ ὁ ποιητὴς πὺ «ἀφέθηκε στὸ διάστροφο ἐρωτικὸ ἔνστικτό του» κατὰ τὴν φράση βιογράφου του' κι' ἡ ποιήτρια πὺ τραγούδησε τὸ μεγάλο σαρκικὸ πάθος, τὸ τυφλό, τὸ ἀκατάσχετο, πὺ δὲν ἔχει καμμιὰ ἀνάταση καὶ δὲν γνωρίζει κανένα ἔξαγνισμό, «ἀλλὰ καίεται καὶ ἐξαντλεῖται ὀλάκερο στὴν νοσηρὰ ἀκόρεστη φλόγα του»-ὅπως γράφει κάπου ὁ Κλέων Παράσχος' μερικὸ δημοσιογράφοι πὺ εἶχαν καταντήσει προπολεμικῶς τὸν ἑλληνικὸ τύπο τὸν χειρότερο ὅλου τοῦ κόσμου ἀπ' τὴν ἀποψη τοῦ κιτρινισμοῦ καὶ τῆς ἀπρέπειας' ὅλα αὐτὰ καὶ ὅλοι αὐτοί, ἔχουνε κάμει τόσο κακό, τέτοιες πνευματικὲς καταστροφές, τόσα πνευματικὰ γκρεμίσματα, πὺ ἀσφαλῶς θὰ ἦταν κάτι τὸ ἀφάνταστα φρικιαστικὸ, ἂν μπορούσαμε νὰ τὰ εἶχαμε σάν μιὰ εἰκόνα μπροστά μας.

Ἄλλὰ τὸ ζήτημα δὲν εἶναι μόνον στενὰ ἑλληνικὸ. Εἶναι πανευρωπαϊκὸ καὶ πανανθρώπιο. Αὐτὴ ἢ σύγκρουση τῶν ἀξιών, πὺ ἐκδηλώθηκε, ὅπως σ' ὅλες τὶς ἐκφάνσεις τῆς ζωῆς, καὶ στὴν Τέχνη, μᾶς ὠδήγησε στὸ σημερινὸ κατάντημα. Ἡ ἀλληλοπεριφρόνηση ἔφερε τὴ διάσταση. Ἡ διάσταση ὠδήγησε στὴ σύγκρουση. Ἡ σύγκρουση στὴν καταστροφὴ, στὴν τραγωδία τῶν ἡμερῶν μας. Ἡ Εὐρώπη αὐτοκαταστρέφεται. Δὲν

ἦρθαν ξένοι νὰ τὴν καταστρέψουν. Τὴν καταστρέφουν τὰ ἴδια τὰ χέρια της, οἱ δικές της δυνάμεις, οἱ δικές της μηχανές, ἢ δικὴ τῆς ἐξυπνάδα. Κι' αὐτὸ εἶναι πιά τὸ ἀποκορύφωμα τῆς τραγωδίας τῆς σύγχρονης Εὐρώπης: Ἡ Εὐρώπη εἶναι μιὰ τραγικὴ Μήδεια, πὺ σκοτώνει τὰ παιδιά της μὲ τὰ ἴδια της τὰ χέρια! Αὐτὸς ἦταν ὁ καρπὸς τῆς ἀπέραντης καὶ ἀπόλυτης καὶ ἀπεριόριστης τάχα ἐλευθερίας.

*

Καὶ τώρα λοιπόν, τί πρέπει νὰ γίνη; Τὸ τί πρέπει νὰ γίνη, εἶναι φανερό. Μόνον ἡ ἁρμονικὴ συνεργασία τῶν ἀξιών μπορεῖ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν πρόοδο τοῦ πολιτισμοῦ. Καὶ ἡ ἁρμονικὴ συνεργασία δὲν μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθῇ, παρὰ μόνον μὲ τὸ σεβασμὸ τῆς ἀτομικότητος καὶ τῆς ἐλευθερίας τῶν ἄλλων. Δείγμα τῶν μεγάλων ἐποχῶν εἶναι ἡ σύνθεση. Γιατί ἡ σύνθεση εἶναι ἡ προϋπόθεση κάθε μεγάλης δημιουργίας. Ἄντιθετα, δείγμα τῶν μικρῶν ἐποχῶν, δείγμα χρεωκοπίας τοῦ πολιτισμοῦ, εἶναι ἡ διάσπαση. Γιατί ἡ διάσπαση εἶναι ὁ ἀποχωρισμὸς τῶν ἀνθρώπων, ἢ ἀποξένωση, ἢ ροπή πρὸς τὴν κατάσταση τοῦ ἀγρίου. Καὶ ἡ ροπή πρὸς τὴν ἀγριότητα, ἢ ἐκφυλιστικὴ τάση, παραμονεύει σήμερα τὶς ψυχές μας καὶ τὶς κοινωνίες. Ἄς τὸ προσέξουμε καλά. Ὁ αἰῶνας μας τέτοια δείγματα μᾶς ἔδειξε. Ὅχι μόνον ὁ αἰῶνας μας, μὰ ὀλόκληρος ὁ νεώτερος πολιτισμὸς, ἀπ' τὴν Ἀναγέννηση καὶ ὄωθε. Ἡ μαύρη σκιά τῆς τεχνῶνι τ' ἄσκαρα χέρια τῆς πρὸς ἡμᾶς, ὁ πολιτισμὸς σφαδάζει κάτω ἀπ' τὰ νύχια τῆς.

Ἄνάγκη λοιπόν ἐπιτακτικὴ, νὰ σταματήσῃ τὸ ταχύτερο ἢ σύγκρουση ἀνάμεσα στὶ ἀξίες τοῦ πολιτισμοῦ. Μὰ γιὰ νὰ γίνη αὐτὸ, ἕνας νέος ρυθμὸς πρέπει νὰ δεσπόσῃ στὴ ζωὴ μας καὶ στὴ σκέψη μας. Μᾶς χρειάζεται μιὰ σύνθεση.

Μιά μεγάλη, μιὰ καινούργια, μιὰ δημιουργική και δυναμογόνα σύνθεση. Κάποιος πρέπει νά συνάψη «τά διστώτα». Κάποιος πρέπει νά μᾶς δώση ἐνότητα κοσμοθεωρίας και βιοθεωρίας, πού εἶναι ἡ ἀπαραίτητη προϋπόθεση και βάση γιά κάθε ἀξιόλογη πολιτιστική δημιουργία.

Κί' αὐτός ὁ κάποιος δέν εἶν' ἄλλος ἀπ' τόν Χριστιανισμό.

«Ὡστε λοιπόν, θά ἐπιστρέψῃ ἡ Τέχνη στή Θρησκεία; Ἐ' ἀρχίσουμε πάλι νά μιλάμε γιά τὰ μεγάλα ἰδανικά πού πρέπει νά ἐμπνέουν τήν Τέχνη;

«Αναμφιβόλως.

Μά δέν ὑπάρχει λοιπόν κίνδυνος ἀπ' αὐτό; Και τί θά γίνῃ τότε ἡ ἐλευθερία τῆς Τέχνης και τοῦ τεχνίτη;

«Ἄλλοίμονο! Ποιά ἐλευθερία; Ποῦ τῆ βρῆκε λοιπόν σήμερα τήν ἐλευθερία ἡ Τέχνη κί' ὁ τεχνίτης; Νά ἐπαναλάβουμε πάλι ὅσα εἶπαμε μόλις πρὸ ὀλίγου; Νά θυμηθοῦμε τούς λόγοτέχνες πού εἶναι ἐτοιμοί νά σκύψουν τὸ κεφάλι στοὺς δυνατούς; Νά θυμηθοῦμε τῖς ἀτελείωτες «ποιητικές» συλλογές, ὅπου ἐθελοδουλοὶ ποιητές συνηγωνίζοντο ποιῶς νά ἐγκωμιάσῃ περισσότερο τῆ μεσαιλικῆ ἀποστολῆ τῶν ἀρχηγῶν; Νά θυμηθοῦμε τὰ σίδερα τῆς φυλακῆς τοῦ «Ὄσκαρ Οὐάιλντ; Ἡ τὰ «μεγάλα και ὕψηλά τεῖχη» ὅπου ἀσφυκτιοῦσε ἡ ψυχὴ τοῦ Καβάφη; Ἡ ἄφησουμε τὰ ἀστεία. «Ἡ ἐλευθερία πού φοβᾶται μήπως χάσῃ ὁ καλλιτέχνης πλησιάζοντας τὸ Χριστό» λέει ὁ Μωριάκ, «εἶναι ἡ ἐλευθερία τοῦ νά εἶναι κανεὶς σκλάβος». Κί' ἂν ἦταν ἀπὸ μιὰ μεριά ὁ ἀπόστολος Πέτρος και τούς ἀκουγε ὅλους αὐτούς, θά κινούσε τὸ κεφάλι και θά τούς ἐλεεινολογοῦσε, ξαναλέγοντας τήν περίφημη φράση, πού μ' αὐτὴν ἐχαρακτήρισε τούς παρακμίες μιᾶς ἄλλης ἐποχῆς πού τόσο ἔμοιαζε μὲ τὴ δικιά μας: «Ἐλευθερίαν ἐπαγγελλλόμενοι, αὐτοὶ δοῦλοι ὁ-

πάρχοντες τῆς φθορᾶς». Κάνουν τόσο θόρυβο γιά τὴν ἐλευθερία, ἐνῶ οἱ ἴδιοι εἶναι δοῦλοι τῆς φθορᾶς.

«Ἄς μὴ λέμε λοιπόν, ὅτι δέν μπαίνουμε στὸ Χριστιανισμό γιὰ τὴν φοβόμασθε τὴ σκλαβιά. Ἡ ὀμολογοῦμε καλῶς, πὼς δέν μπαίνουμε στὸ Χριστιανισμό, γιὰ τὴν μᾶς ἀρέσει ἡ σκλαβιά μας. Ἡ «Ἐτοί θά εἶμαστε πρὸ εἰλικρινεῖς. Κί' ἡ εἰλικρινεῖα δέν παύει νᾶναι μιὰ βασικὴ ὑποχρέωση-ἀκόμα και γιά τούς λογοτέχνες! Ἡ ὅμως ἡ πραγματικότητα εἶν' ἄλλη, ἂν σι' ἀλήθεια δέν μᾶς ἐλκύει πιά ἡ ἐλευθερία τοῦ νά εἶμαστε δοῦλοι, ἂν ἐπὶ τέλους συχαθήκαμε τὴν πνευματικὴ σκλαβιά, ἂς γκρεμίσουμε λοιπόν αὐτὲς τῖς φυλακὲς τοῦ πνεύματος, ὅπου κλειστήκαμε ἐθελούσια, δεμένοι μὲ τῖς χειροπέδες τοῦ ὕλισμοῦ. Ἡ ἂς γκρεμίσουμε λοιπόν αὐτὰ τὰ μεγάλα και ὕψηλά τεῖχη, πού ὠρθώσανε τριγύρω μας οἱ αἰῶνες τῆς ἀποστασίας.

Ἡ Ἐνα τέτοιο κίνημα δέν εἶναι καθόλου κίνημα ὑποδουλώσεως. Ἡ Ἀντίθετα, θά εἶναι τὸ μεγάλο κίνημα τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Τέχνης και τῶν καλλιτεχνῶν. Αὐτὸ εἶναι τὸ μήνυμα τῆς ἐποχῆς μας. Ἡ Ἀλλά αὐτὸ τὸ μήνυμα μᾶς ἔρχεται κί' ἀπ' τὴν ἀρχαία κλασσικὴ μας Τέχνη, πού εἶναι τὸ «πρῶτον ἑλληνικὸν θαῦμα» και ἀπ' τὴ Βυζαντινὴ μας Τέχνη, πού ἡ ἐπιστῆμη τὴν ξέρει πιά μὲ τὸν τίτλο «τὸ δεῦτερον ἑλληνικὸν θαῦμα» κί' ἀπὸ κάθε ἄλλη μεγάλην ἐποχῆ. Σκεφθῆτε: Ἡ Ὅλοι οἱ μεγάλοι καλλιτέχνες και λογοτέχνες τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ, ὕπηρετοῦσαν μὲ τὴν Τέχνη τους τὰ μεγάλα ἰδανικά, τῖς μεγάλες ἀξίες τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ Ὁ Αἰσχύλος, ὁ Σοφοκλῆς, ὁ Εὐριπίδης, ὁ Φειδίας, ὁ Πίνδαρος-κάνενα ἀπ' αὐτούς δέν ἤξερε τὸ δόγμα «Ἡ Τέχνη γιά τὴν Τέχνη». Θέλετε νά ποῦμε κάτι ἀκόμη; Ἡ Ἐὰ τὸ θεωροῦσαν

τὸ δόγμα αὐτό, προδοσία τῆς Τέχνης. Γιατί τὸ δόγμα τοῦ ἀρχαίου κλασικοῦ ἦταν: ἡ Τέχνη γιὰ τὸ ἄστυ. Κι' ὅταν ἔλεγε ὁ κλασσικός τὸ ἄστυ, ἔκλεινε μέσα σ' αὐτὸ ὅτι εὐγενέστερο ἔχει στὸν κόσμον τοῦτον ὁ ἀνθρώπος; πατρίδα καὶ βωμοὺς καὶ ἐστίες-τὸν ἑαυτὸ του, τὴν οἰκογένεια, τὸ ἔθνος του, τοὺς θεοὺς του. Στὴν ὑπηρεσία ὄλων αὐτῶν τῶν εὐγενῶν ἰδανικῶν ἔβαλαν τὴν Τέχνη τους οἱ μεγαλοφυεῖς ἐκεῖνοι καλλιτέχνες. Ποιὸ λοιπὸν ἦταν τὸ ἀποτέλεσμα; Ἐχασαν ἄραγε τὴν ἐλευθερία τους γι' αὐτό; Ἄνελεύθερος λοιπὸν καλλιτέχνης ὁ δημιουργὸς τοῦ Παρθενῶνα; Ἄνελεύθερος ὁ προφητικὸς Αἰσχύλος, τὸ τιτανικὸ αὐτὸ πνεῦμα τῆς παγκόσμιας τραγωδίας; Ἄνελεύθερος ὁ Σοφοκλῆς, ὁ ἱερεὺς τῶν θεῶν του, κι' ὁ Εὐριπίδης ποὺ τὸν ὠνόμασαν χριστιανὸν πρὸ Χριστοῦ, κι' ὁ χεῖμαρρος τοῦ λυρισμοῦ, ὁ Πίνδαρος, ποὺ ἔκαυχάτο πὼς εἶναι διδάσκαλος τοῦ λαοῦ του καὶ προφήτης τοῦ Ἀπόλλωνος; Σκλάβος λοιπὸν κι' ὁ Δάντης, ὁ δεῦτερος μετὰ τὸν Ὀμηρο ποιητὴς τοῦ κόσμου; Ἄνελεύθεροι καλλιτέχνες ὁ Ρωμανὸς ὁ μελωδὸς κι' ὁ ποιητὴς τοῦ Ἀκαθίστου κι' οἱ πλάστες τῆς Ἀγίας Σοφίας; Μὰ ἂν αὐτοὶ-τά μεγαλύτερα ὀνόματα τῆς παγκόσμιας Τέχνης-ἦταν ἀνελεύθεροι, τότε ποιοὶ εἶναι ἐλεύθεροι καλλιτέχνες; Οἱ σουρρεαλισταὶ τῆς ἐποχῆς μας; Ἰσως!

Ἄς ἀφήσουμε τὰ ἀστεία. Μέσα στὴν ἀτμόσφαιρα τῆς Πίστεως ἔζησαν κι' ἔδρασαν καὶ δημιούργησαν τ' ἀριστουργήματά τους ὄλοι οἱ μεγάλοι καλλιτέχνες-οἱ πολὺ μεγάλοι, αὐτοὶ ποὺ ὁ Κλωντέλ τοὺς ὠνόμασε «οἱ αὐτοκρατορικοὶ ποιηταί». Μακριὰ ἀπὸ τοῦ νὰ δεσμεύη τὴν ἐλευθερία τους ἡ πίστη στὴν ἠθικὴ καὶ στὴ Θρησκεία, αὐτὴ τοὺς ἐπλούτιζε θαυμαστά κι' ἔδινε δημιουργικὴ δύναμη στὰ μεγάλα τους ταλέντα.

Ἄς μὴν τρεφόμεσθε μὲ ψέματα, κα-

τατρέφοντας τὸ πνεῦμα μας μὲ πλανερὲς ἀντιλήψεις. Μόνο μέτρια ταλέντα φέρνουν σὲ σύγκρουση τὴν Τέχνη πρὸς τὴν Πίστη. Ἀντίθετα, οἱ μεγάλοι, οἱ ἀληθινὰ προικισμένοι καλλιτέχνες, βρίσκουν πὼς μέσα στὸ Χριστιανισμὸ ἡ Τέχνη παίρνει ἕνα θαυμαστὸ μεγάλωμα καὶ μιὰ θεῖαν ἀποστολή. Καὶ σ' αὐτὰ ἀκόμη τὰ χρόνια τῆς Ἀναγεννήσεως ὅπου ἀρχισε ἡ μεγάλη ἀποστασία, μωαλά συνήθως μικρὰ πρωτοστατοῦσαν στὴν ἀποστατικὴ προπαγάνδα· ἐνῶ οἱ ἀληθινὰ μεγάλοι καλλιτέχνες, ὅπως ἕνας Λεονάρδος ντὰ Βίντσι, ἕνας Ραφαῆλος, ἕνας Μιχαῆλ Ἄγγελος-αὐτοὶ ποὺ ὠνομάσθηκαν οἱ τιτάνες τῆς Ἀναγεννήσεως-καὶ μαζὺ μ' αὐτοὺς ἕνας Τιτσιανὸς, ἕνας Ντονατέλλο, ἕνας Δομίνικος Θεοτοκόπουλος, ἕνας Ρέμπραντ, δὲν εἶναι γνωστοὶ ὡς κολοσσοὶ τῆς Τέχνης, παρὰ μόνο χάρις στὰ θρησκευτικὴς ἐμπνεύσεως καὶ ὑποθέσεως μεγαλουργημάτων τους. Καὶ ξεύρομε βέβαια πολὺ καλά, ὅτι ἂν ρωτούσαμε καὶ τοὺς μεγάλους μουσουργοὺς, ἀσφαλῶς ἕνας Μπετόβεν, ἕνας Χάϋδν, ἕνας Σοῦμπερτ, κάτι θὰ εἶχαν νὰ μᾶς ποῦν γιὰ τὴν ἐλευθερία ποὺ βρῆκε ἡ Τέχνη τους μέσα στὴν χριστιανικὴ Πίστη. Ἄν οἱ θετικὲς ἐπιστῆμες ἔχουν νὰ μᾶς δείξουν τὴ σεβάσμια παράταξη τῶν προσευχομένων σοφῶν, μέσ' στὴν ὁποία ἐξέχουν οἱ μεγάλες μορφὲς ἑνὸς Παστέρ, ἑνὸς Ἀμπέρ, ἐνὸς Λεβερριέ-μὰ ἡ καλλιτεχνία κι' ἡ ποίηση ἔχουν νὰ μᾶς δείξουν ἀκόμα μεγαλύτερη καὶ πιὸ συγκινητικὴ παράταξη προσευχομένων καλλιτεχνῶν. Ἀπὸ τὸν ἀγνωστο βυζαντινὸ ζωγράφο ποὺ ἐτοιμαζότανε σαράντα μέρες μὲ προσευχὴ καὶ νηστεία προκειμένου νὰ ζωγραφίσῃ τὸν Παντοκράτορα, ὡς τὸν Σολωμὸ, ποὺ πεθαίνει προσευχόμενός. Ἄπ' τὸν Εὐριπίδη ποὺ ἀπευθυνόμενος στὸ Θεό, τοῦ λέγει τὰ συγκλονιστικὰ ἐκεῖνα λόγια: «δὲν σὲ ξέρω, δὲν μπο-

ρῶ νά σέ μάθω, μά ὁποῖος κι' ἂν εἶσαι προσεύχομαι σέ σένα!», ὡς τὸν Νταστογιέφσκι πού ξέρει ποῖος εἶναι ὁ Θεὸς στὸν ὁποῖον προσεύχεται γιατί εἶναι ὁ Ἰησοῦς Χριστός. Κι' ἀκόμα, ἀπ' τοὺς δημιουργοὺς τῶν μεσαιωνικῶν γοθθικῶν μητροπόλεων—τῆς Παναγίας τῶν Παρισίων λόγου χάρι—ὡς τὸν σημερινὸ Κλωντέλ πού γονατιστός μέσα σ' αὐτὴν τὴν Ἱδια Παναγία τῶν Παρισίων προσευχήθηκε γιὰ πρώτη φορά στὴ ζωὴ του ὅταν ἐπέστρεψε. Ποῦ καιρὸς γιὰ νά τοὺς θυμηθῆ κανεὶς καὶ νά τοὺς ἀπαριθμήσῃ ὅλους; Μεγάλοι καλλιτέχνες, ἀλλὰ καὶ μεγάλες ψυχές, αἰσθάνοντα τὴν ἀνάγκη νά θέσουν τὴν Τέχνη τους στὴν ὑπηρεσία τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐν δνόματι τοῦ Θεοῦ, στὴν ὑπηρεσία τῶν ἀδελφῶν τους, τῶν ἀνθρώπων τῆς ἀνθρωπότητος.

Αὐτὴ ἡ ὑποταγὴ τῶν καλλιτεχνῶν στὸν Ὑπέρτατο Καλλιτέχνη, εἶναι μιὰ πράξη ἐλευθερίας-ἢ μεγάλη πράξη ἐλευθερίας. Γιατί τὴν ἀπόφαση τὴν παίρνοντας ἐντελῶς μοναχοὶ τους, αὐτόθουλα κι' αὐτεξούσια, ἐλεύθερες προσωπικότητες πού διαλέγουν ἀνάμεσα σὲ δυὸ δρόμους τὸν καλύτερο, πού προτιμοῦν, τὸ Ναὶ ἀπ' τὸ Ὅχι καὶ τὸ φῶς ἀπ' τὸ σκοτάδι.

Καὶ γι' αὐτὸ ἡ ζωὴ τους κι' ἡ Τέχνη τους ξετυλίγεται μέσα στὸ ἀδιάκοπο Ναὶ. Μέσα στὴν ἀκλόνητη θέση. Μέσα στὸ δρόμο τῆς αἰωνίας δημιουργίας. Λυτρωμένες πνευματικὰ προσωπικότητες, χαίρονται τὴ λευτερίαν τους καὶ τραγουδοῦν τὴν εὐτυχία τους ὑμνῶντας τὸν Λυτρωτὴ τους. Ψάλλουν μαζί μὲ τὸν Κλωντέλ: «Ἄς εἶσαι εὐλογημένος, ὦ Θεέ μου, πού μὲ λευτέρωσες ἀπὸ τὸ θάνατο. Ἄς εἶσαι εὐλογημένος Κύριε, πού μὲ λευτέρωσες ἀπὸ τὸν ἑαυτοῦ μου!».

Τὰ χελιδόνια τῆς χαρᾶς. Οἱ Χριστῖα-

νοὶ καλλιτέχνες. Μὲ τὰ χαρούμενα φτερουγισμάτα τους σπαθίζουν τὰ ζαφείρια τοῦ καταγάλανου ἀνοιξιάτικου οὐρανοῦ, καὶ μνηῶνε τὸ πλησίασμα τῆς ἀτελείωτης ἀνοιξης, πού ἀρχίζει ἀπ' ἐδῶ καὶ συνεχίζεται στὴν ἀθανασία. Ἐλεύθερο τὸ φτερούγισμά τους καὶ τὸ κελᾶδημα καὶ τὸ τραγοῦδι τους, εἶν' ἓνας ὕμνος στὸ Φῶς, ἓνα ἀσίγαστο Ἄλληλουῖα πρὸς τὸν Θεὸν τῶν πνευματικῶν καὶ πάσης σαρκός, εἶναι μιὰ πρόσκληση πού ἀπευθύνουν στὴν οἰκουμένη, στὰ πλήθη τῶν ἀλύτρωτων ἀδελφῶν, γιὰ νά μποῦνε κι' αὐτοὶ στὸ φωτοπλημύριστο παλάτι τῆς πίστεως, γιὰ νά χαροῦνε κι' αὐτοὶ τῆς πνευματικῆς λευτεριάς τὸ τρισευφρόσυνο πανηγύρι. Βλέπουν τὴν Τέχνη σάν «ἓνα δρόμο πρὸς τὴν πηγὴ τῆς ζωῆς», ὅπως τὴν εἶπε ὁ Μωριάκ, τὴ βλέπουνε νά ξεκινᾷ ἀπὸ τὸ Θεὸ καὶ νά ξαναγυρίζῃ στὸ Θεὸ, καθὼς τὸγραφε ὁ Σολωμός, συγγράφουν μὲ τὴ συναισθησιὴ πῶς μπροστά τους βρίσκεται ἡ παναγία Τριάδα, κατὰ τὴ φράση τοῦ Ἐρνέστου Ψυχάρη, καὶ ὑψώνουν τὴν Τέχνη σὲ ἰερέια τοῦ Θεοῦ, καθὼς ὁ Κλωντέλ τὸ χει γράφει. Πλησιάζοντας τὸ Χριστό, βρῆκαν τὴν ἐλευθερίαν τῆς Τέχνης τους καὶ τῆς ψυχῆς τους. Ὅσοι ἄλλοι αἰσθάνονται μέσα τους πόθο λευτεριάς, παλμῶς ζωῆς, ἔρωτα δημιουργίας, ὅσοι δραματίζονται μιὰ καινούργια ἀνθρωπότητα καὶ μιὰν ἀναγέννηση τοῦ πολιτισμοῦ μας, ἄς ἔρθουν νά ταχθοῦν στὸ πλευρὸ τους. Οἱ ὀρίζοντες φωτίζονται, οἱ οὐρανοὶ γελᾶνε μέσα στὸ φῶς τῆς νέας αὐγῆς, οἱ κορυφές τῶν βουνῶν διασπίζονται στὸ διάφανο διάστημα, οἱ ἀδρες φέρνουν τὴν ἀναστάσιμη μοσχοβολὴ τῆς πασχαλιᾶς καὶ τῶν κρίνων. Ἡ νέα ἡμέρα ξημερώνει στὴς ψυχές τῶν ἀνθρώπων...

Η ΚΟΣΜΟΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΒΑΓΚΝΕΡΙΚΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ

Ένας από τους πιο χαρακτηριστικούς καλλιτεχνικούς τύπους του 19ου αιώνα είναι ασφαλώς ο Ριχάρδος Βάγκνερ. Χαρακτήρας πολυκύμαντος και πολύπλευρος, έκλεινε μέσα του πλήθος από ικανότητες, που σπάνια τις συναντά κανείς συγκεντρωμένες στην ίδια προσωπικότητα. Δεν ήταν μονάχα ο μουσουργός, αλλά και ο δραματικός ποιητής, ο συγγραφέας, ο κριτικός, ο άνθρωπος άκρια του θεάτρου, ο φιλόσοφος, που ήθελε να δημιουργήσει με τα έργα του κοσμοθεωρία.

Από χειραφετήθηκε από τη ρωμαντική νοστροπία, στην οποία ανήκουν τα πρώτα του έργα, ο Βάγκνερ, προχώρησε στη δημιουργία δικών του, εντελώς προσωπικών, τρόπων έκφρασης. Η καλλιτεχνική του δημιουργία αναπτύχθηκε σχεδόν ολοκληρωτικά στον τομέα του μουσικού δράματος, όπου και έγινε ο εμπνευστής μιας οργανικής συνεργασίας όλων των τεχνών (μουσικής, ποιήσεως, σκηνογραφίας, χορογραφίας κλπ.), που όλες τις θέλει υποταγμένες στη δραματική δράση. Μ' αυτή τη συνεργασία, που είναι όχι κάτι το βεδιασμένο αλλά κάτι που αποτελεί μια οργανική ανάγκη, το μουσικό δράμα, βγαίνοντας από τα παλιά, στενά πλαίσια της όπερας, γίνεται πραγματικό συνθετικό έργο τέχνης, που ή πνοή του μάς έρχεται από τα βάθη της ιστορίας, από το αρχαίο ελληνικό δράμα. Και μ' αυτή τη λύση, στις σχέσεις της μουσικής με τις άλλες καλές τέχνες και ιδίως με την ποίηση ο Βάγκνερ επέφερε μια τεράστια ανατροπή σε ό,τι ίσχυε ως τότε. Γίνεται ένας με-

γάλος καινοτόμος, και το καλλιτεχνικό του ανάστημα υψώνεται και δεσπόζει σ' ολοκλήρη τη δεύτερη πενήνταετία του 19ου αιώνα.

Μά πάρα πέρα από την καλλιτεχνική δράση, εξαιρετικά ενδιαφέρον προκαλούν οι κοσμοθεωριακές και φιλοσοφικές απόψεις του μεγάλου μουσουργού, που όχι μόνον επηρέασαν, αλλά και συνυφάνθηκαν ολοκληρωτικά με το καλλιτεχνικό του έργο και με την ίδια την ουσία της μουσικής του.

Η ζωή του Βάγκνερ υπήρξε εξαιρετικά πολυτάραχη και πολυκύμαντη, γεμάτη από αγώνες για την επίδωλη των καλλιτεχνικών του πεποιθήσεων επάνω στους συγχρόνους του. Η ύπαρξη του συγκλονίστηκε από βίαιες συναισθηματικές κρίσεις, που εξήλασαν βαθιά επίδραση στον εσωτερικό του κόσμο και επηρέασαν βαθύτατα το έργο του. Ένας φλογερός κίσησιακός και άστατος χαρακτήρας, εύκολο υποχωρώντας στο πάθος, καθώς και ένας έγωκεντρικός χωρίς όρια, ήταν τα κίνητρα εκείνα, που ώδηγησαν τον καλλιτέχνη σε πράξεις και ενέργειες, που δεν μπορούν να συμβιβαστούν ούτε με τις στοιχειώδεις έννοιες της δικαιοσύνης και της τιμής. Κι' αυτά, όσο κι' αν ο ίδιος και οι θαυμαστές του θέλουν να τα συγκαλύψουν, προσπαθώντας να τα ανεβάσουν στη σφαίρα του ιδανικού.

Η χωρίς πνευματική κατεύθυνση, παθιασμένη αυτή ζωή του Βάγκνερ έγινε ή αιτία όπως ή περίοδος της πιο ώριμης καλλιτεχνικής του δημιουργίας, να σκε-

πάξεται ἀπὸ μεγάλες πνευματικὲς ἀνησυχίες καὶ κρίσεις. Βρισκόμαστε στὴν ἐποχὴ, ποὺ ἀκολουθεῖ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1848. Ὁ Βάγκνερ κυνηγημένος καταφεύγει τότε στὴ Ζυρίχη. Οἱ ἰδέες του γίνονται καθαρὰ ἀρνητικὲς. Ἡ σχετικὴ αἰσιοδοξία, ποὺ συναντᾶται στὰ πρῶτα ἔργα τοῦ τῆς ρομαντικῆς περιόδου, ἡ πεποίθησή του γιὰ μιὰ δυνατὴ λύτρωση τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς, καὶ τὸ ἱπποτικὸ πνεῦμα τὸ ἐμπνευσμένο ἀπὸ τὸν μεσαιωνικὸ ἱπποτισμὸ ἐξαφανίζονται. Ἀπὸ τὸν Λόεγκριν κι' ὅλας, ἡ ἀπαισιοδοξία λύση τοῦ δράματος προαναγγέλλει τὸ θέαμα τῆς παγκόσμιας καταστροφῆς ποὺ ἀντικρύζουμε στὴν «Τετραλογία», τὴ σκοτεινὴ καὶ ἀτέλετη νύχτα τοῦ «Τριστάνου».

Ὁ Βάγκνερ εἶναι ἀπιστος. Ἡ ψυχικὴ του ὑπόσταση ζημιώνεται ὀλοένα καὶ πιὸ πολὺ μὲ τὴν ἀρνηση. Ἡ ὕλιστικὴ διδασκαλία τοῦ Φόβερμπαχ γίνεται ὁ ἀρχικὸς ὁδηγὸς του, μὲ τὴ βαθύτερη ἀπήχηση βρίσκει μέσα του ἡ ἀπαισιοδοξία φιλοσοφία τοῦ Schopenhauer. Ὁ ἕδιος περιγράφει τὴν ἰσχυρότατη ἐντύπωση ποὺ τοῦ προκάλεσε ἡ καινούργια γι' αὐτὸν ἀποψη, καὶ ἡ σοβαρότάτης (1). Αἰσθάνεται, γράφει, νὰ βγαίνει σὲ φῶς μὲ καταπληκτικὴ σαφήνεια, ὅτι ὡς τότε ἔμεινε κρυμμένο μέσα του. Τὴ βρίσκει σὴν τὴ μόνη σωτήρια κατεύθυνση, προσκολλᾶται σ' αὐτὴν σὴν σὲ μοναδικὴ σανίδα σωτηρίας, μοιάζοντας σ' αὐτὸ μὲ πολλὰς ἀπὸ τίς κριτικὲς διάνοιες τοῦ 19ου αἰῶνα. Γιατί ὁ Βάγκνερ, ἂν καὶ ἀρνητὴς τοῦ πνεύματος, εἶχε πολὺ μεγάλη κριτικὴ ἱκανότητα ὥστε δὲν μπορούσε νὰ πιστέψῃ στὴ γεμάτη παιδιάστικη ἀφέλεια γνώμη τῶν ὕλιστῶν, πὼς ἡ λύτρωση ἦταν δυνατόν νὰ προέλθῃ ἀπὸ τὴ φυσικὴ ἢ τὴ χη-

μεία. Ὁ χαρακτήρας του ἔκλεινε μέσα του τὸ θρησκευτικὸ στοιχεῖο σὲ μεγάλη δόση. Ἡ μουσικὴ τῶν ἤχων του μαρτυρεῖ ὅτι ἡ τάση πρὸς τὸ αἰῶνιο ἦταν σ' αὐτὸν βαθύτατη, καὶ ἡ ἀναζήτησή του ὅλα τὰ ἔργα του, μιὰς λύσης γιὰ τὸ δράμα τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς, δείχνει φανερά, ὅτι ὁ πόθος γιὰ λύτρωση τὸν ἔκαιγε συνεχῶς. «Σχισμένος ἦμιν ἀνάμεσα στὸν πόθο αὐτὸν γιὰ τὴ λύτρωση καὶ στὴν ἀρνηση κάθε ρεαλιστικῆς ἐννοίας τοῦ πνευματικοῦ κόσμου, ὁ Βάγκνερ δὲν βρίσκει ἄλλη διέξοδο παρὰ στὴν ἐκμηδένιση αὐτοῦ τοῦ πόθου, στὸν πόθο τοῦ τέλους τοῦ δράματος αὐτοῦ ποὺ δὲν ἔχει διέξοδο, στὸν πόθο τοῦ θανάτου. Γράφοντας στὸν Αἰστ τοῦ ἐξηγεῖ πὼς ἓνα μόνο εἶναι τὸ καταπραϊντικὸ του γιὰ τίς μακρὲς νύχτες τῆς ἀγρυπνίας «... ὁ βαθὺς, ὁ εἰλικρινὴς πόθος τοῦ θανάτου. Ὁλοκληρωτικὴ ἀνυπαρξία, σὺσημο κάθε ὄνειρου, αὐτὴ εἶναι-γράφει ὁ Βάγκνερ-ἡ μοναδική, δριστηκὴ ἀπελευθέρωση!»

Ἡ ἀρνητικὴ αὐτὴ θεώρηση τῆς ζωῆς, ἡ πεισιθάνατη αὐτὴ κοσμοθεωρικὴ κατεύθυνση, διαποτίζει ὡς τὸ ἐσώτατο εἶναι τῆς τὴν καλλιτεχνικὴ δημιουργία τοῦ Βάγκνερ τὴ στιγμὴ ἀκριβῶς ποὺ αὐτὴ φτάνει στὸ κορυφωμὰ τῆς.

Στὸν «Τριστάνο καὶ Ἰζόλδη», στὸ πιὸ δυνατό αὐτὸ τραγοῦδι ἀπὸ ὅσα ἀφιερώθηκαν ποτὲ στὸ θάνατο, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Guy de Pourtales, ἡ Βαγκνερικὴ μουσικὴ γίνεται τὸ πιὸ εὐχλωτὸ σχόλιο τῆς φιλοσοφίας τοῦ Schopenhauer (2). Τέσσερες χρωματικὸί τόνοι, στοιχεῖο ἀρχιτεκτονικὸ ἐπάνω στὸ ὁποῖο χτίζεται ὀλόκληρο τὸ ἔργο, ζητοῦν μὲ ἀγωνία τὴ λύση τους στὴν πλήρη συγχορδία. Καὶ τὸ ἀρμονικὸ αὐτὸ ἀδιέξοδο, ἐκφράζει τὸ ἀδιέξοδο στὸ ὅποιο

(1) Richard Wagner: Die Hauptscenen.

(2) Guy de Pourtales, Wagner, Paris 1932 σελ. 247.

περιέρχεται τὸ ἀκόρεστο, κυρίαρχο πάθος, ποὺ δὲν θὰ βρῆ ἱκανοποίηση παρά μονάχα στὰ τελευταῖα μέτρα τοῦ δράματος, ποὺ θὰ μπᾶσουν τοὺς ἥρωές του στὴ μεγάλη νύχτα, ἐκεῖ ὅπου σβύνουν ὅλες αἱ ψευδαισθήσεις τῆς ζωῆς.

Διαφορετικὴ δὲν θὰ εἶναι ἡ τύχη τῶν σκοτεινῶν ἡρώων τῆς «Τετραλογίας». Καὶ ἐδῶ ἡ παγκόσμια καταστροφή, εἶναι ἡ κατὰληξη ποὺ περιμένει ἕναν κόσμο ποὺ σχίζεται ἀπὸ σπαρακτικὲς ἀντιθέσεις, ἕναν κόσμο φταιαγμένο ἀπὸ ἀντίθετες δυνάμεις γεμάτες διονυσιασμό, ποὺ ἀντιπαλεύουν μέσα στὸ χάος.

Μονάχα ὁ «Πάρσιφαλ» μᾶς ἐμφανίζεται μέσα σὲ μιὰ ἀτμόσφαιρα πιὸ φωτεινὴ. Κάποιοι καινούργιοι ἥχοι ἀντηχοῦν ἐδῶ, πιὸ χαρούμενοι, μιὰ γαλήνη ποὺ διακόπτει κάπως τὴ φοβερὴ ἔνταση τῶν ἔργων ποὺ προηγῆθηκαν. Εἶναι μιὰ δι-αγορὰ, ποὺ γίνεται ἀκόμα πιὸ ἔντονη, ἔσο τὸ χριστιανικὸ στοιχεῖο δείχνει ἐδῶ ἀρχαῖα σαφῆ τὴν ἐπίδρασή του. Κι' αὐτὸ εἶναι ὅ,τι κυρίως φέρνει σὲ ἀντίθεση τὸ ἔργο αὐτὸ μὲ τὶς προηγούμενες βαγκνερικὲς δημιουργίες, ποὺ κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ Paul Claudel ἀποτελοῦν ἀληθινὰ «σκοτεινὰ τενάγη στὰ ὅποια δὲν εἰσδύει καμμιὰ ἀκτίς φωτός ἢ ἀλήθειας».

Δυστυχῶς ὅμως καὶ στὸ κύκνειο αὐτὸ ἄσμα τοῦ Βάγκνερ μιὰ βαθύτερη ἀναζήτηση τῆς θέσεως ποὺ κατέχει καὶ τοῦ ρόλου ποὺ παίζει ἡ χριστιανικὴ ἐπίδραση μὲς' στὸ ἔργο, δὲν ἄρχει νὰ μᾶς ἀποκάλυψη ὅτι κάτω ἀπὸ τὸ πρῶμα τῆς Σοπενχαουερικῆς φιλοσοφίας βλέπει ὁ Βάγκνερ καὶ τὸν Χριστιανισμό.

Θέλει νὰ τὸν κλείση στὰ στενὰ ὅρια τοῦ προσκαιροῦ καὶ τῆς ὀλικῆς πραγματικότητος, στερώντας τὸν ἀκριβῶς τὸ πνεῦμα ἔχεινο ποὺ ἀποτελεῖ τὴν οὐσία τῆς δυνάμεώς του. Θέλει νὰ τοῦ ἀρνηθῆ τὴν ἀντίληψη τῆς αἰωνιότητος καὶ τοῦ πνευματικοῦ κόσμου, σὰν μᾶς πραγματικότητος ποὺ μέσα τῆς κλείνει κάθε

ἄλλη. Μὲ μιὰ τέτοια ἄνωγ παρερμηγεία ὁ Χριστιανισμὸς γίνεται ἀπὸ διδασκαλία ζωῆς, διδασκαλία θανάτου. Οἱ δημιουργικὲς δυνάμεις ποὺ κρύβονται μέσα στὴ χριστιανικὴ ἀλήθεια χάνονται καὶ ἡ χριστιανικὴ ἀγάπη καθὼς καὶ ἡ χριστιανικὴ θυσία χάνουν κάθε δημιουργικὸ περιεχόμενο. Ὁ Χριστὸς καὶ ὁ Σταυρὸς Του, γίνονται γιὰ τὸν Βάγκνερ τὰ σύμβολα μιᾶς ἐκούσιας καὶ γεμάτης ἐπίγνωσης ἀρνήσεως τῆς ζωῆς. Τὸ βαθύτερο νόημα τοῦ Χριστιανισμοῦ δὲν εἶναι γι' αὐτὸν ἄλλο, ἀπὸ ἕνα ζωντανὸ παράδειγμα ποὺ ἐνσαρκώνει τὶς κοσμοθεωριακὲς ἀπόψεις τοῦ φιλοσόφου τῆς ἀπαισιοδοξίας! Γι' αὐτὸ καὶ καμμιὰ μεγάλη πνοὴ δὲν ἐμφυχώνει τὸ ἔργο. Ἐνα κοινωνικοθηρησκευτικὸ «ἰδεαλιστικὸ» ἰδανικὸ ἔντελὸς ρηχὸ, μιὰ λύτρωση καθαρὰ ἐπίγεια, ποὺ δὲν εἶναι κι' αὐτὴ παρά ἡ ὑποταγὴ μας στὸ μοιραῖο, στὴν ἔννοια τῆς ἀρνήσεως τῆς ζωῆς. Ἀπὸ μιὰ τέτοια αἴσθησι καὶ μόνο, αἴσθησι μταιότητος τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς ὁ Πάρσιφαλ ξεφεύγει τὸ ἀμάρτημα. Πέρα ἀπ' αὐτὸ καμμιὰ μεγάλη ὑπόσχεση, καμμιὰ μεγάλη ἐλπίδα, καμμιὰ ἀληθινὴ χαρὰ. Τὸ χριστιανικὸ στοιχεῖο, ἔχει ἐδῶ μᾶλλον γιὰ ρόλο του, νὰ περιβάλλῃ μὲ τὴν αἴγλη του τὰ σκοτεινὰ φιλοσοφήματα μιᾶς νέας Βαγκνερικῆς θρησκείας. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἀποψη ὅτι ὁ Βάγκνερ μὲ τὸ τελευταῖο του αὐτὸ μουσικὸ δῶμα ἔκανε μιὰ μεγάλη στροφὴ καὶ θέλησε νὰ μεταβληθῆ σ' ἕνα μουσικὸ ἀπολογητὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ, εἶναι ὀλότελα ἀστήρικτη. Καὶ στὸ κύκνειό του ἄσμα ὁ Βάγκνερ παραμένει ἀρνητῆς ὅπως καὶ πρῶτα. Καὶ εἶναι βαθύτατο τὸ σύμβολο τοῦ Ἀμφόρτας ποὺ βρῆκε γιὰ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ του ὁ Βάγκνερ. Τοῦ Ἀμφόρτας ποὺ βαρεῖα πληγωμένος ἀπὸ τὸ ἀμάρτημα, δὲν μπορεῖ πιά νὰ πλησιάσῃ τὶς σφαῖρες τοῦ ἰδεώδους καὶ τοῦ ἁγίου.

*

Στὸν «Πάρσιφαλ» βρισκόμε ἐφαρμοσμένες καὶ τὶς κατασταλαγμένες πιά ἀπόψεις τοῦ Βάγκνερ γιὰ τὴν τέχνη. Εἶναι ἴδιες μὲ κείνες πού διατύπωσε ὁ μεγάλος αὐτὸς μουσουργὸς παράλληλα σχεδὸν μὲ τὴ σύνθεση τοῦ «Πάρσιφαλ» στὸ βιβλίο του «Τέχνη καὶ Θρησκεία». Σύμφωνα μ' αὐτὲς ἡ Τέχνη ἀποτελεῖ τὴν κύρια λυτρωτικὴ δύναμη. Ὁ Χριστιανισμὸς κατὰ τὴ διάρκειά τῆς ἱστορίας του «ἔχει καλυφθῆ ἀπὸ τὶς σκουριές πού ἀφῆσαν ἐπάνω του οἱ αἰῶνες». Προορισμὸς τοῦ καλλιτέχνη καὶ τοῦ συνθετικοῦ ἔργου τέχνης εἶναι νὰ ξαναεμφανίσουν τὴν ἀληθινὴ οὐσία τῆς θρησκείας. Πρόκειται ὁ καλλιτέχνης «νὰ διαδεχθῆ τὸν ἱερέα» καὶ ἡ τέχνη νὰ εἶναι ἡ μόνη «ζωντανὴ ἀναπαράσταση τῆς θρησκείας». Στὸ μουσικὸ δρᾶμα ἰδίως, τὴν ἀνώτερη αὐτὴ μορφή τῆς συμφωνίας, βρισκόμε τὴν πῶ ὑψηλὴ ἔκφραση τοῦ θρησκευτικοῦ συναίσθηματος κατὰ τὸν Βάγκνερ. Καὶ συνεχίζει: τὸ μουσικὸ δρᾶμα εἶναι ἐκεῖνο πού θὰ ἐξαγγέλλῃ στὸ μέλλον τὰ πεπρωμένα τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τὶς θεολογικὲς τῆς κατεπύθουσες. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο θέλει ὁ Βάγκνερ νὰ ἐμφανίσῃ μιὰ ὀλοκληρωμένη προσπάθεια γιὰ νὰ ἀντικατασταθῆ ὁ Χριστιανισμὸς ἀπὸ ἕνα καλλιτεχνικὸ θρησκευτικὸ ἰδεῶδες, ἀπὸ τὴ μιὰ καθολικὴ θρησκεία, πού θὰ ἔχη μέσα τῆς στοιχεῖα ἀπὸ ὅλες τὶς ἄλλες. Εἶναι ἡ κεντρικὴ γραμμὴ καὶ ἐμπνευση τοῦ ρομαντισμοῦ καὶ σ' αὐτὸ τουλάχιστον τὸ σημεῖο ὁ Βάγκνερ ἔμεινε ὡς τὸ τέλος γνήσιο παιδί τῆς ρομαντικῆς σκέψης. Ἀλλὰ μιὰ τέτοια θρησκευτικὴ ἀντίληψη τῆς τέχνης, εἶναι ἐκεῖνη πού ἀκριβῶς τὴν καταστρέφει, βγάζοντάς τὴν ἀπὸ τὴ φυσιολογικὴ θέση πού ἔχει στὴν κλίμακα τῶν ἀξιών. Καὶ τέτοιες ἀντιλήψεις γιὰ τὴν τέχνη τους δὲν εἶχαν παρὰ καλλιτέχνες πού ἔφεραν μέσα τους μιὰ διάσπαση, πού

πάλι μὲ τὴ σειρά τῆς αἰτία τῆς ἔχει τὴ σύγκρουση μὲ τὶς αἰώνιες πνευματικὲς καὶ ἠθικὲς ἀξίες. Καὶ ἡ τέχνη τοῦ Βάγκνερ βγαλμένη ἀπὸ τέτοια διασπασμένη προσωπικότητα εἶναι ἀπὸ τὶς πῶ χαρκτηριστικὲς.

Ἡ Βαγκνερικὴ τέχνη σὰν τέχνη ἄρρωστη, στὸ τέλος, ἀντικατοπτρίζει μέσα τῆς ὅλες τὶς ἀντιμαχόμενες τάσεις καὶ τὴ χαώδη σύσταση τῆς μοντέρνας ἐποχῆς πού ὄθησε τὴν ἄρνηση σὲ σημεῖο παροξυσμοῦ. Τὸν ἀσυγκράτητο πόθο τῆς κυριαρχίας, τὴ δίψα τῆς ὀλικῆς δύναμης, τὴν παγανιστικὴ λατρεία τῆς φύσης, τοῦ ἐλεύθερου ἐνστίχτου καὶ τῆς φυσικῆς ἐπιβολῆς, τὸν φλογερὸ αἰσθησιασμὸ, τοὺς ψεύτικους ὀπτασιασμὸς, τὴν τάση πρὸς τὸ μέλλον σὰν σὲ μιὰ ἀνεξερεύνητη περιοχὴ, πού κατὰ ἕνα μυστηριώδη τρόπο θὰ δώσῃ τὴ λύση στὰ προβλήματα ἐκεῖνα πού τὸ παρὸν εἶναι ἀνίκανο νὰ ἀντιμετωπίσῃ, τὴν ἔλλειψη ἐνδιαφέροντος γιὰ κάθε ἠθικὴ δέσμευση. Ἀκόμα τὸν βαθύτατο πεσοισμὸ, τὴ λύπη, τὴν ἀγωνία μπροστὰ στὸ χάος τῆς ἀθείας, τὸ σβύσιμο κάθε χαρᾶς, τὴν τάση πρὸς τὸ Νιρβάνα. Κι' ὅλα αὐτὰ ἀνεθασμένα σ' ἕνα ἐπίπεδο «ἰδεῶδους» μέσα σὲ μιὰ ἀτμόσφαιρα ἀρρωστημένου θρησκευτικοῦ μυστικισμοῦ, πού ἔχει βέβαια ἄλλο τὴν αἰτία του. Ὅλες αὐτὲς οἱ ἀρρωστημένες ἐκδηλώσεις βρῆκαν τὴ βαθειὰ τους ἔκφραση στοὺς ἤχους τῆς Βαγκνερικῆς μουσικῆς. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ μουσικὴ αὐτὴ προκαλεῖ μιὰ βαθειὰ ἀπώση στὸν ἀκροατὴ, πού εἶναι πνευματικὰ ὕγιης.

Μὰ γι' ἀνθρώπους ὄχι πνευματικὰ ὀλοκληρωμένους καὶ πού ἡ ψυχικὴ τους ἀντίδραση δὲν εἶναι ἡ κανονικὴ καὶ ἐντελῶς ἰδιαίτερα μάλιστα γιὰ τὴν ἀπλαστη νεότητα, ἀποτελεῖ ἡ Βαγκνερικὴ μουσικὴ, ὅπως τονίστηκε καὶ ἀπὸ πολλοὺς ἀληθινὸ κίνδυνο. Ἡ σαγηνευτικὴ τῆς ἐπενέργεια εἶναι ἀπὸ τὶς λίγες. Ὑ-

ποβάλλοντας τὴν καρδιά καὶ τὴν φαντασία, τυλίγει, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Combarieu τὸν ἀκροατὴ, μ' ἓνα μαγικὸ δίχτυ, ἀπὸ τὸ ὁποῖο δὲν μπορεί αὐτὸς εὐκόλως νὰ ξεφύγῃ. Στὰ χέρια ἐνὸς δυνατοῦ τεχνίτη μὲ τόση ἰσχυρὴ ἐγκωκεντρικὴ προσωπικότητα, ὅπως ὁ Βάγκνερ, ἡ μουσικὴ γίνεται ὄργανο ἐπιβολῆς, πνευματικῆς ὑποδούλωστος θὰ λέγαμε τοῦ ἀκροατῆ. Γιατί ὁ Βάγκνερ τὴ φυσικὴ τάση τοῦ καλλιτέχνη νὰ ἀγαπηθῇ διὰ μέσου τοῦ ἔργου του, τὴ σπρώχνει στὰ ἔσχατα ὄρια. Δὲν ζητάει νὰ μᾶς συγκινήσῃ μὲ τὸ κάλλος, μὲ τὴν λιτότητα, τὴν ἔκφραση καὶ τὴ δύναμι τῆς ἀληθινῆς τέχνης, μὰ ζητάει νὰ μᾶς ἐπιβάλῃ τὴς δικῆς του ἰδέας, τὴ δική του προσωπικότητα, γιὰ νὰ ξυπνήσῃ ὅ,τι πρωτόγονο καὶ ἐνστικτώδες ὑπάρχει: μέσα μας, καὶ νὰ τὸ κἀνῃ νὰ κυριαρχήσῃ ἐπάνω μας. Ζητάει νὰ καταπλήξῃ, νὰ συντρίψῃ τὸν ἀκροατὴ κάτω ἀπὸ τὸ βάρος τοῦ καταπληκτικοῦ καὶ τοῦ μεγαλειώδους. Ἡ μουσικὴ ἀπευθύνεται ἐδῶ ὄχι στὸ πνεῦμα, μὰ στὶς αἰσθήσεις, γίνεται ἓνα διεγερτικὸ πού κλονίζει καὶ τὶς τελευταῖες χορδὰς τοῦ νευρικοῦ συστήματος, μὰ ταυτόχρονα καὶ ἓνα ναρκωτικὸ, ἓνα ὀπιο, μὰ τοξίνην, ἓνα ἀληθινὸ πνευματικὸ δηλητήριο⁽³⁾. Εἶναι ἡ μουσικὴ πού ἐμπνέει τὴν ἀγάπη τοῦ θανάτου, τὸν ἴλιγγο τῶν μεγάλων καταστροφῶν, τὶς ἐπικίνδυνες ὄνειροπολήσεις⁽⁴⁾ πού πλανῶνται στὶς ἀνεξερεύνητες καὶ γεμάτες μυστήριον σφαῖρας τοῦ ἀπιθάνου καὶ τοῦ μυσθώδους.

Μὰ ἀκόμα ἡ τέχνη τοῦ Βάγκνερ ἀ-

(3) Jacques Bainville. L' Allemagne romantique et realiste.

(4) Κάτι τέτοιες ὄνειροπολήσεις, ἔκαναν καὶ μερικὲς κομμικὲς κωμῖες καὶ δεσποινίδες τῶν Ἀθηνῶν νὰ πάθουν ἓνα βαγκνερικοὺ παραλήρημα, ὅταν κρίν ἀπὸ τὸν πόλεμο ἦρθε στὴν Ἀθήνα ἓνας γερμανικὸς θίασος γιὰ νὰ καίξῃ ἔργα τοῦ Βάγκνερ.

ποσυνθῆτε πνευματικὰ, γιατί εἶναι καὶ τέχνη φυγῆς. Φυγῆς ἀπὸ τὴν πραγματικότητα τῆς ζωῆς πού μᾶς ἀρνιέται τὴν ὕλική, μὰ καὶ ἀπαγορευμένη, εὐτυχία πού τόσο ποθοῦμε γειμίζοντάς μας μὲ τὴν πικρία τῆς ἀπογοήτευσης. "Ἔτσι τὴν βλέπει τὴν τέχνη του ὁ ἴδιος. «Ὅταν γράφει, τὸ παρὸν δὲν μᾶς προσφέρει τίποτα πιά, φωνάζουμε μὲ τὸ ἔργο τέχνης: αὐτὸ θὰ ἴθιλα!» Κι' εἶναι σπαρακτικὴ ἢ κραυγὴ του. «Γιὰ τὴ χαρὰ τῆς ζωῆς δίνω ὅλη μου τὴν τέχνη. Νά την. Πάρτε την!» Νά λόγια πού ποτὲ δὲν πρόφρασαν ὁ Μότσαρτ ἢ ὁ Μπετόβεν, ἀν καὶ γεύτηκαν κι' αὐτοί, καὶ πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὸν Βάγκνερ, ἀπὸ τὸ πικρὸ ποτήρι τῆς δυστυχίας.

Δὲν θέλουμε νὰ ποῦμε μὲ ὅλα αὐτὰ πὼς ὁ Βάγκνερ δὲν ἦταν ἓνας μεγάλος καλλιτέχνης μὲ ἐξαιρετικὲς δυνατότητες, πού δὲν ξεύρουμε τί θὰ ἀπέδιδαν ἀν ἦταν ἄλλη ἢ πνευματικὴ τους κατεύθυνση. Μὰ ὅσον ἀφορᾷ τὸ καλλιτεχνικὸ του ἔργο καὶ τὰ Βαγκνερικά ἀριστουργήματα (πού ἀσφαλῶς εἶναι τέτοια ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς τεχνοτροπίας) ἃς μᾶς ἐπιτραπῇ νὰ θυμίσουμε, ὅτι τὸ περιοδικὸ αὐτὸ ἔχει πάρει σαφῆ θέση ἐπάνω στὸ ζήτημα τοῦ ποῖο ἔργο πνευματικὸ μπορεί νὰ θεωρηθῆ ἄξιο τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ καὶ τοῦ θαυμασμοῦ ἐκείνων πού θ' ἀκολουθήσουν. Ἐργὸ πού δὲν ἀνεβάζει τὸν ἄνθρωπο, ἔργο στὸ ὁποῖο κυριαρχοῦν ἀντιπνευματικὲς δυνάμεις ἔστω καὶ σκεπασμένες μὲ τὸ μανθῶν τῆς τέχνης δὲν μπορεί νὰ θεωρηθῆ μεγάλο. Ὅτε μπορούμε νὰ ναρκισσοῦμαστε μπροστὰ σὲ καλλιτεχνικὲς δημιουργίες πού ἀν τὶς ἀγαποῦμε, δὲν εἶναι γιὰ ἄλλο λόγο, παρὰ γιατί προβάλλουν σὲ ἰδανικὰ τοὺς τυράννους πού μᾶς σκλαβώνουν.

* Ἀρρωστημένη τέχνη δὲν μπορούσε παρὰ νὰ βρῆ μεγάλη ἀπήχηση σὲ μιά

ΕΝΑΣ ΜΕΓΑΛΟΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ ΓΙΑΤΡΟΣ: LAENNEC

Ο νόμος της φθοράς δεν μπορεί να ισχύσει στην ιστορία των ανθρώπων του πνεύματος. Το πέρασμα του χρόνου δεν κατορθώνει ποτέ να σκεπάσει τη λάμψη της μεγαλοφυΐας των, τους διαιωνίζει και τους κάνει να φαίνονται πιο φωτεινοί και πιο ζωντανοί. Γι' αυτό και η βιογραφία των αποτελεί την αληθινή και πραγματική ιστορία του κόσμου. Μέσα σ' αυτούς την πιο ζηλευτή και αξιοθαύμαστη θέση κατέχει ο Laennec ο μεγάλος ανακαιμιστής ή καλύτερα ο ιδρυτής της σύγχρονης Ιατρικής επιστήμης. «Μία εξαιρετική και καταπληκτική διάνοια που άνοιξε το δρόμο, πάνω στον οποίο βαδίζουν οι διάδοχοί του εκατόν είκοσι χρόνια, χωρίς να μπορούν τίποτε να προσθέσουν ή να αφαιρέσουν.

Διδάσκαλος ασύγκριτος, παθολογοανατόμος άριστος, κλινικός αλλανθαστος, εφευρέτης της ακρόασης με το στηθοσκόπιο, συνειδητός πιστός, μιὰ ολοκληρωμένη προσωπικότητας, ζή διαρκώς ανώμεσά μας κι' απ' όλες τις πλευρές ακούονται γι' αυτόν θμνοι κι' ευγνωμόσνη». Οι λίγες αυτές φράσεις του Coucoux, που δεν γράφονται συχνά γι' ανθρώπους στο πέρασμα των αίωνων, θα έφθαναν για να γνωρίσουν στον καθένα το εξαιρετικό αυτό πνεύμα, που σαν φωτεινό μετέωρο παρουσιάσθηκε στο στερέωμα της Ιατρικής επιστήμης του 19ου αιώνας.

Η ζωή όμως ενός από τους εξαιρετικούς αυτούς ανθρώπους αξίζει να γίνει γνωστή και στις πιο μικρές λεπτομέρειες

έξ ίσου άρρωστη εποχή. Σαν μιάν από τις πιο δυνατές και βαθιές εκδηλώσεις του μοντέρνου νεοπαγανισμού ο Βαγκνερισμός κατέκλυσε σε ένα αληθινό κύμα την Εδρώπη από το 1880-1900 περίπου. Οι ήχοι της Βαγκνερικής μουσικής έδιναν μιὰ απ' τις πιο δυνατές εκφράσεις στις τάσεις του άρνητικού πολιτισμού, από τον οποίον κι' αυτή βγήκε. Γι' αυτό και ο Χιτλερισμός δεν έχασε καιρό και έσπευσε να έμψυχώσει την καινούργια ειδωλολατρεία του με τη μουσική του Βάγκνερ, που ήταν λές επάνω στα μέτρα του ναζισμού. Άλλά και η τύχη του βαγκνερισμού δεν μπορούσε να είναι διαφορετική από την τύχη του «πολιτισμού» που τον έγέννησε. Ο Βάγκνερ ώνόμαζε την μουσική του μουσική του μέλλοντος, την προώριζε για τις έρ-

χόμενες καινούργιες γενεές, μιὰ ή μουσική του έμεινε ή μουσική του παρελθόντος και ή μόνη της προφητική δύναμη στάθηκε μονάχα στο ότι τραγοίδησε το αναπότρεπτο τέλος του πολιτισμού αυτού της άρνήσεως, στο ότι απέτελεσε κατά την έκφραση του Max Graf «το τραγοίδη της άρπας που συνοδεύει τη δύση των παλαιών θεών, τον ρόγχο της άγωνίας ενός πολιτισμού που σβύνει».

Από δεκαετίες τώρα, στο πνευματικό της ζύπνημα, ή Εδρώπη σπεύδει να τινάξει έναν έναν τους εφιάλτες που την πιέζουν. Γι' αυτό και το καράβι της τέχνης απομακρύνεται από τις καταχνησμένες και τρικυμιασμένες άκτες των Βαγκνερικών φαντασμάτων, για χώρες πιο φωτεινές, πιο γαλήνιες.

της. Ή ύπαρξή τους όταν πρόκειται για σοφούς σαν τόν Laennec που αφιέρωσαν τη ζωή τους, για την ανακούφιση των συνανθρώπων τους, προσφέρει πολύτιμα διδάγματα όχι μόνο για τους γιατρούς που χρησιμοποιούν το στηθοσκόπιο και όφελουν να τόν τιμούν, μά και για κάθε επιστήμονα που αναζητεί την αλήθεια και βρίσκεται καθημερινά σε σύγκρουση με τό ψέμμα. Γιατί ή αναγνώριση του έργου του άργησε ναρθή από τη ζηλοτυπία των συγχρόνων του, ακόμη και των μαθητών του, που δέν άφιναν να φανή τό μεγαλείο της δημιουργίας του.

Κατέκριναν την αξιοπρέπεια του χαρακτήρος του, τη σιωπηλή διάκριση με την οποία έκάλυπτε τη ζωή του, ακόμη και τη λεπτότητα του ύφους του, που χρησιμοποιούσε στους εύγενικούς του άγώνες για την επικράτηση της αλήθειας, που τόσο πολύ έλάτρευε. Τίποτε όμως δέν τόν απέθάρρυνε. Με άκατανίκητη πίστη στάθηκε μπροστά σε όλες τις δυσκολίες που έφραξαν τό δρόμο του και διετήρησε την πιό ύψηλή βέα για την λατρική επιστήμη. Στα μάτια του μεγάλου ανακαινιστού, όπως γράφει ο καθηγητής Letulle, ή έχθρική σιωπή του λατρικού πλήθους, οι σαρκασμοί κι' οι ειρωνείες του αντίπαλου του Broussais και της ύποθετικής του σχολής, δέν είχαν καμμία σημασία. Κι' όταν ακόμη ή δόξα τόν άγγισε με τό φτερά της κι' οι καθηγητικές έδρες στο Πανεπιστήμιο και στο Κολλέγιο της Γαλλίας κι' άλλες άπειρες τιμές ήρθαν να τόν στεφανώσουν, πάλι παρέμεινε άδιάφορος σε όλα αυτά. Έπάλαυε για την αλήθεια και για την ανακούφιση των συνανθρώπων και σ' αυτή μόνο απέβλεπε, αυτή μόνο είχε ως αντικειμενικό σκοπό της ζωής του.

Άπέθανε νεώτατος, σε ηλικία 45 ετών. Μά ο μεγάλος σπορέας μπορούσε

να πεθάνη ήσυχος. Ο γόνιμος σπόρος είχε ριφθή στην λατρική γή της άνωρωτότητας κι' ή δημιουργική σκέψη του Laennec ζή και άκτινοβολεί και σήμερα ακόμη ανάμεσα στον επιστημονικό κόσμο. Η έκδοση της διατριβής του Saintignon (1904) και τα δύο βιβλία του καθηγητού Rouxau (1912 και 1920) που άσχολήθηκαν με τη ζωή του μεγαλύτερου γιατρού της άνωρωτότητας, από την εποχή του Ίπποκράτους μέχρι σήμερα, απέκάλυψαν στον επιστημονικό κόσμο την έξαιρετη αυτή φύση, τη γεμάτη καλωσύνη, γενναιοφροσύνη και άφοσίωση στο ύψηλό καθήκον. Στα δύο αυτά βιβλία βασίσθηκαν οι πανηγυρικές όμιλίες που έκφωνήθηκαν στα έκαστο χρόνια από τό θάνατό του από εκείνους που έπίσημα έκπροσωπούσαν τό Γαλλικό Κράτος, τό Κολλέγιο της Γαλλίας, την Ίατρική Άκαδημία και την Ίατρική Σχολή των Παρισίων. Στον χριστιανό όμως γιατρό Henri Bon χρωστούμε πολλές λεπτομέρειες της ιδιωτικής ζωής του Laennec, από τις όποιες φανερώνεται ή χριστιανική φυσιογνωμία του μεγάλου σοφού. Κι' αν οι μεγάλοι σοφοί στις έπίσημες όμιλίες τους παρέλειψαν να τονίσουν την χριστιανική προσωπικότητά του, οι δύο λατρικές Έταιρείες, το Άγιό Λουκά και των φίλων του Laennec, που άποτελούνται από τους χριστιανούς γιατρούς της Γαλλίας, φρόντισαν στην έπίσημη έναρξη να τελέσουν επιμνημόσυνο δέηση στο Μητροπολιτικό ναό της Παναγίας των Παρισίων. Μετά τη δέηση ο Ιεροκήρυξ, Πατήρ De Touquedec έπλεξε τό εγκώμιο του μεγάλου επιστήμονα και ανέλυσε τα έξαιρετικά διανοητικά χαρίσματά του. «Στον Laennec, έλεγε, άποδεικνύεται ότι ή διανοητική ύπεροχή πάνω στην όλη αντί να ναι άσυμβίβαστη προς την Πίστι αντίθετα άποτελεί τό πιό μεγαλειώδες κι'

ακλόνητο θεμέλιό της».

*

Τò τεράστιο επιστημονικό έργο του Laennec είναι σήμερα γνωστό σ' όλο τόν κόσμο. Είναι από τούς ιδρυτάς τής σύγχρονης Ιατρικής επιστήμης, γιατί απ' αυτόν, από τά έργα του, από τήν τάξη πού έβαλε στις μάταιες θεωρίες και τά χιμαιρικά συστήματα, πού ώδηγούσαν σέ αδιέξοδο, από τά γεγονότα πού απέκάλυψε, από τήν εφεύρεση τής *α κ ρ ο α σ ε ω ς*, χρονολογείται ή σύγχρονη επιστήμη. Περισσότερο όμως ενδιαφέρον έχει ή ζωή του σάν γιατρού και σάν ανθρώπου στήν εξάσκηση του Ιερού λειτουργήματος, όπως τó απέκάλει, και τó όποιο πολλοί από μας έχουμε αναλάβει. Γι' αυτό και θά προσπαθήσουμε, μαζί με τήν σύντομη ανάλυση του επιστημονικού του έργου, νά τόν συνοδεύουμε στόν σύντομο και τραχύ δρόμο τής ζωής του, ζωής γεμάτης εμπόδια κι' άχαριστία, ώραιάς όμως κι' αυτόν και μιστής από νόημα. Γιατί ό Laennec ήξερε πάντα νά προσφέρει, νά αγαπά, νά υπομένει, έχοντας σάν μυστική δύναμη μέσα του τήν Πίστη στό 'Υπέρτατο 'Όν, τήν Πίστη πού τόν έκαμε νά μεγαλουργήσει, νά γίνη ό Διδάσκαλος τών διδασκάλων, όπως τόν απέκάλεισε ό καθηγητής Letulle, νά ευεργετήσει όλόκληρη τήν ανθρωπότητα και νά αποκτήσει εκτός από τήν εγκόσμια δόξα και τήν αιωνιότητα.

1781-1801. Τόν καιρό πού πέθανε ή μητέρα του τό 1786 ό Laennec ήταν κέντε χρόνων-ό πατέρας του γνωστός και ελαφρόμυαλος έμπιστευεται τά παιδιά του στό θείο του Μιχαήλ, εύτυχημένος γιατί γλύτωνε τά όλικά βάρη και τίς εϋθύνες τής ανατροφής των. Τρία χρόνια άργότερα ό Laennec υιοθετείται από τόν αδελφό του πατέρα του, Γουλιέλμο Laennec, Ιατρό, ύφηγητή στό Πανεπιστήμιο τής Νάντης. 'Ο θεϊός αυ-

τός ενδιαφέρθηκε για τίς σπουδές του, τόν ύπεστήριξε οικονομικά και τούδωκε τά καλύτερα μέσα για νά αναπτύξει τή μεγαλοφυία του και νά άντιμετωπίσει τίς δυσκολίες τής ζωής του. Τό 1795 σέ ήλικία 14½ χρόνων άρχίζει τίς Ιατρικές του σπουδές και τό 1799 παίρνει τόν τίτλο του στρατιωτικού γιατρού ύστερα από διαγωνισμό στόν όποιο τίμησε τούς καθηγητάς του και ιδιαίτερα τό θείο του. 'Υστερα από μύριες δυσκολίες για νά βρη τά άπαραίτητα χρήματα για τή συντήρησή του, φεύγει για τό Παρίσι τόν 'Απρίλη του 1801. Για ν' αποφύγη όμως τά μεγάλα έξοδα του λεωφορείου αναγκάζεται νά πάη με τά πόδια στό Παρίσι, όπου και φθάνει, ύστερα από πορεία 200 χιλιομέτρων, χρησιμοποιώντας κι' έτσι μέσο έβρισκε, στά τέλη του 'Απρίλη. 'Ήταν μπροστά του ή δόξα και δέν άργησε νά πάρη τό στεφάνι τής νίκης πού του χάρισε ή επιστήμη.

1801-1816. Μόλις έφθασε σπεύδει και εγγράφεται στήν Ecole Santé και παρακολουθεί με επιμέλεια τά μαθήματα τής Ιατρικής φυσικής, υγιεινής και έσωτερικής παθολογίας. Έγγράφεται επίσης στό Νοσοκομείο τής Charité στό τμήμα του Corvisart, καθηγητού τής παθολογίας. Τέλος, παρακολουθεί μαθήματα 'Ελληνικής γλώσσας «για νά μελετήσει, όπως έλεγε, τόν 'Ιπποκράτη». Κοντά στόν Corvisart, ό Laennec συνήνησε δύο ανθρώπους πού κι' αυτόν ύπηρεξαν οι μυσταγωγοί στήν επιστήμη τόν Bichat και τόν Bayle-και συνετέλεσαν πολύ στή μόρφωσή του. 'Αλλ' αν ό Bichat συνετέλεσε ώστε νά φανερωθί ή λάμψη τής μεγαλοφυίας του Laennec, ό Bayle ήταν κι' αυτόν ό πιστός φίλος, ό έβηγός και ό προσάτης, ό άληθινός διδάσκαλος. Συνδέεται στενά με τόν Laennec και του προσφέρει τήν άνεκτίμητη ύπηρεσία νά του μάθη τήν

έξεταση τῶν πτωμάτων καὶ νὰ τοῦ φανερώσῃ τὴν παθολογοανατομικὴ ἐπιστήμη. Ἐπὶ πλέον τὸν συνιστᾷ στὸν Dupuytren, ἐπιμελητὴ τῆς ἀνατομίας. Ὁ Laennec ἐργάζεται ἐντατικὰ καὶ σὲ διάστημα λίγων μηνῶν γίνεται ἄριστος παθολογοανατόμος. Στὶς ἔρευνές του, στὶς μελέτες του, στὶς κλινικὰς καὶ παθολογοανατομικὰς, φανερόνεται ἡ μεθοδικὴ τάξις καὶ ἡ ἀκρίβεια καὶ στὶς πρὸ μικρὰς λεπτομέρειες.

Ἰστέρα ἀπὸ τὴ δημοσίευση δύο ἐργασιῶν στὸ Journal de médecine et de chirurgie παρουσιάζει τὴν περίφημὴ μελέτη του γιὰ τὶς φλεγμονές τοῦ περιτοναίου. Ἡ ἀπλότης, ἡ ἀκρίβεια, ὁ πλοῦτος τῆς πολυμαθείας, ἡ λεπτομερὴς παρατήρηση καὶ ἡ βαθειὰ δευδέρκεια γεμίζουν τὶς 103 σελίδες τῆς, πού παρεχώρησε ὁ καθηγητὴς Corvisart, στὸν ἀγνωστο συγγραφέα, στὸν ἔφηβο τῶν 21 χρόνων. Συνεχίζει τὶς ἔρευνές του καὶ συνεργάζεται μετὰ τὸν Dupuytren καὶ τὸν Bayle γιὰ τὴν συγγραφὴ τῆς παθολογικῆς ἀνατομίας. Λαμβάνει μέρος σὲ τέσσαρες κρατικούς διαγωνισμοὺς καὶ ἀμειβεται μετὰ τὰ δύο πρῶτα βραβεῖα. Νεώτατος, γεμᾶτος ζήλο καὶ πίστη γιὰ τὸ μέλλον, τιμημένος μετὰ τὴν ἐμπιστοσύνη μεγάλου διδασκάλου σὰν τὸν Corvisart, αἰσθάνεται τὸν ἑαυτοῦ του ἱκανὸ νὰ παλαίσῃ γιὰ τὴν ἀνεύρεση τῆς ἀληθείας. Σὲ ἡλικία 23 ἐτῶν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνακαλύψεων του στὴν παθολογικὴ ἀνατομία ἦταν τέτοιος, ὥστε μπορεῖ νὰ πῇ κανεὶς, ὅπως λέγει ὁ Courcoux, χωρὶς φόβο, ὅτι εἶχε θέσει ἀπὸ τότε τὶς βάσεις μὲς νέας ἐπιστήμης. Ἡ παθολογικὴ ἀνατομία, ὅπως τὴν γνωρίζομε σήμερα, εἶχε ἀπὸ τότε δημιουργηθῆ. Κατάπληκτος ὁ καθηγητὴς Corvisart, ἀπὸ τὴν ὠριμότητα τοῦ ἐξαιρετικοῦ αὐτοῦ μαθητοῦ, ἀναθέτει σ' αὐτὸν ν' ἀνακοινώσῃ σὲ σειρὰ μαθημάτων τῆς παθολογοανατομικῆς του ἔρευνας.

Καὶ τὸ ἀθάνατο ἔργο τοῦ Laennec ἀρχίζει. Ἡ ἐποχὴ αὐτὴ ἦταν ἡ ὠριότερη τῆς ζωῆς του. Σὲ πενήντα μαθήματα ἐπὶ τρία χρόνια διδάσκει καὶ περιγράφει τὶς ἀλλοιώσεις τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. Ἀπὸ τὸν καιρὸ ἐκεῖνο χρονολογεῖται ἡ περίφημη περιγραφὴ του γιὰ τὶς κηρώσεις, ἡ διαίρεση καὶ διάκριση τῶν μορφῶν τοῦ καρκίνου, τῶν μελανῶν ὄγκων καὶ τὸ πρῶτο μάθημά του γιὰ τὴ φθίση. Στὸ μεταξὺ παίρνει μέρος στὴν ἔγερση τῆς ἀνατομικῆς Ἐταιρείας, δημοσιεύει ἀνατομικὰς ἐργασίες καὶ ἀνακοινώνει στὴν Ἱατρικὴ Σχολὴ ἑνδιαφέρουσα μελέτη γιὰ τὰ παράσιτα τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. Συγγράφει σὲ διάστημα λίγων ἐβδομάδων τὴν ἐνάλιαμν διατριβὴν του (12 Ἰουνίου 1804) γιὰ τὴ διδασκαλίαν τοῦ Ἱπποκράτους, πραγματικὸ ἀριστοῦργημα. Ἐξετάζει μετὰ εὐμένεια ἀλλὰ καὶ μετὰ πνεῦμα φωτισμένου τὴ μέθοδο τοῦ Ἱπποκράτους καὶ καταλήγει εἰς τὸ γιατρός πρέπει νὰ ἀσκή τὴν ἀνεξάρτητὴν ἱατρικὴν καὶ νὰ μὴν ἀνήκῃ οὔτε στοὺς ἀρχαίους οὔτε στοὺς νέους, ἀλλὰ νὰ ἀκολουθῇ καὶ τοὺς μὲν καὶ τοὺς δέ, ὅταν καλλιεργοῦν τὴν ἀλήθειαν. Συνεργάζεται στὴν Ἐπιτροπὴ συντάξεως ἱατρικῶν περιοδικῶν, ἐνεργεῖ νεκροφίας καθημερινῶς καὶ καταπλήσσει τὸν ἱατρικὸν κόσμον. Τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη βρῖσκειται στὸ ζενίθ τῆς δημιουργίας του. Ἀποχωρίζεται ἀπὸ τὸν Dupuytren καὶ ἀρχίζει νὰ συγγράφῃ μόνος τὸ βιβλίον γιὰ τὴν παθολογικὴ ἀνατομία. Ἀναβάλλει ὅμως τὴ δημοσίευσή του γιατί διαπισθάνεται ὅτι οἱ ἄπειρες ἀνακαλύψεις του θὰ παρέμειναν στείρες, ἂν δὲν στηριζόνταν στὴν κλινικὴ σπουδὴ τοῦ ἀρρώστου πού θὰ βοηθοῦσε νὰ διακρίνῃ κανεὶς καλύτερα τὴν ἀρρώστεια καὶ νὰ κατευθύνῃ πρὸς τὴν θεραπεία. Μαθητὴς, ἐρευνητὴς, διδασκαλός, συγγραφεὺς· δὲν ἀπομένει σ' αὐτὸν, παρὰ τὴ ἐξάσκηση τοῦ ἐπαγγέλ-

ματος, για να ολοκληρωσθή το Ιατρικό του έργο. Κι' αποφασίζει το 1806 να διακοπή τις προσφιλείς του έρευνες και να ασχοληθῆ με τη νοσηλεία τῶν ἀρρώστων, χωρίς να φαντάζεται ότι αὐτὴ θὰ τὸν ὠδηγοῦσε στὴν ἀνακάλυψη τῆς ἀθάνατης ἐφευρέσεως, τῆς ἀκροάσεως τοῦ θώρακος μετὰ τὸ στηθοσκόπιο.

Καθὼς εὐκολα καταλαβαίνομε, Ιατρός τῆς ἀξίας τοῦ Laennec, δὲν θὰ ἀργούσε νὰ ἐκτιμηθῆ ἀπὸ τοὺς ἀρρώστους του, παρ' ὅλο πὺ δὲν τὸν ἐκολάκευε ἡ ἐξωτερικὴ ἀχάριστη ἐμφάνισή του, γιατί ἦταν ὡχρὸς μετὰ μικρὸ ἀνάστημα καὶ ἰσχνὸς πάρα πολὺ. "Ἄν καὶ δὲν εἶχε ἐπίσημο τίτλο, ἡ φήμη του ἐξαπλώθηκε ἀμέσως σὲ λίγα χρόνια. Τὸ 1812 ἔγραφε: "Εἶμαι αὐτὴ τῆ στιγμῇ τόσο ἀπησχολημένος ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ἀρρώστων, ὥστε μοῦ εἶναι ἀδύνατο νὰ ἐπαρκέσω γιὰ τὴν ἐξέτασή τους". Ἡ ἐντατικὴ ὁμῶς ἐργασία τῶσων χρόνων υπέσκαψε τὴν ὑγεία του καὶ αὐτὸς πὺ εἶχε ἀπόλυτη ἀνάγκη καὶ ἀνάπαυση βρισκόνταν δεμῆνος στὶς ἀπαιτήσεις τῶν ἀρρώστων του. Ἐπὶ πλέον ὁ Bayle ὁ καλὸς του ἀγγελος καὶ μόνος σύντροφος, πεθαίνει ἀπὸ πυματίωση. Λυπημένος ἀπὸ τὸ θάνατο καὶ μὴ μπορῶντας νὰ ἐργασθῆ ἀπὸ τῆ χειροτέρευσι τῆς ὑγείας του, ἀλλὰ καὶ ἀπογοητευμένος ἀπ' τὴν ἀχарιστία τῶν συγχρόνων του φεύγει γιὰ τὴν πατρίδα του Βρεταννὴ γιὰ νὰ ἀναπαυθῆ.

*

"Ὅταν ὁ Laennec ἀφῆνε τὶς παθολογοανατομικὲς του ἐρευνες γιὰ νὰ ἐπιδοθῆ στὴν ἀσκηση τοῦ Ιατρικοῦ ἐπαγγέλματος, εἶχε προετοιμασθῆ γιὰ νὰ ἀναπτύξῃ βράση τέτοια γιὰ τοὺς συναθρομένους του, πὺ παραμένει μέχρι σήμερα παράδειγμα γιὰ μᾶς τοὺς νεωτέρους. Στὸ πρόσωπο τοῦ Bayle πὺ τὸν καθωδήγησε στὴ μελέτη τῆς ἀνατομίας, τοῦ ἐφανερῶθηκε ταυτόχρονα ἐκεῖνος πὺ

θὰ τὸν ὠδηγοῦσε στὴν χριστιανικὴ Πίστι ἀπὸ τὴν ὁποία εἶχε ἀπομακρυνθῆ. Πράγματι τὸ 1803 μετὰ τὴν καθωδήγησιν τοῦ Ιατροῦ Bayle, ὁ Laennec ἔκαμε τὴν ὀριστικὴν ἐπιστροφή του στὸ Δημιουργό του. Γιατί δὲν ἦταν δυνατό, πνεῦμα σὰν τοῦ Laennec νὰ μείνῃ πολὺν καιρὸ μακριὰ ἀπὸ τὴν ὑπέρτατη Ἀλήθεια. Αὐτὸ φαίνεται ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ πὺ ἔστειλε στὸν πατέρα του ἀμέσως μετὰ τὴν ἐπιστροφή του στὴν Πίστι.

"Οἱ φιλοδοξίες μου εἶναι ἐλάχιστες. Ἄρκει νὰ μπορῶ νὰ ζῆσω γιὰ νὰ γίνω ὠφέλιμος στοὺς ἄλλους. "Ὅλα τ' ἄλλα εἶμαι βέβαιος πὺ δὲν ἔχουν καμμιά ἀξία. Ἡ περιουσία, ἡ δόξα, ἡ πὺ λαμπρῆς ἐπιτυχίας δὲν μποροῦν νὰ ἱκανοποιήσουν τὴν καρδιὰ τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπέστρεψα σ' Ἐκεῖνον πὺ μόνος μπορεῖ νὰ δώσῃ τὴν ἀληθινὴ εὐτυχία. Ἡ δόξα τοῦ κόσμου χάνεται, ἡ ἀλήθεια τοῦ Κυρίου μένει εἰς τὸν αἶωνα". Ἡ ἀγάπη γιὰ τὸν ἀρρωστο καὶ τὸ συμφέρον του καθωδηγοῦσαν τὸν Laennec. Μετὰ τὴν ἔδεια αὐτοαπάρνησιν καὶ ἀφοσίωσιν ἠεράπευε ἄλλους πλουσίους καὶ φτωχοῦς. Ἡ κλονισμένη ὑγεία του δὲν ἐπέτρεπε νὰ παραμεληθῆι ἡ νυκτερινὴ ἀνάπαυση, μὰ ἐκεῖνος παρέμενε νύχτες ὀλόκληρες στὸ προσκέφαλο τοῦ ἀρρώστου, δταν ἡ παρουσία του ἦταν ἀπαραίτητη. Στὴν ἐπιδημία τοῦ τύφου, τὸ 1814, ἀφωσιώθηκε μετὰ ὅλην τὴν καρδιὰ στὴν περιποίησιν τῶν ἀρρώστων του. Οἱ νεοσύλληκτοι συμπατριῶτες του ἀπὸ τὴ Βρεταννὴ ἔδλεπαν μετὰ ἀνακούφισιν ἕναν ἀγνωστο γιατρὸ νὰ βρισκεται συνεχῶς κοντὰ τους στὶς τελευταῖες τους στιγμῆς. Τὶς ὥρες αὐτῆς εἶχε τὴ συναίσθησιν, ὅτι σὰν γιατρός δὲν θὰ ἐκπληροῦσε τὴν ἀποστολὴν του φροντίζοντας μόνον γιὰ τὸ σῶμα καὶ γι' αὐτὸ γινόνταν ὁ χειραγωγός τους στὴν Πίστι. Ἦταν ὁ εὐσεβὴς Ιατρός. Δὲν εἶχε μᾶ ἀπλῆ εὐσεβοφάνεια, μὰ Πίστι ζωντανὴ, πὺ γέμιζε τὶς

σκέψεις του και τις πράξεις του. Δεν μπορούσε να ικανοποιηθεί από την άδριστη φιλοσοφία που τούδινε η γνώση της ανθρωπίνης φύσεως· ούτε απ' την αναπόφευκτη συμπάθεια που νοιώθει κάθε άνθρωπος για κείνον που υποφέρει. Δεν πίστευε πως αυτό έφθανε για ναχη μια τέλεια ψυχική καλωσύνη. Είχε τη συναίσθηση πως η Ιατρική ήταν ιερό λειτούργημα, γεμάτο υποχρεώσεις κι' ότι μ' αυτό ο πραγματικός έπιστήμων ύψώνεται στη μεγάλη γνώση-τό Θεό. Έπίστευε πως η αληθινή ευσπλαχνία δεν είναι αντανάκλαση της ευαισθησίας μας, μά η έπιστροφή προς τον πλησίον.

Σ' αυτό το καθήκον της φωτισμένης ευσείας που επιβάλλεται σε κάθε καλλιεργημένο ψυχικά άνθρωπο, υπακούοντας ο Laennec μās άφησε το παράδειγμα του χριστιανού γιατρού. Μέσα σ' όλη τη δυναμικότητα της αφάνταστης έπιστημονικής δράσεώς του, ο Laennec έγνώριζε να καλλιεργή την ψυχή του, η δε φωτεινή και δυνατή Πίστη του που έδιδε ζωή στα λόγια του και έκανε να μιλά η ψυχή του, φανερώνεται στις έπιστολές και στις διαλέξεις του. «Ο Κύριός μας με το παράδειγμά Του μās δίδαξε το δρόμο που πρέπει να ακολουθήσωμε. Μās γνώρισε την αλήθεια που πρέπει ναάαι ο κανόνας της πίστης μας και της διαγωγής μας. Για να τον ακολουθήσωμε όμως πρέπει να τον μιμηθούμε. Η ζωή Του πρέπει να γίνει το πρότυπο της δικής μας, οι διδασκαλίες Του η αμετάβλητη βάση στις σκέψεις μας και τις πράξεις μας, οι όδηγίες Του ναάαι πάντα ζωντανές στο νοū μας. Είναι το μόνο μέσο για να φθάσωμε στην τελειότητα, στην όποια χριστούμε να αποδέλωμε, κι' όταν η αδυναμία μας έμποδίζει να το κατορθώσωμε. Μά η αδυναμία της φύσεώς μας νικάται από τη Χάρη». Στην ιδιωτική του ζωή έν-

διαφέρθηκε για κάθε τι που άφορούσε τους συνανθρώπους του, υπήρξε κοινωνικώτατος και διετήρησε πάντοτε την ανεξαρτησία του χαρακτήρος του.

*

1816-1826. Γυρίζει από την έξοχή, ύστερα από μικρή ανάπαυση από διορίζεται γιατρός στο Νοσοκομείο Necker των Παρισίων. Η ώρα της μεγάλης του έπιτυχίας είχε πιά πλησιάσει. Περιώνοντας από τον περίβολο του Λούβρου, βλέπει μερικά παιδιά να παίζουν μ' ένα ξύλινο δοκάρι, άκούοντας από τις δυό του άκρες. Τη στιγμή εκείνη ο Laennec πήγαινε να εξετάση μιάν άρρωστη που υπέφερε από την καρδιά της. Σαν άχτιδα φωτεινή το παιγνίδι των παιδιών άνοίγει στο μυαλό του το δρόμο για τη μεγάλη του ανακάλυψη. Τυλίγει σε κύλινδρο το τετράδιο που κρατούσε και άκούει τους κτύπους της καρδιάς. Παρατηρεί τις διαφορές, προσέχει τα φυσήματα και καταλαβαίνει πως έχει στα χέρια του το δργανο που θα του επιτρέψη να εξετάση με ακρίβεια την καρδιά και τους πνεύμονας. Και να σε πω άποτέλεσμα τού έφερε η έπίμονη προσπάθειά του για την αναζήτηση της αλήθειας, για την ανακούφιση των συνανθρώπων του. «Δέν ήταν θεϊκή φωνή που μιλούσε μέσα του; γράφει ο καθηγητής Gley. «Η ψυχή του Laennec, ψυχή πιστού, την άκουσε με θέρμη και έτσι ήταν έτοιμος να την ακολουθήση την ώρα που οι ιδέες της μεγαλοφυίας παρουσιάσθηκαν στο πνεύμα του». Πριν από τον Laennec ήταν γνωστή η άιμηση άκρόαση του θώρακος. «Ο Double στο βιβλίο του αναφέρει διάφορους ηχούς που άκούονταν στο στήθος του άρρώστου. Άλλά τη σημασία τους και την αίτια τους κανείς δεν είχε κατορθώσει να περιγράψη. Ο Laennec με τη μεγαλοφυία του και τις παθολογοανατομικές γνώσεις καθώρισε τις σχέσεις και την

κατάσταση των σπλάγχων από τα όποια εξαίταν οι ήχοι. Η άπλη ανακάλυψή του, φαινομενικά χωρίς αξία, απέδωσε στα χέρια του την ακριβή ανακάλυψη των ήχων και τα μέσα για τις πολύτιμες κλινικές διαγνώσεις σε κάθε αρρώστεια της καρδιάς και των πνευμόνων. Τόν Φεβρουάριο του 1818 ανακοινώνει στην Ακαδημία των Επιστημών τα αποτελέσματα της κλινικής του εργασίας και το 1819 υπογράφει το συμβόλαιο της έκδόσεως του άθανάτου βιβλίου του «De l' auscultation médiate, ou Traité de diagnostic des maladies des poumons et du coeur fondé principalement sur ce nouveau moyen d' exploration». Η προσπάθεια όμως που κατέβαλε ήταν τόσο μεγάλη, ώστε μετά την έκδοσή του ο Laennec είχε εξαντληθεί και προσβλήθει από πνευμονική φυματίωση. «Γυρίζοντας, γράφει, από τη Βρετάνη για ν' αποτελειώσω το βιβλίο μου, ήξερα καλά πως κινδύνευα να χάσω τη ζωή μου· το βιβλίο όμως που θα δημοσιεύσω ελπίζω ότι θα ναι τόσο πολύτιμο ώστε να αξίζει περισσότερο από τη ζωή ενός ανθρώπου». Μετά την έκδοσή του, βαρειά άρρωστος πηγαίνει στην πατρίδα του για να νοσηλευθεί άποφασισμένος να μή εγκαταλείψει τη γενέθλια γη που τόσο αγαπούσε.

Όταν κανείς διαβάξει τις ασύγκριτες σελίδες του άριστουργηματικού του βιβλίου, μένει κατάπληκτος από θαυμασμό για την ταχύτητα και την τελειότητα με την όποια έγινε ή άμηση εφαρμογή της μεγάλης ανακάλυψέως, της άκροάσεως με το στηθοσκόπιο. Στο έργο αυτό οι μεταγενέστεροι δέν μπόρεσαν τίποτε να μεταβάλουν, αλλά και τίποτε να προσθέσουν. Μιά επανάσταση σημειώθηκε στη μελέτη κάθε αρρώστειας, σ' όλόκληρη την παθολογία. Με την εργασία του Laennec, γράφει ο Rist,

ο μεγαλύτερος σύγχρονος σοφός φυματιολόγος, ή τάξη μπήκε στο χάος της έπιστήμης. Πρίν από τον Laennec οι πνευμονικές αρρώστειες ήταν άγνωστες, γιατί δέν μπορούσαν να διακρίνουν την μία από την άλλη. Περιγράφει την πνευμονία και την πλευρίτιδα με τέτοιο τρόπο, ώστε όλα τα κλασικά βιβλία δημοσιεύουν και σήμερα ακόμη το ίδιο κείμενό του. Το οίδημα του πνεύμονος, ή πνευμονική γάγγραινα, ή πνευμονική άποπληξία με τη θαυμάσια περιγραφή του έγκλειστου, ο πνευμοθώραξ, ξεκαθαρίζονται και καθορίζονται, ώστε να είναι δυνατή και εύκολη ή διάγνωση των. Άλλά τί να πη κανείς για την πνευμονική φθίση; Είναι ο πρώτος, μα και ο μόνος που ανέκαλυψε το ένιατο της αρρώστειας, τη στιγμή που οι σύγχρονοι του μιλούσαν, άλλοι για είκοσι και άλλοι για δέκα τέσσαρα ή για είξι είδη της αρρώστειας.

Και όμως... ή ύποδοχη που έγινε ήταν ψυχρότατη! Οι κριτικοί κηρύχθηκαν έχθροι της άκροάσεως, γιατί έκανε να χαθούν τάχα οι Έπποκρατικές παραδόσεις!! Οι λίγοι φίλοι του μόνο, ο Cayol, ο Louis, ο Bouillaud, ο Andral, που άργότερα εξελίχθησαν σε μεγάλους παθολόγους, φρόντισαν να εφαρμόσουν με ζήλο την άκροάση. Στο έξωτερικό ή άμηση έπιτυχία ήταν πιό γρήγορη και το βιβλίο του μεταφράστηκε στην Άγγλική χάρης σε δυό Άγγλους ιατρούς. Το διάστημα αυτό ο Laennec βρισκόταν στη Βρετάνη, περιμένοντας την καλύτερευση της ύγειας του. Τόν Νοέμβριο του 1821 με καλύτερη κατάσταση γυρίζει στο Παρίσι και ξαναρχίζει τα μαθήματά του στο Νοσοκομείο Necker. Το έργο του με τον καιρό άρχισε να επιβάλλεται και τότε μια ωραία περίοδος αρχίζει γι' αυτόν, μια περίοδος που έρχόνταν σαν άποζημίωση για τους άγώνες του παρελθόντος. Άπ' όλα

τά μέρη του κόσμου φθάνουν πολλοί στο Παρίσι για να παρακολουθήσουν τη μέθοδο της ακροάσεως. Ο καθηγητής Halle τόν υποδεικνύει διάδοχό του στο Κολλέγιο της Γαλλίας, στα τέλη του 1822 εκλέγεται μέλος στην Ίατρική Ακαδημία. Το 1823 γίνεται καθηγητής του Πανεπιστημίου και το Μάρτιο του ίδιου χρόνου αρχίζει τις παραδόσεις του στο άμφιθέατρο, όπου πριν είκοσι χρόνια παρακολουθούσε τον καθηγητή του Corvisart. Οι τιμές, ή πελατεία, ή οικονομική άνεση, που τόσο άργουσε νάρθη, όλα του είναι γελαστά γύρω του. Έπι τρία χρόνια εργάζεται έντατικά. Αντιμετωπίζει την πολυάριθμη πελατεία του, διδάσκει στο Πανεπιστήμιο, στο Κολλέγιο της Γαλλίας και προτοιμάζει την δεύτερη έκδοση του βιβλίου του. Είναι πιά τιμημένος και δοξασιμένος, όσο κανείς άλλος επιστήμων. Αλλά τις ώρες αυτές που οι άγωνες του εύρισκαν την άμοιδή των τη δίκαιη, παρουσιάζεται άδυσώπητος ο συμπατριώτης του Broussais για να πικράνη τα τελευταία χρόνια της ζωής του. Ύψώνεται μπροστά στον Laennec ζητώντας να καταρρίψη τὸ ψεγάτο από μεγαλειο έργο του. "Όλη ή διδασκαλία του Broussais είχε βάση τη φλεγμονή που τελειώνει με τη γαστροεντερίτιδα. Δέν υπήρχε πυρετός, ούτε χωριστές άρρώστειες. Μία άρρώστεια και μία θεραπεία, ή άφαίμαξη, ή βδέλλες, ή δίαιτα. Καταλαβαίνει κανείς πώς ο Laennec όφειλε να πολεμήση την άγρυπνή αυτή διδασκαλία. Νουώθει κανείς τί σκληρή δοκιμασία πρόσβαλε. Και όμως ο χριστιανός μαχητής της επιστήμης κράτησε στάση αξιοθαύμαστη. Προσπαθούσε με τὰ μαθήματά του να γυρίση τὸν αντίπαλό

του στον όρθό δρόμο, ύπενθυμίζοντας όμως σ' αυτόν ότι πρέπει ο επιστήμων να είναι περισσότερο ταπεινός και λιγώτερο ύπερήφανος. Τὸ μέλλον άπεφάσισε. Τί απέμεινε από τὸν καθηγητή Broussais; Σηρώθηκε πρόσκαιρα και χάθηκε για πάντα. Αυτή είναι ή μοίρα κάθε άγούρη.

Ο άγώνας όμως του Laennec για την άποκατάσταση της Ιατρικής αλήθειας είχε ως άποτέλεσμα τὸν όριστικό κλονισμό της ύγείας του. Η φυματίωση που από καιρό ύπέσκαπτε τη ζωή του χειροτέρευσε τόσο, ώστε ο Laennec άναγκάζεται να άφίση τὰ πάντα και να γυρίση στη Βρεττανή. Έφθασε στο Kervignac τὸν Ίούλιο του 1826 τελείως έξαντλημένος. Έτοιμάζει τη διαθήκη του, έξομολογείται και κοινωνεί. Η καρτερία του, ή ήρεμία του, ή ύπομονή του είναι αξιοθαύμαστη. Στις 28 Ίουλίου γράφει στον πατέρα του: «Έίθε ο Θεός της εύσπλαχνίας μπροστά στον Όποιο θά παρουσιασθῶ σέ λίγο, να σῆς εύλογή, αγαπητέ μου πατέρα. Όλο και περισσότερο προσπαθῶ να καθάρισω την ψυχή μου και με τη χάρη του Κυρίου μου φαίνεται ότι επιθυμῶ να βρεθῶ τη στιγμή αυτή κοντά Του». Τήν 6 Αύγουστου 1826 ή κατάσταση του χειροτέρευσε πολύ και στις 13 άπέδημησε στον Κύριο.

Ο Laennec άπέθανε πριν εκατόν είκοσι χρόνια, στην πραγματικότητα όμως ζή πάντα στις καρδιές των γιατρών του κόσμου όλου. Γιατί ήταν ο μεγάλος Χριστιανός, ο μεγάλος γιατρός, ο μεγάλος σοφός αλλά και ο μεγάλος διδάσκαλος της Ίατρικής. Ο ύποδειγματικός πνευματικός άνθρωπος!

ΨΥΧΗ ΑΔΕΛΦΗ

Ψυχή αδελφή:

Κάποτε πόνεσες και π'νεσα πολύ.
Χαμών βάρσθρα έχασκαν, ανάμεσ' από μένα κι' από σένα:
παγόβουνα εγωΐσμων,
Σαχάρες μίσους, μ'ας έχώριζαν
έλη παθών,
θολά, κακών θυμών, ποτάμια μανιασμένα...

Σχεδίων ράκη έσερνα'
και σού
δυό—χρυσάλλιδος—ρόζ φτερά σπασμένα.

Ψυχή αδελφή:

Θηρία κι' όρνια, γύρω, κι' έρπετά,
κι' άγκοθια
και φαρμακερά φυτά...

Πονοβσες και βαθειά πονοβσσ.
κι' άλλοπαρμένος, μιάν ήχώ στά χάη κυνηγοβσσ.

Ψυχή αδελφή:

Μόχθοι σ' άνήφορους, προσπάθειες φριχτές,
συντρίμμα κόσμων,
θρύψαλα ναών κι' ειδώλων.
Τύμπανα τρόμου, κρόταλα: βαρβαρικές γιορτές—
γύρω σέ θρόνους ξερατομορφων θεων—
στά σκότη κείνα,
τά πηχτά,
του «χτές»

Ψυχή αδελφή:

Πώς όλα αυτά ξεχάστηκαν: Πώς χάθηκαν;
Και πώς
τά σκότη γέμισαν γαλήνης φως:

Καινούργια μέρη ναί. Καινούργια γη!...
—Της άμαρτίας έμειναν τά τρομερά δεινά
στών ούρανών των χάλκινων τη δύση...—
Πρᾶος ειμί. Ναί, πρᾶος.
Και τώρα μόλις τη ζωή μου έχω αρχίσει...

Ο ΠΑΥΛΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ ΤΟΥ 50 Μ.Χ.

Πριν από δέκα χρόνια εκυκλοφόρησε η πρώτη έκδοση ενός βιβλίου του καθηγητού Holzner για τη ζωή και το έργο του Άπ. Παύλου. Βίβλια, ή βιβλιογραφία γύρω από το έργο της γιγαντιώδους αυτής προσωπικότητας, είναι πλούσιον όντι, όμως τό βιβλίον του Holzner έχει όλότελα έξαιρετική θέση ανάμεσα σ' όλες τις άλλες σχετικές μελέτες. Πλούτος ύλικού, πληρότης και άπόλυτος συγχρονισμός στην έρευνα, πολυπλευρη βαθειά γνώση και μαζί με αυτά παλμός καρδιάς, πού την κινά ή πίστη, φράση ζωντανή, δούλεμα τεχνικό ύποδειγματικό αλήθεια, έδωσαν στό βιβλίον αυτό τέτοια έπιτυχία, ώστε μέσα σέ τέσσερα χρόνια να βγη σέ δεκαεννέα εκδόσεις. Σύντομα έλπίζομε να κυκλοφορήση και σέ ελληνική μετάφραση. Με τό παρακάτω απόσπασμα οι «Άκτιες» έχουν την ευκαιρία να δώσουν στους αναγνώστες των από τώρα ένα κομμάτι από τό πολύτιμο αυτό βιβλίον, πού ένδιαφέρει κάθε πνευματικόν άνθρωπο.

Τά αιώνια άστέρια της Ελλάδος τρεμόσουναν, όπως και τότε, πριν από τετρακόσια χρόνια, όταν έμπρός στό ίδιο δικαστήριο δικάζονταν ό σοφώτερος Έλληνας. Ό Σωκράτης, ό πύθθησκειτικός φιλόσοφος της Ελλάδος, έπρεπε ν' αποκρούση την κατηγορία, ότι ήταν άθεος και ότι έφερνε «καινά δαιμόνια», γιατί ακολουθώντας την έσωτερική του φωνή δίδασκε τους μαθητάς του σύμφωνα με αυτή. "Όσο άδικη και να είναι ή άπόφαση για τόν Σωκράτη, πρέπει όμως να σεβασθή κανείς τή σοβαρή προσπάθεια, πού κατέβαλαν τότε οι δικαστές του για να διαφυλάξουν τις παλαιές παραδόσεις. Ό Παύλος αντίθετα βρισκόνταν έμπρός στους άσημους κληρονόμους μιας μεγάλης γενεάς σοφών, έμπρός σέ μια έλαφρόμυαλη γενεά, πού δέν έπαιρνε πιά στή σοβαρά τή θρησκεία και πού τά θρησκευτικά ζητήματα τά θεωρούσε μόνο σαν μια ένδιαφέρουσα συζήτηση.

Μέχρι τώρα ό Παύλος στην Ιεραποστολική του δράση έργάζονταν σέ περισχές, όπου κατά κάποιον τρόπο τις είχε προπαρασκευάσει ό Ιουδαϊσμός ή οι προσήλυτοι του. Στην Αθήνα όμως άλλως

λαζε όλότελα ή σκηνή. Πάνω στόν Άρειον Πάγον ό Παύλος βρίσκεται σ' ένα περιβάλλον όλότελα άνεπηρέαστο απ' αυτά τά στοιχειά. Γι' αυτό και ό Παύλος αλλάζει έδώ την συνειθισμένη του τακτική. Η όμιλία του μας μεταφέρει σ' ένα περιβάλλον καθαρά ειδωλολατρικό. Έπρεπε στην όμιλία του ν' αρχίση από κάπου άλλου, να βρη μια καινούργια άφετηρία, απ' όπου θά ήταν δυνατό να φθάση στό Χριστό. "Όταν μιλούσε σέ Έβραίους επικαλούνταν τό λόγον του Θεού, όταν μιλούσε σέ ειδωλολάτρες επικαλούνταν τό έργο του Θεού μέσα στην φύση στους Έβραίους την Άποκάλυψη στην Ιστορία της άπολυτρώσεως, στους ειδωλολάτρες την μαρτυρία της συνειδήσεως για τό Θεό και την έσωτερική πείρα της καρδιάς, στην ανάγκη πού έχει κανείς για τό Θεό και τή νοσταλγία, πού αισθάνεται ό άνθρωπος, για να έλθη σ' έπαφή με τό Θεό, όπως είχε διαδοθή στην Άνατολή και στίς μυστηριακές θρησκείες. Τά σημεία, πού διάλεξε ό Παύλος απ' τους παλαιότερους φιλόσοφους, σαν άφετηρία της όμιλίας του, δέν έδειχναν καθόλου μια έσωτερι-

κὴ συγγένεια ἰδεῶν, μιὰ ὁμοιότητα στὴ θρησκευτικὴ ὀριμότητα καὶ στὴν ψυχικὴ διάθεση, ἀλλὰ μόνο μιὰ μακρυνὴ ὁμοιότητα στὶς ἐκφράσεις καὶ παραστάσεις καθὼς καὶ τὸ καθολικὰ ἀνθρώπινο βᾶθος τῆς ψυχῆς, ποῦ ἀπ' τὴ φύση τῆς κλίνει πρὸς τὴ χριστιανικὴ ἀλήθεια, καὶ κάποια συναίσθηση τῆς ἀνάγκης γιὰ τὴ λύτρωση, ὅπου ἐπίγεια καὶ θρησκευτικὰ ἐλαττήρια συμπλέκονται.

Ὁ Πλάτων κι' ὁ Ἀριστοτέλης στὴν ἐποχὴ τοῦ Παύλου δὲν εἶχαν πιά μεγάλες Σχολές στὴν Ἀθήνα, ἀν' κι' οἱ ἰδέες τους ἐπιζοῦσαν ἀκόμη μέσα στὶς ἄλλες Σχολές. Οἱ ἀκροατὲς τοῦ Παύλου στὸν Ἄρειο Πάγο οὐσιαστικὰ ἀνῆκαν σὲ δύο φιλοσοφικὲς κατευθύνσεις· στοὺς στωϊκοὺς καὶ τοὺς ἐπικουροὺς. Δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ ἐκτιμῆσῃ ἐπαρκῶς τὴν ἐπίδραση τῆς Στοᾶς σ' ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ἐπάνω σ' ὀλόκληρο τὸν κόσμο. Ἡ Στοὰ δὲν ἦταν κάτι τὸ ἐνιαῖο. Ἐπῆρχαν ἡ παλαιότερη, ἡ μέση κι' ἡ νεώτερη Στοὰ, ἡ ἑλληνικὴ κι' ἡ ρωμαϊκὴ. Κατηγοροῦν τὴ Στοὰ γιὰ πανθεισμό καὶ γιὰ μαιουλατρεία ποῦ ἐφθασαν στὴν ἀπελπισία. Πρέπει ὅμως ὥστε οὐ νὰ μὴ εἰμαστε ἀδικοί. Ἡ ἠθικὴ τῆς ἦταν πάντως ἀνώτερη ἀπ' τὴν φιλοσοφία τῆς κι' οἱ ἐκκλησιαστικοὶ Πατέρες βρῆκαν πολλὰς ὁμοιότητες μὲ τὸν Χριστιανισμό (Ἱερώνυμος, In Jes. c. 11). Πολλὰς ἰδέες, ποῦ ἀργότερα τίς θεωροῦσαν σὰν πλατωνικὴ κληρονομία, ἦταν δανεισμένες ἀπ' τοὺς στωϊκοὺς καὶ παραλήφθηκαν ὕστερα ἀπ' τοὺς νεοπλατωνικούς. Μέχρι ποῖα θρησκευτικὴ ἐξαρση μποροῦσε νὰ ἀνέβῃ ἡ Στοὰ βλέπομε ἀπ' τὸν περίφημο ὕμνο τοῦ Κλεάνθου σὺς πρὸς τὸν Δία. Παρατηροῦμε, ὅτι ἡ φυσικὴ Ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ στὸ πνεῦμα τοῦ Ἑλλήνα σοφοῦ ὕστερὲς πολὺ λίγο ἀπ' τὴν Ἀποκάλυψη τῶν ψαλμῶν καὶ τῶν προφητῶν σὲ ὁμορφιά καὶ βᾶθος, σὲ ἐσωτερικότητα τοῦ αἰσθητήματος

καὶ σὲ μεγαλοπρέπεια ἐκφράσεων. Ἀπέχει πάρα πολὺ ἡ στωϊκὴ αὐτὴ σκέψη ἀπ' τὴν ψυχρὴ φιλοσοφία τοῦ Σπινόζα, ποῦ διδάσκει, ὅτι ὅποιοι ἀληθινὰ ἀγαπᾶ τὸ Θεὸ δὲν πρέπει νὰ περιμῆνῃ, ὅτι θὰ ἀγαπηθῇ ἀπ' αὐτόν. Ἄν ὁ Παῦλος εἶχε τὸ εὐτύχημα νὰ συνομιλήσῃ μὲ ἀνθρώπους ὅπως ὁ Πλάτων κι' ὁ Κλεάνθης, τότε θὰ εἶχαν εὐκολὰ νοιώσει ὁ ἕνας τὸν ἄλλον. Στὴν περὶ Θεοῦ ἰδέα ἡ Ἑλλάδα στὶς φωτεινὲς τῆς στιγμὲς σχεδὸν ἐφθασε τὸν Ἰσραήλ, σὲ ἕνα δὲ τὸν ξεπέρασε. Ἦξερα πῶς νὰ παραστήσῃ τὴν ἰδέα τοῦ Θεοῦ καὶ μὲ τὴν Τέχνη, ἐνῶ ὁ Ἰσραήλ στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶμαι ἕνας βάρβαρος καὶ σύμφωνα μὲ τὰ σχέδια τῆς θείας Προνοίας ἐπρεπε νὰ μείνῃ! Ἡ σύνθεσις ἰδέας τοῦ Θεοῦ καὶ Τέχνης μποροῦσε νὰ πραγματοποιηθῇ γιὰ πρώτη φορὰ χωρὶς κίνδυνον γιὰ τὴ διατήρησιν τῆς καθαρότητος τῆς ἰδέας τοῦ Θεοῦ μόνο ἀπ' τὸν Χριστιανισμό. Σ' ἕνα ἄλλο ὅμως ὁ Ἰσραήλ στέκεται πολὺ ψηλότερα ἀπ' τὴν Ἑλλάδα. Στὴν νομοθεσία τοῦ Σινᾶ συνέλαβε τὴν ἰδέα τῆς ἀγιοτήτας τοῦ Θεοῦ. Κι' οἱ δύο λαοὶ εἶχαν μιὰ δυνατὴ συναίσθησις τῆς ἀποστολῆς τους, ὅτι εἶχαν κάτι νὰ εἰποῦν στὸν κόσμο. Ἡ Ἑλλάδα εἶχε πῆ τὴν τελευταία τῆς λέξι, ἀνακαλύπτοντας τὴ συγγένεια ποῦ ἔχει πρὸς τὸ Θεὸ τὸ ἀνθρώπινο Πνεῦμα. Ὁ Ἰσραήλ καὶ μετὰ ἀπ' τὴ νομοθεσία τοῦ Σινᾶ ἐπρεπε νὰ πῆ πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα τὴν τελειωτικὰ τελευταία του λέξι, ὅτι ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐγένετο ἀνθρώπος. Ἄλλ' ἐκείνον, ποῦ μποροῦσε νὰ πὼ πῆ, τὸν Παῦλο, τὸν εἶχε κι' ὄλας ἀποκηρύξει.

Τὴ συνειθισμένη μεταγενέστερη στωϊκὴ φιλοσοφία στὴν ἐποχὴ τοῦ Παύλου θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ τὴ συνοψίσῃ (σύμφωνα μὲ τὸν Prät), περίπου στὰ παρακάτω λόγια: Ὁ στωϊκὸς μιλά γιὰ τὸν Θεὸ, ἐννοεῖ ὅμως μ'

αὐτὸ τὸ παγκόσμιον πνεῦμα, ποὺ κυβερνᾷ ἅλα, τὸν παγκόσμιον νόμο ἢ μιὰ μυστηριώδη κρυφὴ δύναμη, ποὺ δίνει σὲ κάθε ὑπαρξή τὴ μορφή, τὴν ἐνότητα καὶ τὴν ἰκανότητα νὰ δράσῃ. Ὁ στωϊκὸς μιλάει γιὰ τὴν ψυχὴ, ἀλλὰ μ' αὐτὸ ἐννοεῖ μιὰ πνευματικὴ ἀπρόσωπη ρευστὴ ὕλη, νὰ διαλύεται μαζὶ μὲ τὸ σῶμα καὶ χάνεται μέσα στὸ Σύμπαν, ποὺ ἀποτελεῖ μέρος του. Τῆς ἀναγνωρίζαν κάποια βραχύτερη ἢ μακρότερη ἐπιβίωση, ὄχι ὅμως τὴν ἀθανασία. Ὁ στωϊκὸς μιλά γιὰ τὴ θεία Πρόνοια, ἐννοῶντας μ' αὐτὸ τὴ μοῖρα, τὴν ἀλύγιστη εἰμαρμένη. Ὁ στωϊκὸς μιλά γιὰ προσευχὴ. Τὶ ζητᾷ ὅμως ἀπ' τοὺς θεοὺς; Μιὰ ἐπέμδωση στοὺς φυσικοὺς νόμους; Ἄλλ' αὐτὸ, σύμφωνα μὲ τὴ διδασκαλία τῆς Στοᾶς, εἶναι ἀδύνατο, χωρισμένο ἀπ' τὸ Θεό. Ἀρετὴ καὶ ψυχικὴ εὐτυχία; Αὐτὸ ὅμως ἐξαρτᾶται ἀπ' τὸν ἴδιο. «Ἄκουε τὴ φωνὴ τῆς συνειδήσεώς σου», ἔλεγαν ἴσως πίσω ἀπ' αὐτὴ ὑπάρχει μιὰ ἀνώτερη ὑπαρξή. Κανεῖς δὲν τὸ ξέρει». Στωϊκὸς ἦταν ὁ πρῶτος, ποὺ γιὰ πρώτη φορά στὴν ἠθικὴ ἔθεσε τὴν ἔννοια «συνειδήσεως». Ὁ Μένανδρος ἦταν, ποὺ τὸ περιφάνιο ἀπόφθεγμα του λέει: «Γιὰ κάθε θνητὸ ὁ Θεὸς του εἶναι ἡ συνειδήσεώς του». Ἡ χαρακτηριστικὴ προσευχὴ τοῦ στωϊκοῦ ὅπως τὴν εἶχε διατυπώσει ὁ Ἐπίκτητος:

«Ὁδήγησέ με Δία καὶ σὺ σοφὴ μοῖρα ἐκεῖ, ποὺ σύμφωνα μὲ τὴ θέλησή σας πρέπει νὰ βρισκῶμαι. Δὲν θὰ διστάσω νὰ σ' ἀκολουθήσω. Ἄν δὲν ἤθελα θὰ ἦμιον ἓνας ἱερόσυλος καὶ μ' ἅλα αὐτὰ θ' ἀκολουθοῦσα! Τὸ νὰ συμμορφώνεσαι μὲ τὴ σκληρὴ μοῖρα μόνον αὐτὸ δείχνει ὅτι εἶσαι σοφός κι' ἔχεις γνωρίσει τὸν Θεό». Ποιὰ ἄδυσος βρῖσκεται ἀνάμεσα σ' αὐ-

τὴ τὴν προσευχὴ καὶ τὴν προσευχὴ τοῦ Καρδινάλιου Newman, ποὺ ἀρχίζει «Lead, kindly light, lead on», «Ὁδήγα, γλυκὴ φῶς, ὀδήγα ἐμπρὸς! Εἶναι ὁ κόσμος τῆς θείας Προνοίας, ποὺ ὀδηγεῖ ἀπαλά. «Οὐδεὶς δύναται ἔλθει πρὸς με, ἐὰν μὴ ὁ πατήρ ὁ πέμψας με ἐλύσῃ αὐτόν» (Ἰωάνν. στ' 44). Σὰν ἀντίδοτο στὴς ἀναποδιές τῆς ζωῆς, ὁ στωϊκὸς εἶχε τὴν υπερήφανη ἀπάθεια, καὶ σὰν φάρμακο ἓνα καὶ μόνον, τὴν αὐτοκτονία. Ὅχι σὰν νὰ μὴ ὑπῆρχε κάτι τὸ συγκινητικὸ στὴν γεμάτη θλίψη αὐτὴ ἐγκατάλειψη στὴ μοῖρα, ὄχι σὰν νὰ μὴ ἦταν θαυμαστὴ ἢ προσπάθεια νὰ σώσουν τὴν ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια, ὄχι σὰν νὰ μὴ μπορούσε κανεὶς νὰ ἀνακαλύψῃ ἓνα εὐγενικὸ χαρακτηριστικὸ στὴν ἀγάπη τους πρὸς τὸν ἄνθρωπο, ὅσο κι' ἂν στήριζονταν στὴ λογικὴ κι' ὅσο κι' ἂν δὲν εἶχε καμμιά σχέση μὲ τὴ χριστιανικὴ συμπόνια, ποὺ τὴν θεωροῦσαν γιὰ ἀδυναμία' ἀλλὰ πίσω ἀπ' ἅλα αὐτὰ μᾶς παγώνει τὸ ψυχρὸ, ἀκίνητο κρυστάλλινο μάτι τῆς παγκόσμιας εἰμαρμένης. Σίγουρα, ἀδικεῖ κανεὶς τὴ Στοᾶ, ἰδίως τὴ νεώτερη, ὅταν πέρα γιὰ πέρα τὴν κατηγορεῖ γιὰ Πανθεισμό. Ἐνα δυνατό μονοθεϊστικὸ πνεῦμα κυριαρχεῖ. Ἡ «γνώση τοῦ Θεοῦ» ἦταν ἡ ἀγαπημένη τῆς ἔκφραση καὶ ἡ κυριώτερη τῆς ψυχικῆς ἀνάγκης. Ἄλλ' ἀπ' τὴ γνώση αὐτὴ τοῦ Θεοῦ ἔλειπε ἡ θέρημη κι' ἡ μυστικὴ ἐκαίνη φλόγα, ποὺ βγαίνει ἀπ' τὴν καρδιὰ τοῦ Χριστοῦ. Ἐδῶ ἐπαιρνε τὴν δικαίωσή της ἡ περιφρόνηση, ποὺ ἔτρεφαν οἱ στωϊκοὶ πρὸς τὸ συναίσθημα. Γι' αὐτὸ δὲν μπόρεσε ἡ Στοᾶ νὰ σώσῃ τὸν κόσμο, ποὺ μόνον μὲ τὴν ἀγάπη μπορεῖ νὰ σωθῇ. Γι' αὐτὸ ἄνθρωποι, ὅπως ὁ Ἐπίκτητος καὶ ὁ Μάρκος Αὐρήλιος, δὲν μπορούσαν νὰ καταλάβουν τὸ χριστιανικὸ μαρτύριο. Ὅ,τι καλὸ εἶχεν ἡ Στοᾶ ὑπάρχει στὸ Χριστιανισμό. Τὰ σπουδαιότερα ποὺ ἔχει ὁ

Παῦλος κοινὰ γιὰ τὴν ἠθικὴ τῆς Στοᾶς εἶναι ἡ ἐκτίμηση ἐμπρὸς τὴ συνείδηση τοῦ ἀτόμου, ὡς ἐσωτερικὸ νομοθέτη, ὁδηγὸ καὶ δικαστὴ. Ἔχουν ἀποδείξει, ὅτι ὑπάρχει κάποια ὁμοιότης ἀνάμεσα στὸν τρόπο τοῦ κηρύγματος τοῦ Παύλου καὶ στὴς «διατριβές», τὰ ἐκλαϊκευτικὰ συγγράμματα τῶν στωϊκῶν, ἀλλ' αὐτὰ προέρχονται μᾶλλον ἀπ' τοὺς κυνικοὺς, τὰ πλανημένα αὐτὰ παιδιὰ τῆς Στοᾶς, γι' αὐτὸ καὶ ὁ Παῦλος στὴν ἑμιλία του δὲν ἀπευθύνεται πρὸς τοὺς ἐξ ἐπαγγέλματος φιλοσόφους, ἀλλὰ πάνω ἀπ' αὐτοὺς στὴν μάζα τῶν μορφωμένων ἀκροατῶν πού ἦσαν σὲ ἀμφιταλάντευση.

Ἡ δευτέρη ἐμιλία τῶν ἀκροατῶν ἦσαν οἱ μαθηταὶ τοῦ Ἐπικουροῦ, πού ἀργότερα τὸ ὄνομά του τὸ κακομεταχειρίσθηκαν, βάζοντάς το ὡς σύμβολο γιὰ κάθε κατώτερη ἀπόλαυση. Οἱ ἐπικουρεῖοι δὲν ἐπίστευαν τοὺς θεοὺς, πού ἐπίστευαν ὁ πολὺς κόσμος, χωρὶς ἕμως νὰ ἀρνοῦνται, ὅτι ὑπάρχουν πραγματικοὶ θεοί. Ἄλλ' ἂν αὐτοὶ οἱ θεοὶ μπορούσαν ἢ ἂν ἤθελαν νὰ μᾶς βοηθήσουν ἢ γενικώτερα ἂν νοιάζονταν καθόλου γιὰ μᾶς, αὐτὸ τὸ θεωροῦσαν πολὺ ἀμφίβολο. Αὐτὸ νόμιζαν, ὅτι ἐνοχλοῦσε τοὺς θεοὺς στὴν ὀλύμπια μακαριότητά τους. Ὁ κόσμος, σύμφωνα μὲ τὴ διδασκαλία τῶν ἐπικουρεῶν, ἦταν ἔργο τῆς τύχης, καὶ σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου ἦταν ἡ εὐτυχία καὶ ἡ ἀμετρὴ ἡδονή. Ἡ θεωρία τους βέβαια ἔλεγε «προσπάθει καὶ γιὰ τὴν εὐτυχία τῶν συνανθρώπων σου», στὴν πρακτικὴ ἕμως ζωὴ ἡ ἀρχὴ τους ἦταν: «ζήτα μόνο τὴ δική σου εὐτυχία. Ἡ ζωὴ εἶναι λίγη καὶ ὁ καιρὸς, πού θὰ μείνης πεθαμένος πολὺς». Ὅλες αὐτές ἡ καρδιές ἦταν κλειστὲς γιὰ τὸν ὑπερφυσικὸν κόσμον.

Ἡ στάση καὶ ἡ ματιὰ αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων, πού τότε ξεσφάχνιζαν τὸν ξένο ἑμιλητὴ χλευαστικὰ καὶ μὲ δυσπιστία, τότε μὲ περιέργεια καὶ δεισι-

δαιμονία, δὲν ἦταν γιὰ τὸν Παῦλο ἐνθαρρυντικά. Τὴν εἰρωνία οἱ Ἀθηναῖοι τὴν εἶχαν ἀπὸ γενετῆς καὶ κρύβονταν παντοῦ κάτω ἀπὸ μιὰ ψεύτικη λεπτότητα στοὺς τρόπους. Μὲ ἀττικὴ κομψότητα ἔδωσαν ὁ πρόεδρος τὸν λόγο στὸν Ἀπόστολο. «Δυνάμεθα γινῶναι τίς ἢ καινὴ αὐτῆ ἢ ὑπὸ σοῦ λαλουμένη διδασχῆ;» Ἄς προσπαθήσουμε ἔδω νὰ δώσωμε μιὰ κατάλληλη γιὰ τὴ σημερινὴ νοσηρία μας περιγραφή τοῦ διαγράμματος τῆς ἑμιλίας, πού μᾶς διέσωσεν ὁ Λουκάς. Ἡ ἑμιλία στὸ εἶδος τῆς εἶναι ἕνα θαυμασιὸ κομμάτι ἀρχαίας ρητορικῆς: Προσαρμοσμένη στὸν χρόνο καὶ στὸν τόπο, μὲ πεπληλιές τοπικῶν χρώματος καὶ ἀττικῆς λεπτότητος. (Ἀκολουθοῦμε ἔδω τὴν ὑπέροχη γιὰ τὴ λεπτότητα πνεύματος ἀνάλυση τοῦ Pratt).

Ὁ Παῦλος ἀρχίζει μὲ τὴν λέξη «δαισιδαίμων». «Ἄνδρες Ἀθηναῖοι, κατὰ πάντα ὡς δαισιδαιμονιστέρους ἡμᾶς θεωρῶ». Μ' αὐτὸ ὁ Παῦλος πῆρε κι' ἄλλας τοὺς ἀκροατῆς μὲ τὸ μέρος του. Κερδίζει ἀκόμη πιὸ πολὺ τὴν προσοχὴ τους, ὅταν τοὺς ἀναγγέλλει τὴ λύση τοῦ αἰνίγματος «ἄγνωστος Θεός». Σεῖς, λέγει, μὲ κατηγορεῖτε, ὅτι εἶμαι «καταγγελεύς ξένων δαιμονίων καὶ ὅτι ἤθελα νὰ φέρω σὲ σὰς ξένους Θεούς. Τὸ ἀντίθετο. Σεῖς περιπλανήσεις μου μέσα στὴν πόλη σας, παρατηρώντας τὰ ἱερὰ σας, «τὰ σεβάσματα ἡμῶν», ἤθρα ἕναν βηθὸ μὲ τὴν ἐπιγραφήν, «ἄγνωστον Θεῶν» (Α. 14). Φαίνεται, λοιπόν, ὅτι σέδεσθε καὶ λατρεύετε κάτι, πού δὲν τὸ ξέρετε. Ἔχετε κάπως δίκην. Γιατί αὐτὸς ὁ ἄγνωστος Θεός καὶ ὁ ἀληθινός, ἀλλὰ ἀπόκρυφος Θεός, πού σὰς κηρύττω ἐγώ, ἔχουν τοῦτο τὸ κοινὸ μεταξὺ τῶν» ὅτι περιβάλλονται ἀπὸ ἕνα μυστήριον. Ὁ μυστηριώδης Θεός δὲν θὰ ἔπρεπε βέβαια νὰ σὰς εἶναι ὀλοτέλα ἄγνωστος! Ἐδειξε δείγματα τῆς υπάρξεώς του μὲ τὰ δημιουργήματά του, τὴ φύση, οὐρανὸ

και γῆ, πού εἶναι ἔργο τῶν χειρῶν του. Σάν πολίτες μιᾶς πόλεως, πού ἐβόγαλεν ἕναν Πλάτωνα, δέν χρειάζεσθε νά σας ἀποδείξω τήν ὑπαρξή ἐνός ὑψίστου Θεοῦ, πού εἶναι ἀπειρα ἀνώτερος ἀπ' τοὺς φτωχοὺς θεοὺς τοῦ Ὀλύμπου. Σεῖς κλειδώνετε τοὺς θεοὺς σας στό στενὸ κελλί τῶν ναῶν σας. Ἄλλ' ὁ ἀληθινὸς Θεὸς «οὐρανοῦ και γῆς Κύριος ὑπάρχων, οὐκ ἔν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ». Εἰκό- νες και ἀγάλματα τοῦ Ἀπειροῦ δέν ὑ- πάρχουν' χωρὶς αὐτὰ πρέπει κανεὶς νά Τὸν λατρεῖ. Περιβάλλετε τοὺς θεοὺς σας μὲ στίφη ἀπὸ λειτουργοὺς τῶν ναῶν και ἱερόδουλες, τοὺς βάζετε ἐμπρὸς τους φαγητά, τοὺς προσκλιθεῖτε στὶς θυσίες, τοὺς δίδετε νά ρουφιῶνται τίς μυρουδιές ἀπ' τὰ φαγητά σας, τοὺς εὐφραίνετε πολύτιμα κρασιά, σάν νά εἶχαν ἀνάγκη ἀπ' τίς ὑπηρεσίες σας και τὰ δῶρα σας. Ἄλλ' ὁ Θεὸς δέν ἔχει ἀνάγκη ἀπ' αὐ- τὰ τὰ πράγματα' ἡμεῖς ἔχομε ἀνάγκη ἀπὸ τὰ δῶρα Του. Αὐτὸς μᾶς δί- νει και τροφή και πιστό, και «ζωὴν και πνοὴν και τὰ πάντα». Σεῖς λέτε, ὅτι οἱ θεοὶ κατοικοῦν ἐκεῖ πάνω ψηλά σὲ μιὰ μακάρια ἡρεμία και δέν ἐνδιαφέρονται γιὰ τὰ ἀνθρώπινα και τοὺς ἀνθρώπους, πού, σάν ἄτομα τοῦ Σύμπαντος, στήν τύχη, τυφλά ρίχθηκαν ὅπως τὰ ζάρια πάνω στὴ γῆ. Ὄχι! Ὁ Θεὸς χαίρεται τὸ ἔργο τῶν χειρῶν του και δέν περι- φρονεῖ τίποτε ἀπ' ὅσα ἐδημιούργησε. Γιὰ τὸ ἀνθρώπινο γένος ἔχει τὸ σχέδιό Του. Ἀπὸ ἕνα ν ἄνθρωπο ἔκαμε νά προέλθῃ ὀλόκληρο τὸ ἀνθρώπινο γένος «κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς». Δέν εἶναι ὁ Θεὸς ἐνός μόνου λα- οῦ, ὅπως ὁ δικὸς σας δλύμπος Ζεὺς και ἡ Παλλὰς Ἀθηνα, πού ἀγαποῦν μόνο τοὺς Ἕλληνας και τοὺς ἄλλους λαοὺς τοὺς περιφρονοῦν θεωρῶντας τους βαρ- βάρους. «Ἐξ ἕν ὃς αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων» κατάγεται, και δια τὰ ἔθνη ἀποτελοῦν τὴ μεγάλη οἰκογένεια τῶν

ἔθνων. Ὁ Θεὸς ὄρισε τὴ διάρκεια τῆς ζωῆς κάθε ἔθνους και «τὰς ὁραθείας τῆς κατοικίας αὐτῶν». Κι' ἂν τοὺς χω- ρίζουν διαφορά κλίματος, γλώσσας και γεωγραφικοῦ πλάτους, ἔχουν ἕναν ἀνώ- τερο, ὑψηλότερο σκοπό, πού τοὺς ἐνώ- νει γερὰ. Ὁ Θεὸς, δηλαδή, μέσα σὲ κά- θε ἄνθρωπο ἄφησε νά πέσῃ μιὰ σπῖθα ἀπ' τὸ πνεῦμα Του και ἀνέθεσε στοὺς ἀνθρώπους τὸ καθήκον νά Τὸν ἀναζη- τοῦν, «εἰ ἄρα γε ψηλαφήσειαν αὐτὸν και εὔροιεν». Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ ἔνατι- κτο θέλουν νά βροῦν τὸ Θεό, ἀλλὰ σεῖς οἱ Ἕλληνες περισσότερο ἀπ' ὅλους. Οἱ εὐσεβεῖς ποιητές σας και προφήτες σας, ὅπως ὁ Ὀμηρος, ὁ Πυθαγόρας, ὁ Πίν- δαρος, τὸν ἀνεζήτησαν μέσα σὲ σκοτει- νοὺς μύθους, οἱ καλλιτέχνες σας μέσα στὸν αἰώνιο νόμο τῆς ὁμορφιάς, οἱ φιλό- σοφοί σας τὸν ζήτησαν μέσα σ' ὅλους τοὺς δρόμους τῆς αἰτιώδους σκέψης, ὅπως ὁ Ἀριστοτέλης, ἡ τῆς ἐρευνητικῆς νοσταλγίας τοῦ οὐρανοῦ ἔρωτος, ὅπως ὁ θεὸς Πλάτων. Οἱ μυσταγωγοί σας τὸν ἀναζήτησαν στὶς μαγικὲς μυστηριακὲς λατρειές, πού δίνουν δῆθεν τὴ θέωση, οἱ ὑπάλληλοί σας στὸ Πνεῦμα τοῦ αὐτο- κράτορος και τῆς θεᾶς Ρώμης. Ὁ σκο- πὸς τῆς νοσταλγίας σας γιὰ τὴν ἔνωση μὲ τὸ Θεό εἶναι καλός, ἀλλὰ ζητᾶτε νά τὸν πατύχετε μὲ μεγάλες λοξοδρομίες ἢ τρέχοντας σὲ πλανερὰ μονοπάτια. Κι' ὅμως εἶναι τόσο εὐκόλα νά βρῆτε τὸ Θεό! Γυρίστε πίσω στὸν ἑαυτὸ σας! Ὁ Θεὸς εἶναι μέσα μας κι' ἡμεῖς μέσα σ' Αὐτόν. Ἔτσι ἐκῆρυξε ἕνας ἀπ' τοὺς ποι- ητῆς σας, ὁ Ἐπιμενίδης: «ἐν αὐτῇ γὰρ ζῶμεν και κινούμεθα και ἔσμεν». Κι' αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος πού εἶναι τόσο κον- τὰ στὸ πνεῦμα μας στὴν ψυχὴ μας. Ἡ θεϊκὴ αἰτία πού μᾶς δίνει τὴν ὑπαρξή εἶναι ἐκείνη πού μᾶς δίνει τὴ γνώση. Γι' αὐτὸ μᾶς δόθηκε κι' ἡ ἰκανότητα νά ἐρευνοῦμε, «εἰ ἄρα γε ψηλαφήσειαν αὐτὸν και εὔροιεν». Ἐδῶ ὁ Παῦλος ἀγ-

γιζε τὴν πληγὴ. «Κοντὰ καὶ δυσκολόπιστος εἶναι ὁ Θεός» αὐτὸς ὁ στίχος τοῦ Hölderlin ἀποδίδει πολὺ ἐπιτυχημένα τὴν κατάστασιν τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς. Αὐτὸ ἦταν τὸ πιὸ νοσηρὸ σημεῖο τῆς εἰδωλολατρίας. "Οτι προσκυνούσαν μόνο διανοητικὰ κατασκευάσματα, δημιουργήματα τῆς φαντασίας, πού τὰ διαιτύπωναν σὲ ἀφηρημένες ἐννοίες ἢ τὰ φαντάζονταν ὡς θεοὺς καὶ δὲν ἐλάτρευαν τὸν «ζῶντα Θεόν», τὸν «δημιουργὸ τῆς ζωῆς» πού μὲ δύναμιν ἀποκαλύφθηκε «ἐν Χριστῷ» καὶ «διὰ τοῦ Χριστοῦ» καὶ πού τόσο συγκλονιστικὰ εἶχεν ἀσθηνῶν ὁ Παῦλος.

Καὶ τώρα τοὺς ἀποκαλύπτει τὴν πιὸ βαθεῖα ἐννοία τῆς νοσταλγίας τους γιὰ τὸ Θεὸ μὲ ἓναν βραχυτόχαστο, σκοτεινὸ στίχο τοῦ ποιητοῦ τοῦ θείου τοῦ Διός: «τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν», γιατί καταγόμαστε ἀπ' αὐτόν. Ὁ Θεὸς εἶναι κάτι περισσότερο παρὰ ἀπλῶς ἢ αἰτία τῆς ὑπάρξεώς μας. Ἔχομε δημιουργηθῆ σύμφωνα μὲ τὰ ἀρχέτυπα τοῦ Πνεύματός του. Ὁ καλλιτέχνης δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι κατώτερος ἀπ' τὸ ἔργο του. Ἐὰν ὅμως εἴμαστε σπινθήρες ἀπ' τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, τότε ὁ Θεὸς εἶναι τὸ πιὸ ἀπόλυτο πνεῦμα, τότε ἔχομε τὴ δυνατότητα, ἢ καλύτερα, ἂν ὁ Θεὸς τὸ θέλη, ἔχομε τὴν κλήσιν νὰ μοιρασθοῦμε μὲ τὸ Θεὸ τῆ ζωῆς του. Δὲν εἶχεν ἀκόμη ὁ Παῦλος βγάλει ἀπὸ τὸ στόμα τὸ ὄνομα Ἐκείνου, πού θὰ εἶδε τὴ δύναμιν γι' αὐτὴ τὴ συμμετοχὴ, γι' αὐτὴ τὴν ἐξύψωσιν τοῦ εἶναι μας, ἀλλὰ φλογίζει τὰ χεῖλη τοῦ Ἀποστόλου.

«Ὅσο ὁ Παῦλος ἔμεινε πάνω στὸ φιλοσοφικὸ πεδίο, ἢ συνάθροιση τὸν ἄκουσσιωπηλὰ καὶ μὲ προσοχὴ. Θυμούνταν, ὅτι κάτι παρόμοιο εἶχαν διαβάσει καὶ στὸ θεῖο Πλάτωνα. Αὐτὲς οἱ σκέψεις δὲν δυσαρέστησαν ὅσους στωϊκοὺς ἦταν μεταξὺ τους, ἂν καὶ μὲ εὐχαρίστησιν χά-

νονταν σὲ πανθεϊστικὰ ὄνειροπολήματα». Ἀκόμη καὶ σὲ πολλοὺς ἐπικουρεῖους ἢ Πλατωνικὴ φιλοσοφία εἶχεν ἀφήσει κάποια ἔχνη. Ἄλλ' ὅλα αὐτὰ γιὰ τὸν Παῦλο ἦταν μόνο τὸ ὀρεκτικὸ, ἢ εἰσαγωγὴ στὸ κύριο θέμα. Μὲ μιὰς διαλύθηκαν τὰ μάγια! Ὁ Παῦλος μπόρεσε νὰ πῆ μόνο μερικές φράσεις ἀκόμη, ἀλλὰ σ' αὐτὲς ἔβαλε ὅ,τι καλύτερο εἶχεν ἢ ὀμιλία του αὐτὴ πρὸς τοὺς εἰδωλολάτρες, αὐτὸ ἦταν ὁ αἰθέρας τῆς ὀμιλίας του.

Τέσσαρες σκέψεις ἦταν, πού ἔπρεπε νὰ δυσαρέστησαν πολὺ τοὺς υπερήφανους ἀκρατοὺς του. Τοὺς κατηγορεῖ γιὰ ὀπισθοδρομικοὺς, ὅτι ἔχουν ἄγνοια. Οἱ συνηθισμένες παραστάσεις περὶ Θεοῦ ἀνήκουν στὴν παιδικὴ ἡλικία τῆς ἀνθρωπότητος. Τώρα ὅμως τὴν ξεπεράσαμε αὐτὴ τὴν ἐποχὴ. Ὁ Θεὸς παραβλέπει αὐτὰ τὰ παιδικὰ καμώματα. Ὁ καιρὸς τῶν ψηλαφισμῶν καὶ τῶν λαθῶν καὶ τῆς ἀδεβιατικότητος καὶ τῆς ἀγνοίας πέρασε.

Οἱ αἰρηματικὲς ταρασσονται. Δὲν εἶναι ἀνήκουστο; Τοῦ μὰ ὁ βάρβαρος τὸν πιὸ μορφωμένο λαὸ τῆς γῆς νὰ τὸν κατηγορεῖ λέγοντάς του, ὅτι ἔχει ἄγνοια; Ἄλλ' ὁ Παῦλος προχωρεῖ στὸ θέμα του. «Ὁ Θεὸς βγήκε ἀπ' τὴν ἀφάνειά του καὶ θέτει τὸν κόσμον ἐμπρὸς σ' ἓνα δίλημμα: ἢ θέλει νὰ ἐπιμένῃ στὴν ἀπλή ἀναζήτησιν, στὴν ψηλάφησιν καὶ σὲ εἰκασίαι μέσα στὴν ὄρμη γιὰ τὴ λύτρωσιν πού ξεχειλίζει, ἢ θὰ θελήσῃ νὰ μετανοήσῃ καὶ ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν πραγματικότητα τοῦ Θεοῦ καὶ τὴ λύτρωσιν διὰ τοῦ Θεοανθρώπου». Ἐξαγνισμός, μεταμόρφωσιν, θέωσιν μὲ τὴ βοήθεια τελειῶν γαργαλιστικῶν πού ἐρεθίζουν τὰ νεῦρα, αὐτὰ τὰ ἤξεραν ἀπ' τίς μυστηριακές τους θρησκείαι. Ἀλλὰ μετάνοια, τί εἶν' αὐτό, τί σημαίνει; Δὸς μου εὐτυχία, λέει ὁ Ὁράτιος, γιὰ τὴν ἡρεμία τῆς ψυχῆς μου θὰ φροντίσω μόνος μου. Ὁ Παῦλος ἀντιλαμβάνεται, ὅτι αὐξάνει ἢ ταραχὴ ἀνάμεσα στοὺς ἀκρατοὺς του,

ἀλλὰ συνεχίζει. «Ὁ Θεὸς ἔχοντας τὴ δύναμη ἐπεμβάινει στὰ πεπρωμένα τῶν ἀνθρώπων, μὲ ἕναν, πού τὸν προώρισε νὰ κρίνῃ τὸν κόσμον». Κριτὴς τοῦ κόσμου, παγκόσμιος δικαστήριον. Ἄ, αὐτὸ πάει πολύ! Τέλος πιά, νὰ πάψῃ ὁ ὁμιλητής! Ὁ Παῦλος ὅμως ἔκαψε πὼς δὲν τὸ ἄκουσα καὶ προχωρεῖ μὲ ἔξαψη: «Ναί, ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὅτι σὰς λέγω εἶναι καθαρὴ ἀλήθεια. Ἐγὼ πού στέκω ἐμπρὸς σας, εἶδα αὐτὸν τὸν ἄνθρωπο, πού ὤρισεν ὁ Θεός. Ὁ λαὸς του τὸν κατεδίωξε καὶ τὸν κατεδίκασε σὲ μαρτυρικὸ θάνατο, ὅπως οἱ προπάτορές σας τὸν εὐγενικὸ Σωκράτη, μὲ τὸν τρόπο, πού ὁ Πλάτων σας περιγράφει τὴ μοῖρα τοῦ ἰδανικῆς δικαίου. Ἀλλ' ὁ Θεὸς ἀναστήσας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν», ἔδειξεν ὅτι τὸν ἀγαπᾷ καὶ ὅτι εἶναι δικός Του».

Αὐτὸ πάλι εἶναι ὁλόκληρος ὁ Παῦλος «μὲ κάπως τραχειὰ μεγαλοπρέπεια». Ἡ ἐπικίνδυνη λέξι, εἶχε λεχθῆ: «Ἀνάστασις!» Ἐνα γέλιο ἐξέσπασε. «Τί κουταμάρες, τί ἀνοησίες!» Ὁ Παῦλος δὲν μπορεῖ νὰ ἐξακολουθήσῃ μιλῶντας ἐμπρὸς σὲ ἄχροατές, πού γελοῦν. Πρέπει νὰ διακόψῃ χωρὶς νὰ προφέρῃ τὸ ὄνομα «Ἰησοῦς». Δὲν μπορεῖ νὰ τὸν ἐκθέσῃ στὸν περίγλω. Γιὰ τὴν ὁμηγυριὴ τὸ πρᾶγμα δὲν ἦταν εὐχάριστο. Κάτω ἀπὸ μιὰ εὐγενικὰ ὄχι ἔμωσι καὶ χωρὶς εἰρωνία φράση κρύβουν τὴν ἀπογοήτευσή τους: «Ἦταν πολὺ ἐνδιαφέρον» ἀκουσόμενά σου πάλιν περὶ τούτου!» Ὁ Παῦλος τὸ κατάλαθε. «Ἐξῆλθεν ἐκ μέσου αὐτῶν», λυπημένος κι' ἀπογοητευμένος. Μονολογώντας μάλλον παρὰ λέγοντάς τα στὸν Τιμόθεο, θὰ τοῦ εἶπε: «Ἀσχημα τελείωσα. Θὰ ἦταν καλύτερα νὰ εἶχα κρατήσῃ τὴ λέξι ἀνάστασις γιὰ τὸ τέλος καὶ νὰ εἶχα διηγηθῆ πρώτα τὴν ἱστορία τοῦ Ἰησοῦ. Πάει, ξοφλήσαμε μ' αὐτοὺς τοὺς μορφωμένους. Καλύτερα νὰ ξαναγυρίσω πάλι στὸν ἀπλοῦ καὶ ἐργαζόμενον λαό. Ἡ ἀπλή γνώση

φουσκώνει τὸν ἄνθρωπο. Στὸ μέλλον δὲν θὰ μιλῶ πιά γιὰ τὴν ἑλληνικὴ σοφία, ἀλλὰ μόνο γιὰ τὸν Χριστὸ καὶ γιὰ τὴν μωρία τοῦ Σταυροῦ. Τιμώθει αὐτοὶ εἶναι οἱ ἄνθρωποι, πού ἡ Γραφὴ λέει ὅτι περνοῦν τὴ ζωὴ τους σὰν φλουαρία».

Σὰν ἤθελε ὁ Παῦλος νὰ ἐπιστρέψῃ στὸ σπίτι του, παρατήρησε ὅτι μερικὲς μορφὲς τῶν ἀκολουθοῦσαν κατὰ πόδι. Στράφηκε πρὸς τὰ πίσω κι' ἕνας ἄνδρας σοβαρὸς, ἀξιοσέβαστος, μὲ γαλαστὸ βλέμμα τοῦ συστήθηκε ὡς ὁ Διογένης, μέλος τοῦ Ἀρείου Πάγου. Ἐπίσης μιὰ γυναίκα σκεπασμένη στὰ μαθρα, πού πίσω ἀπ' τὸ πέλλο της σπινθοβολοῦσαν ἕνα ζευγάρι βαθεῖα, στοχαστικὰ μάτια: Ἡ Δάμαρις. Ἦταν ἀκόμη «καὶ ἕτεροι σὺν αὐτοῖς». Ἡ Ἐκκλησία πού σχηματίστηκε ἐδῶ δὲν ἦταν μεγάλη σὲ ἀριθμὸ, ἀλλ' ἦταν ἐκλεκτή. Ὁ τίτλος ἀρροπαγίτης ἦταν ἕνας τίτλος πού τὸν ποθοῦσε καὶ τὸν σέβονταν ὅλος ὁ κόσμος. Τὸ ὅτι γύρω ἀπὸ τὸν Διονύσιο σχηματίστηκε ὁλόκληρος θρόλος καὶ τὸ ὅτι ὁ μεγαλύτερος θεολόγος τοῦ στ' αἰῶνος κρύφτηκε κάτω ἀπ' τὸ ὄνομά του εἶναι ἀπόδειξι, ὅτι ἦταν ἡ ψυχὴ τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἰσως ὁ πρῶτος της Ἐπίσκοπος. Ἐνῶ οἱ σοφιστὲς κατέβαιναν εἰς σκάλες τοῦ Ἀρείου Πάγου, κοροῦδύοντας τὸν παράξενο Ἰουδαῖο τῆς Ταρσοῦ, «ὁ Παῦλος μένει μέχρι ἀργὰ ἀνάμεσα στοὺς νεοκαρδισμένους ἀδελφοὺς του καὶ τοὺς διηγοῦνταν γιὰ τὸν Ἰησοῦ».

Αὐτὴ ἡ καθαρὰ ἑλληνικὴ πόλις, πού μέσα στὴν ἀπολλώνεια ὁρμὴ της πρὸς τὴν ὁμορφὴ ψεύτισε ὅλη τὴ δημοκρατικὴ σοβαρότητα τῆς ζωῆς, καταντώντας τὴν μιὰ ὄραιο προσποίηση, πού στὴν κρυστάλλινη ὁρατότητα τοῦ οὐρανοῦ της καὶ ὀρθολογισμοῦ της ἀγαποῦσε τὸ ὄρισμένο, τὸ ἀσθηρὰ καθωρισμένο καὶ πού γιὰ τὴν ἰδέα τοῦ θανάτου, γιὰ τὴν ἀπειρὴ βαρῆτητα τῆς αἰωνιότητος, γιὰ τὸν ὑπερ-

φυσικό προορισμό της ζωής δὲν εἶχανε καμμιὰ διάθεση, αὐτὴ ἢ πόλις φαίνονταν στὸν Παῦλο, οἱ δὲν ἦταν κατάλληλο ἔδαφος γιὰ τὸ Εὐαγγέλιο. Αὐτὸς ὁ λαὸς δὲν ἐνδιαφέρονταν παρὰ γιὰ τὴν ἀπόλαυση νὰ κάνη συλλογισμούς, νὰ σκέπτεται. Ἡ σκέψη γιὰ χάρη τῆς σκέψεως ἦταν γι' αὐτοὺς ἕνα ὀρεκτικό καὶ μὲ ἥθρονή χάνονταν στοὺς λαθυρινθοὺς τῆς σκέψεως. Γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτό, ἔχοντας τὴ γλῶσσα τους, διέθεταν ἕνα τόσο καφετὸ ὄργανο, ὅσο ποτὲ κανένας λαός. Εἶχαν ἀναπτύξει ὅλα τὰ χαρίσματα τοῦ μυαλοῦ σὲ ἀπίστευτο βῆμα, ἀλλὰ εἰς βάρος τῆς καρδιάς. Τοὺς εἴλιπε ἡ δύναμη τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἀφοσιώσεως, ὅπως τὸ λέει ὁ ποιητής:

«Στοῦ στήθους μας τὴν καθάρια μεριά
Ἔταν πόθο ἀκούμε,
Σ' ἕναν ἴψιστο, Ἄγιο Ἄγνωστο
Μ' εὐγνωμοσύνης χαρὰ
ὀελγηματικὰ νὰ δοῦμε».

(Γιαῖτε)

Ἀλλὰ καὶ ὁ ἄλλος ὑπερλογικὸς πόλος τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς, ποὺ μετὰ τὸν Νίτσε συνήθως ὀνομάζεται τὸ θεονωσιακό, τὸ βακχικό μεθοῦσι στὴ λατρεία τοῦ Διονύσου, ὅπως καὶ στὰ ἑλευσίνια μυστήρια ἡ παράφορη ὄρμη πρὸς τὴν αὐτοθέωση καὶ τὴν ἄρση τῶν ὀρίων μετὰ τὸ ἄνθρωπίνου καὶ θεοῦ, δὲν εἶδαν στὸν Παῦλο ἔδαφος ἀπὸ ποῦ ν' ἀρχίσουν.

Ἔτσι, ἕνα τεράστιο βουνὸ ἀπὸ ψυχικὰς δυσκολίες ὀρθώνονταν στὸ κήρυγμα τοῦ εὐαγγελίου. Χωρὶς ἕνα θαῦμα τῆς θείας Χάριτος αὐτὰς οἱ ἀντιθέσεις δὲν μπορούσαν νὰ γεφυρωθοῦν. Ὁ Παῦλος «κάλεσε στὴν Ἀθήνα τὴν ἀκρόπολη τῶν θεῶν νὰ καταθέσῃ τὰ ὄπλα καὶ νὰ παραδοθῇ, ἀλλὰ εἶδε οἱ δὲν ἦταν ἀκόμη δυνατόν νὰ τὴν κυριεύσῃ» (Γρηγορόδης). Εἶχεν ἀποκτήσει μιὰ ἀκόμη πείρα παραπάνω. Λίγο πιο ὕστερα τὴ διε-

τύπωσε μὲ ἐπιτυχημένο τρόπο τὴν πείρα αὐτὴ στὴ δευτέρα ἐπιστολῇ του πρὸς Θεσσαλονικεῖς (γ' 2) «Ὁδὸ πάντων ἡ πίστις». Ἡ πίστις προϋποθέτει μιὰ ψυχικὴ διάθεση, κάποια εἰλικρίνεια, συχνὰ ἕναν ψυχικὸ συγκλονισμό. Ἀποκτήσε μιὰ βαθειὰ περιφρόνηση πρὸς τὴν «σοφία τοῦ κόσμου τούτου» καὶ πῆρε τὴν ἀπόφαση νὰ ἀντιτάξῃ στὴ σοφία αὐτὴ μὲ περισσότερη ἀκόμα ἔμφαση τὸ κήρυγμα τοῦ Σταυροῦ.

Βρέθησαν μερικοὶ ν' ἀμφισβητήσουν τὴν γνησιότητα τῆς ὁμιλίας στὸν Ἄρειο Πάγο, γιατί οἱ ἀρχαῖοι ἱστορικοὶ συνήθως συμπεραίνουν ἀπὸ τὰ περιστατικὰ ἔφτιαχναν ἀπ' τὸ μυαλό τους τίς ὁμιλίαι ποὺ ἔλεγαν δῆθεν οἱ ἥρωες τους. Ἀλλ' ἡ ἀποτυχία τῆς ὁμιλίας (ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν ἀποτελεσμάτων στὸ ἀκροατήριον) ἀποδεικνύει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο. Ἐνας πλαστογράφος θὰ τὴν ἔφτιαχνε γιὰ νὰ ἐξάρῃ τὴν ἐπιτυχία. Ὁ Ἐρνέστος Κούρτιους, ἕνας ἀπ' τῶς καλύτερους γνώστες τῆς ἀρχαιότητος, λέει, οἱ ὅποιος ἀπαρρίπτει τὴν ἱστορικὴ ἀξιοπιστία τῶν διηγήσεων γιὰ τὸν Παῦλο, σχίζει μιὰ ἀπ' τίς σπουδαιότερες σελίδες τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος. Αἱ Ἀθῆναι ἦταν μιὰ ἀπὸ τίς τελευταῖες πόλεις, ποὺ δέχθηκαν τὸν Χριστιανισμό, τὸ τελευταῖο ὄχυρό τῆς εἰδωλοκρατικῆς φιλοσοφίας κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ (Ρενάν 78). Τὸν ἴδιο χρόνο, τὸ 529, ὅταν ὁ ἅγιος Βενέδικτος στὸ Monte Cassino ἐκτίεζε ἕνα μοναστήρι ἀπ' τὰ τελευταῖα εἰρεῖνια ἐνὸς ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐκτοπισμένοι ἀπὸ ἕνα Διάταγμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἔφευγαν γιὰ τὴν Περσία, γιὰ νὰ ζητήσουν καταφύγιο στὸν βασιλεῖα Χοσρόη, οἱ ἑπτὰ τελευταῖοι Ἀθηναῖοι φιλόσοφοι. Ἔτσι παύεται ἡ δόξα ἐνὸς κόσμου!

ΚΑΠΟΙΟ ΛΟΓΟ ΘΑ ΕΙΧΕ ...

Το Reader's Digest δημοσίευσε πρό καιρού άρθρο της Signe Toksvig με τόν τίτλο «μιά αξέχαστη φυσιογνωμία». 'Η άρθρογράφος είναι Δανίς συγγραφέυς σύζυγος επίσης συγγραφέως και μυθιστοριογράφου. Τό άρθρο της πού θά μάς άπασχολήση σέ τούτες τίς σελίδες έχει τούτο τό ένδιαφέρον, ότι είναι μιά μαρτυρία γιά τήν χριστιανική πίστι στήν αιώνητητα, μαρτυρία παρμένη από τή ζωή τήν ίδια και μάλιστα από τή ζωή ένός ανθρώπου πού έπέρασε όλα του τά χρόνια πολεμώντας τήν χριστιανική πίστι. Είναι ένα γεγονός από τή ζωή ένός έκαστό τά έκαστό σκεπτικιστού, παρ' όλο πού στο έσωτερικό του είχε ένα πλούσιο ψυχικό κόμμα, πού ζητούσε εύκαιρίες γιά νά εκδηλωθή, όσο κι' άν τó ψυχικό του περιεχόμενο ό σκεπτικιστής αυτό τό ήθελε πάντα νά τό μετράη με τά μέτρα του όρθολογισμού του.

Πρόκειται γιά τόν πατέρα τής συγγραφέως, άνθρωπο μ' έναν «όρθολογισμό» τόσο αδιάλλακτο, πού δέν άνεχόταν όχι πίστι μά ούτε καν τήν συνειθισμένη αυτόνητη έμπιστοσύνη πού δίνει ό άνθρωπος σέ άλλους ανθρώπους, ιδιαίτερα στους πρεσβυτέρους οδηγητές του, τούς δασκάλους του. Ούτε τό σχολείο, ούτε τή σχολική άγωγή δέν μπορούσε νά άνεχθή ό φανατικός αυτός «libre penseur». 'Ο πατέρας μου, λέγει ή Signe Toksvig στο άρθρο της, δέν άφινε τά παιδιά του νά πάνε σχολείο, μολοντί και πριν από μισό αιώνα τά σχολεία τής Δανίας ήσαν καλά. "Έλεγε πώς σέ μεγάλες τάξεις τά παιδιά άναγκάζονται νά άποστηθίσουν τά περισσότερα, με αποτέλεσμα πώς λίγα

μόνον γίνονται μέσα στο κεφάλι τους. Είχε κάνει μ' έπιτυχία τόν δάσκαλο προτομό αναλάβη τήν σύνταξη μιάς έφημερίδος σέ μικρή πόλι τής Δανίας· και παρ' όλο πού ήταν πολυάσχολος μάς έδίδασε μόνος του.

Τού άρεσε νά μάς λέη. «Δέν είναι ανάγκη ν' άποστηθίζετε τίποτε έκτός από τό άλφάβητο και τόν πίνακα πολλαπλασιασμού· γιατί όλα βρίσκονται στα βιβλία, άν ξέρετε νά τά χρησιμοποιήτε».

"Όταν ήμουν σέ ήλικία πού ό πατέρας μπορούσε ακόμα, ένώ έγώ καθόμουνα στο πόδι του, νά τό σηκώνη, ήξευρα νά διαβάζω· και πολύ σύντομα ώδηγούσε τά παχουλά μου δάκτυλα στα λεξικά, και άλλα εύρετήρια. Κανένα παιδί δέν θά ήμπορούσε νά αισθάνεται πιό ένθερμη εύγνωμοσύνη προς τόν πατέρα μου, γιατί μ' έβαλε στο δρόμο νά άναζητώ τίς γνώσεις.

'Ο πατέρας μου, συνεχίζει ή άρθρογράφος μας, ήταν συγχρόνως κοινωνικάτατος άνθρωπος. Είχε μανία ν' άνοίγη φιλίες με ανθρώπους και με ζωα. "Έμπαινε λ. χ. σ' ένα βαγόκι τραίνου· ένας άλλος έπιβάτης ήταν εκεί, κρύος και άμίλητος. Σέ λίγο, άν ό ξένος δέν είχε άνταποκριθή στού πατέρα τό χαμόγελο, ό πατέρας έσχαλιάζε κάτι τό άσυνήθιστο πού φαινόταν από τό παράθυρο. "Ίσως ό συνταξειδιώτης άπλωσ έμουρμούριζε, αλλά με μέθοδο λεπτή ό πατέρας μου γρήγορα άνεκάλυπτε γιά ποιά ζητήματα ήξευρε περισσότερα πράγματα. Από κεί και πέρα ή κουθέντα έπαιρνε δρόμο. Νοιώθοντας πώς τόν έκτιμούσαν, ό άνθρωπος μιλούσε έλεύθερα, ένώ ό πατέρας

εμάθαινε κάποια νέα άποψη τής ζωής και τής ανθρωπίνης φύσεως.

"Όταν πηγαίναμε νά κοιμηθούμε πάντα μās διηγείτο Ιστορίες, και οι πιο άγαπητές ήταν για τήν έποχή που ό πατέρας ήταν παιδί και έβασκε άγγελάδες. Κατάμονος όλη τήν ήμέρα, είχε σπουδάσει τά ζώα, τά πουλιά, και τά έντομα και τόσο καλά μās δραματοποιούσε τή ζωή τους, που άκούσαμε έκστατικά για τίς πονηριές τής άλεπούς ή τής άράχνης.

Στή μικρή μας πόλι από 2000 κατοίκους όλα τά κύρια κτίρια ήσαν άπλά και ήρεμα, με κήπους παισιωμένα. Έδώ τά παιδιά μεγάλωναν με ασφάλεια' οι ήλικιωμένοι περιεθάλποντο με τρυφερότητα' ή σκληρή φτώχεια ήταν άνύπαρκτη.

Βέβαια, ή πόλις μας δέν ήταν παράδεισος, και ό πατέρας μου ήξευρε νά κτυπά τοπικές περιπτώσεις άδικίας, μεγάλες και μικρές. Μιά γρηά πουλούσε γλυκίσματα από τό πανέρι της, και όταν οι άρτοποιοί κατάφεραν νά αποσυρθή ή άδειά της ζήτησε τή βοήθεια του πατέρα. Έκείνος πήρε πίσω τήν άδεια, και έπειτα έκυνήγησε ειδικά έναν άρτοποιό και τόν ανάγκασε νά καθαρίση τό κατάστημά του. "Άλλοτε πάλιν άνετράπη, χάρις εις τόν πατέρα, μιά άπόφασις εις βάρος δύο ψαράδων που είχαν άδικα καταδικασθή.

Τό αγαπητό θέμα του πατέρα μου, καθως και τό δικό μας, ήταν ή γεωγραφία. Δέν κάναμε άνιαρους περιπάτους' πηγαίναμε «έκστρατείες». Μιά μέρα καλοκαιριάτικη μās πήγε με τόν Στάνλεϋ στήν τρισκότεινη 'Αφρική' τόν χειμώνα διαβαίναμε τούς πάγους τής Γροιλανδίας με τό έλκθηρο του Νάνσεν, και κοντεύαμε νά φθάσωμε στό βόρειο Πόλο. Ποτέ δέν φοβήθηκα τίς καταιγίδες, γιατί, όταν ήμουν μικρή, ό πατέρας με πήρε έξω στα χέρια του,

μου μίλησε για τόν ηλεκτρισμό και μούδειξε πόσο ώμορφες ήσαν οι άστραπές οι πράσινες και οι μπλε που έβαφαν τόν μισό ούρανό.

"Όταν ταξίδευε για δουλειές συχνά έπαιρνε μαζί του ένα από μās τά παιδιά για νά δοϋμε τόπους Ιστορικούς. Μιά φορά μου έδειξε που είχαν θάψει έναν ήρωα. Μου ειπε για τή ζωή του τόσο ζωντανά που εκείνη τή βραδυά, κάτω από τά σκεπάσματα, για πρώτη φορά έγνωρίσα τήν άπόγνωση: γιατί μου είχε έλθει ή σκέψις πως κάποτε ό θάνατος κατ' άνάγκην θά τερματίση τή συντροφιά μεταξύ μας.

"Όταν έγινε 55 έτών, ό άνθρωπος ό ταξιδιώτης και ό πλανόδιος εξέσπασε μέσα στον πατέρα μου και άπεφάσισε νά φύγη από τή Δανία. Προτίμησε νά πάη στις 'Ην. Πολιτείες έπειδή ό Thoreau και ό Emerson ήσαν θεότιτες του. Είχε έξασφαλίσει μιά εργασία με μιά έφημερίδα Δανο-άμερικανική, άλλ' όταν ανέκάλυψε πως ή πολιτεία τής έφημερίδος αύτης έστηριζετο σε κάτι που εκείνος έθεωρούσε ως πολιτική διαφθορά, τήν εγκατέλειψε και χωρίς καμμία βοήθεια «έκαμε βουτιά» μέσα στήν 'Αμερική.

"Υστερα από ένα χρόνο έφερε τήν γυναίκα του και τά παιδιά του. Δέν ήξευρε τήν άγγλική άρκετά για νά είναι δημοσιογράφος, ούτε είχε φίλους στήν 'Αμερική, ώστε αναγκάσθηκε νά εργασθή με τά χέρια του. 'ΌΣπινόζα, ό φιλόσοφος του 17ου αιώνας, που ήταν από τίς σημαντικώτερες θεότητες του πατέρα μου, είχε κερδίσει τό ψωμί του τρίθοντας φακούς. 'Ό πατέρας μου λοιπόν έμαθε αύτήν τήν τέχνη.

'Επειδή τά άγγλικά του ύστερούσαν, ό πατέρας δέν μπορούσε νά μεταδώση στους 'Αμερικανούς τίς γνώσεις του για τά λαϊκά σχολεία που έχε ή Δανία για τούς ένηλικούς, σχολεία που κατέ-

στησαν δυνατό στους γεωργούς της Δανίας και στάς συζύγους των να φέρουν σ' επιτυχία τις συνεργατικές. Ο πατέρας μου είχε βοηθήσει να ιδρυθῆ ἕνα τέτοιο σχολεῖο (μ' ὄλη τὴν δυσπιστία πού εἶδαμε παραπάνω). Σ' ἕνα δωμάτιο ἐπάνω ἀπὸ ἕναν σαυτάκο αὐτὸς καὶ ἕνας συνάδελφος συντάκτης εἶχαν δώσει διαλέξεις δωρεάν ἀπὸ τὸν ζωηρὸ πόθο τους νὰ ἀναπτύξουν τὴν παιδεία.

Ἄφου ἔμεινε 15 χρόνια στὴν Ἀμερική καὶ τὰ παιδιά του ἦσαν ἰκανὰ πιά νὰ τὸν βοηθήσουν, τὰ δύσκολα χρόνια εἶχαν περάσει. Σὲ ἡλικία 70 ἐτῶν ἐπέστρεψε στὴ Δανία μὲ ἕναν ἀπὸ τοὺς ἀδελφούς μου, ὁ ὁποῖος ἔγραψε πὼς ἡ ἐπάνοδος τοῦ πατέρα ἦταν μιά θριαμβευτική περιοδεία μὲ σημαίες, γιρλάνδες, γεύματα καὶ φκεανούς ἀπὸ καφέ.

Ἐκάμινε διαλέξεις γιὰ τὴν ἀξιοθαύμαστη Ἀμερική, χωρὶς ποτὲ νὰ τῆς βρῆ σφάλμα, πὼς δὲν φάνηκε νὰ ἔχη πολὺ ἀνάγκη αὐτὸν τὸν ἴδιο. Ὁ κόσμος ἔτρεχε νὰ τὸν ἀκούσῃ. Ἐκεῖνοι... ἂ ἐκεῖνοι ἤξευραν πὼς γι' αὐτοὺς εἶχε πολλὰ ἐπιτελέσει. Στους τιμητικούς λόγους του ἔλεγαν, «Παρεσκέυασες τὸ ἔδαφος γιὰ τὴν κοινωνικὴ μας δημοκρατία».

Τὰ γερατειά του ἦταν γαληνιαία καὶ εὐτυχομένα. Ἐπειδὴ οἱ καινούργιες ἀπόψεις ἀπὸ τις γνώσεις πάντοτε ξαναζωντάνευαν τὸν ἀκτινοβόλο ἐνθουσιασμό του, εἶναι γεγονός πὼς φαινόταν νέος μέχρις ἡλικίας 80 ἐτῶν. Πράγματι, τὰ χρόνια δὲν ἔκαναν παρὰ νὰ δείχνουν πὸ φανερά τὴν λεπτότητα τῶν χαρακτηριστικῶν του, τὴ δύναμι τῶν ἀσπρων του μαλλιών. Καὶ τὰ χρόνια δὲν ἔσθυσαν τὴ σπιθα τῆς περιέργειας στὰ μάτια του.

Τελειωτικά, σὲ ἡλικία 81 ἐτῶν, αὐτὸς ὁ ἀνθρώπος, ὁ τόσο εὐθύς, ὁ τόσο γεμῆτος καλωσύνη καὶ ἐδεργετικότητα,

ἀλλὰ πὺ δὲν ἤθελε νὰ παραδεχθῆ τὴν αἰωνιότητα, βρισκόταν στὸ κρεβάτι του, καθὼς ἐγνώριζε, γιὰ τελευταία φορά. «Δὲν ἔχω, εἶπε, κανένα λόγο νὰ παραπονεθῶ. Ἐχω ζήσει πολλὰ χρόνια, καὶ ἔχω ἀνταμώσει τόση ἀγάπη!»

*

Αὐτὸν τὸν βίο τέτοιου ἰδιόρρυθμου μαζὶ καὶ ἐξαιρετικοῦ ἀνθρώπου περιγράφει ἡ ἀρθρογράφος μας, μὲ μερικές χαρακτηριστικὲς λεπτομέρειες, πὺ ἀναγκαζόμαστε ἐδῶ νὰ παραλείψωμε. Μὰ ἐκεῖνο πὺ μᾶς ἐνδιαφέρει ἰδιαίτερως εἶναι ὁ θάνατός του, πὺ κι' αὐτὸς εἶχε κάτι τὸ ἐξαιρετικό, ὅπως ἡ κόρη του μᾶς τὸν παρουσιάζει. Ὅγδοντα ἐνὸς ἐτῶν ὁ ἀνθρώπος αὐτὸς ἦταν στὸ κρεβάτι, καὶ ὅπως ἤξερε ὁ ἴδιος, στὶς τελευταίες του ὥρες. Τέτοιες στιγμὲς φέρνουν πολλές φορές ἕνα συγκερασμὸ στὴν ἀπιστία, στοὺς «ὀρθολογισμοὺς» καὶ τὰ τέτοια, ἡ αἰωνιότης σὰν νὰ ἀνοιγῆ τὸ παραπέτασμα ὅσο κλείνει τούτῃ ἡ ζωὴ. Ὅμως ὁ γέρος ὀρθολογιστὴς, δὲν ἐννοοῦσε ν' ἀλλάξῃ σκέψι. Εὐχαριστημένος ἀπὸ τὴ ζωὴ του, δὲν ἤθελε ν' ἀκούσῃ γιὰ αἰωνιότητα οὔτε ὅταν ἡ ζωὴ αὐτὴ ἔκλεινε πιά. Τοῦ κάκου ἡ κόρη του, ἡ ἀρθρογράφος μας, προσπάθησε νὰ τοῦ ἀνοίξῃ τὸν ὀρίζοντα τῆς αἰωνιότητος, νὰ τοῦ πῆ πὺ δὲν πρόκειται νὰ τελειώσουν ὄλα. Θὰ ξαναϊδωθοῦμε πάλι, πατέρα, τοῦ ἔλεγε. Μὰ ἡ ἀπάντησι ἦταν ἀποκαρδιωτική. Ὁ ἐτοιμοθάνατος πατέρας λὲς κι' ἐθύμωσε γιὰ τὰ πιστὰ αὐτὰ λόγια καὶ τ' ἀντέκρουσε ἐπίμονα. Ἦθελε νὰ πεθάνῃ ἀπιστος!

Καὶ ὁμως... «καθὼς καθόταν ἐκεῖ, δίπλα στὸ κρεβάτι του ἡ ἀρθρογράφος μας, κάτι σὰν ν' ἄλλαξε μέσα στὸν ἐτοιμοθάνατο. Βυθίστηκε σὲ λήθαργο, πὺ ἡ κόρη του τὸν πέρασε φαίνεται γιὰ τὸν θάνατο, γιατί, ὅπως μᾶς λέει ἡ ἴδια, ἄρχισε τὸ κλάμμα, ὡς μισὴ ὥρα.

Καὶ νά, πού ξαφνικά βλέπει, πῶς καὶ ὁμως ἡ ζωὴ δὲν εἶχε τελειώσει. Ὁ πατέρας τῆς εἶδειε μιὰ νέα ἀναπάντεχη ἀναλαμπή. Τὸ πρόσωπό του ἦταν πάλι ζωντανό, εὐαίσθητο, διαυγές, καὶ εἶχε ἀνοίξει τὰ μάτια του, θαυμαστά γαλάζια μάτια καὶ γεμάτα μ' ἕνα φῶς πού τελευταία εἶχε θλωθῆ. Μ' ἐκὼταξαν αὐτὰ τὰ μάτια μὲ δλη τὴν τρυφερότητά του, καὶ τὸν ἀκουσα νά λέη μὲ τὴ σταθερὴ του φωνή: «Μὴν κλαῖς, μικρὴ μου Σίγνη, γιατί τώρα ξεέρω πὼς θά ξαναἰδωθοῦμε».

Τί ἔγινε; Τί συνέβη στὴ μισὴ ἐκείνη ὥρα; Τί σκέφθηκε ὁ ἄνθρωπος αὐτός, τί εἶδε, τί ἔνοιωσε, τί συνέβη στὴν μισὴ ὥρα αὐτὴ, ὥστε ὁ ἄνθρωπος αὐτός νά ξαναζωντανέψῃ ἔτσι, ν' ἀνακτήσῃ τὴ διαύγεια, τὴ ζωντάνια, τὴ δύναμη καὶ νά πῆ πὼς τώρα ξεέρει πὼς θά ξαναἰδωθῆ μὲ τὴν κόρη του; Τί ἔγινε μέσα στὸν ἄνθρωπο αὐτό, ὥστε νά κλείσῃ ὀγδόντα ἕνα χρόνια ἀπιστίας μὲ μιὰ τέτοια καὶ τόσο δυνατὴ μαρτυρία, μαρτυρία τοῦ ἀνθρώπου πού ξεέρει πῶς πὼς δὲν ἔτελειωναν ὅλα, μὲ τὸ θάνατο, πὼς θά ξαναἰδωθῆ πάλι μὲ τὴν κόρη του;

—Δὲν ξέρω, μᾶς λέει ἡ ἴδια. Ἄλλὰ φρονῶ ὅτι αὐτός ἤξερε. Δὲν κατέχω ἐγὼ τὰ γεγονότα πού ἔφεραν στὴν ἐπιστροφή αὐτὴ. Ἄλλὰ φρονῶ πὼς ἐκεῖνος τὰ κατεῖχε.

Δὲν ἀξίζει τὸν κόπο νά φέρω, μιὰ τέτοια μαρτυρία, μπρὸς στοὺς ἀναγνώστες τῶν «Ἀκτίνων»;

NFA ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ

Τῶν λυρισμῶν ψάλλε τὴ νότα ...

Τῶν λυρισμῶν ψάλλε τὴ νότα
καὶ γίνε πράξη

τοῦ στοχασμοῦ ρίψε τὰ φῶτα
θ' ἀνακτινάζει

τὰ πνιγρὰ τῆς θλίψης τεῖχη
κι' ἀεῖρων μοῖρα

Μέε; τὴ ζωὴ θά νά σοῦ τύχει
λῆθη πλημμύρα.

Γίνε ἕνας γλύπτης τοῦ μαρμάρου
π ὁ ἀφύχα στέκει

καὶ τῶν καθμῶν οὐρανὸν στή στήθη
τὸ ἀστραπελέκι.

Δῶσε ὀμορφιά, ρυθμὸ, ἁρμονία
μέεε στὴ δράση

καὶ τῆς ἀνίας ἡ μανία
ἐὰ ν' ἀποδράσει.

Τῶν λυρισμῶν ψάλλε τὸν ἦχο
μέε; τὴ ζωὴ σου

κι' ἀθανασίας γράψε στίχο
μὲ τὴ βαγὴ σου.

“ΜΑΞ Ο ΤΡΙΤΟΣ,,

*Αφιερώνεται στην «Υπηρεσία Προνοίας» των Συμμεμελών μένων Χριστιανικών Συμμετελών ο «Απ. Παύλος»

Ο κύριος και η κυρία Α. Β. με προσκάλεσαν για μάρτυρα στην σύνταξη των «τελευταίων θελήσεών» τους, ένα άνοιξιότικο άπομεσήμερο. Απεφάσισαν να διαθέσουν μία σημαντική περιουσία και ένας μικρανεψιός «γνωστός και μη έξαιρετός» τεμπέλης, χωρίς άλλο λόγο παρά γιατί περιέφερε το ίδιο οικογενειακό όνομα, επρόκειτο σέ λίγο να γινή ο τυχερός του λαχείου.

Ο συμβολαιογράφος ήλθε, οι άλλοι μάρτυρες έφθασαν, αλλά οι διαθήκες δεν έγιναν. Τηλεφώνησαν από το Λυσοιατρείο ότι ο Μάξ έλούσαζε και ότι ο κύριος και η κυρία Α. Β. έπρεπε να τού πάρουν απόφασι ότι... τού στήριγμα των γηρατειών τους έπρεπε να μη τού ξαναδούν. Ο Μάξ ήταν ο μονάκριβος σκύλος τους και αυτός γνωστός εις τούς μάρτυρας και τόν συμβολαιογράφον, άσπρος, ύψηλόσωμος, ώραιος, με πλατειά αυτιά και καφέ «μπαλώματα». Ήταν άκόμη «Μάξ ο τρίτος». Άλλοι δυο Μάξ είχαν άνατραφή από τού γηραιό ζευγάρι-καθένας για να παρηγορή τόν χαμό τού προηγούμενου-μαζί με γενεές καναρινιών και πολλές ποικιλίες κακτοειδών. Μιά συλλογή από άρχαία νομίσματα, τού κυρίου, συμπλήρωνε τήν κοινωνική δημιουργία τής θλιβερής οικογενείας τών Α. Β., θλιβερής γιατί ήταν άκριθώς δύο και μόνον δύο άνθρωποι, έκουσίως και έκ συστάσεως, θύματα τής μόδας πού ίσχυσε όταν ήταν νέοι. Περισσότερα για τήν ώραία εκείνη έποχή είδατε στην «Διακήρυξη»...

Με τού θλιβερό άγγελμα τού Μάξ οι Α. Β. άναστατώθηκαν-κάθε έλπις ότι ο δαγκωμένος από ένα άθλιο παληόσκυλο Μάξ τους θα έσώζετο ειχε πιά ναυαγήσει-και η σύνταξι τών δύο διαθηκών έματαιώθη λόγω τής συγχύσεως των-των κυριών τού Μάξ, δηλαδή, Έπειδή μάλιστα όλο τού σπίτι τούς θύμιζε τόν τρίτο μακαρίτη Μάξ, έσκέφθησαν να φύγουν για ένα άλλο σπίτι τους, στο παληό Φάληρο, να άλλάζουν παραστάσεις. Και με παρεκάλεσαν να τούς συντροφέσω στις κρίσιμες αυτές στιγμές. Οι περιστάσεις μου ύπαγόρευαν μία άναπάντεχη άποστολή για τήν όποία άσφαλώς δεν ειχα τά προσόντα. Να τούς παρηγορήσω δηλαδή για τόν άπροσδόκητο χαμό τού σκύλου των. Και τί να τούς πώ; Νά ζήσουν να θυμούνται τόν Μάξ τόν τρίτο; Έξομολογούμαι τήν άστοργία μου ότι πήγα μαζί τους στο Φάληρο περισσότερο χάρις στόν άνοιξιότικο ήλιο και τού ότι ειχα ξεγράψει τού άπόγευμά μου. Μου δόθηκε όμως η ευκαιρία να μετανοήσω για τήν κακία μου.

Τού τραμ-με τού τραμ πήγαμε-κοντά στην Καλλιθέα, έκανε μία άντικανονική στάση. Η πρόωρη αυτή στάση έγινε τιμής ένεκεν. Η οικογένεια, η πολύτεκνη οικογένεια ενός συναδέλφου τού τραμβαγιέρη έθάδιζε έν στολή-κλιμακωτή, ζωηρότατη φάλαγγα από τόν ψηλότερο ως τού έλάχιστο άνάστημα-και με κατεύθυνση τήν προσεχή στάση. Δεν ήταν μόνο η συναδέλφική άλληλεγγύη τού οδηγού πού έσταμάτησε τού όχημα επί τόπου για να επιβιθασθή η οικογένεια. Στην ψυχή τού λαού μας-ά τί λαός!-ο πρώτος αυτός και Ιερός κοινωνικός πυρήνας, είναι η Αύτης Μεγαλειότης, η οικογένεια. Ένας, δύο, τρεις, πέντε... πεντέμισο! Τού «μίσθ» είναι τού

ἀνθρωπάκι πού κοιμάται στὸ ἀρχαιότερο καὶ στοργικώτερο βαγκόν-λί τοῦ κόσμου, τὴν μητρικὴ ἀγκαλιά. "Ὅλα τὰ μάτια στὸ τράμ χαζεύουν τοὺς νέους ἐπιβάτες. Μπορεῖς; Δὲν ἦταν μόνο ἡ Αὐτῆς Μεγαλειότης, ἡ πολύτεκνη οἰκογένεια. Εἶναι καὶ ἡ Αὐτῆς Σπανιότης, ἡ χαρά. 'Ὁ ἐργένης δίπλωσε τὴν ἔφημερίδα μὲ τὰ διεθνῆ καὶ ἐσωτερικὰ προβλήματα, οἱ Α. Β. ξεχνοῦν γιὰ λίγο τὰ περασμένα χαρούμενα γαυγίσματα τοῦ Μὰξ, ὅλοι μας ρουφᾶμε καθαρὸ ἀέρα ζωῆς καὶ χαρῆς.

'Ὁ πολύτεκνος τροχιοδρομικὸς εἶχε «ρεπό» καὶ κατέβαινε δωρεάν στὴν Φαληρικὴ παραλία, σύσσωμος, ὁ λεθέντης σαραντάρης μὲ τὴ χακιὰ στολή του, ἡ οὐντροφος τοῦ βίου του, νέα γυναῖκα μ' ἓνα τσιτάκι τῆς Οὐνρρα, ἡρεμὴ καὶ καλοσιγυρισμένη, τέλειο μοντέλλο μὲ τὸ μωρὸ τῆς γιὰ πίνκα ἐπὶ μητρότης». Παραχωρήθηκε θέσις στὴν μάνα. Τὴ μεγάλη κόρη-ἐξάχρονο κοριτσάκι μὲ ξανθὸ στεφάνι τὰ κοιτιδάκια τῆς-τὴν πῆρε, μὲ συναδελφικὴ ἀθρότητα, ὁ ὀδηγὸς κοντὰ του. Κι' ἀτενίζει τώρα ἡσυχὴ πέρα τις γραμμὲς μὲ τὴ σοβαρότητα πού φέρνουν οἱ εὐθύνες τῶν ἐξάχρονων, ὅταν ὑπάρχουν μικρότεροι καὶ ἡ μαμὰ δὲν ἔχει, φυσικά, ὑπερέτρια.

"Ἐπεται συνέχεια, ὁ τετράχρονος, πιτσιρίκος, καμαρωτός-γιὰ τὸ πράσινο παντελόνι μὲ τις τιράντες ἴσως-ἄλλο ἓνα ἀνθρωπάκι ἀκόμη, μὲ τὸν πατέρα του, κοντὰ στὸν συνάδελφο πού ὀδηγεῖ τὸ τράμ.

Καθὼς φαίνεται «ὠμίλησε εἰς τὸν ὀδηγόν» ἡ τρυφερὴ αὐτὴ εἰκόνα, παρὰ τὴν αὐστηρὴ ἀπαγόρευση τῆς σχετικῆς ταμπέλλας.

—Αὐγάτισε Βαγγέλη, συχαρήκια!

—Ἄ φτιάνω κι' ἐγὼ τὸ δικό μου κόσμο...

—Χμ! Νάχουν τὴν τύχη, τουλάχιστον, νὰ ζήσουν σὲ καλύτερες μέρες, φιλο-

σοφεῖ ὁ ὀδηγὸς δίνοντας νέα ταχύτητα στὸ ὄχημα, σάν γιὰ νὰ φέρῃ γρηγορὰ τις καλύτερες μέρες.

—Στὰ χέρια μας εἶναι συνάδελφε. "Ἄμα, ὅλοι, τοὺς κάνωμε αὐτοὺς ἐδῶ ἀνθρώπους σωστοῦς, θὰ τις φέρουν τις καλύτερες μέρες ἐκεῖνοι, ἀπαντᾷ ἡ αἰσιοδοξία τοῦ πατέρα.

'Ὁ ὀδηγὸς πάτησε τὴν καμπάνα τοῦ τράμ μὲ αἰσιόδοξη ζωηρότητα. Εἶναι κι' αὐτὸς πατέρας.

'Ὁ μικρὸς ὑπ' ἀριθμὸν τρία βάζει τώρα τὰ κλάμματα καὶ διακόπτει τὴν ἀπλὴ καὶ ὀρθὴ κοινωνιολογία τοῦ πατέρα του.

—Βλέπω συνάδελφε, πήρατε καὶ τὸ ραδιόφωνο, στὴν ἐκδρομὴ σας.

Ψυχαγωγία στὸ πλήρωμα τοῦ τράμ. 'Ὁ μικρὸς ἀπαρηγόρητος. Καὶ κάτ' ἐπιθάτης φαίνεται νὰ λησμονᾷ τις ἄλλες σκέψεις τρυ. Γιατί τὸ κλαίει ἄραγε ὁ μπόμπιρας; Νά, ὁ πατέρας διέθετε γιὰ τὴν ψυχαγωγία τῶν δύο μικρῶν μιά μοναδικὴ караμέλλα μεγάλου μεγέθους πού τὴν ζήτησε δλόκληρη ὁ κλαίων. 'Ὁ ἄλλος πιτσιρίκος ἤθελε κι' αὐτὸς караμέλλα. "Ἐλυσε τὸ πρόβλημα ἡ πατρικὴ σοφία:

—"Ἄντε, μισὴ καὶ μισή.

Κι' ἔτσι, ἐπάνω στὰ πράγματα, οἱ δύο μικροὶ τοῦ ἀνθρώπου ἔπρεπε νὰ διδαχθοῦν τὸ μουσικὸ τῆς ἀγάπης πού διδάσκεται εὐκόλα σὲ μιά πολυμελῆ οἰκογένεια-κοινὲς οἱ χαρὲς κοινὸι κι' οἱ πόνοι! "Ἄλλὰ ὁ πονηροῦλης δὲν ἤθελε νὰ μάθῃ τὸ μάθημα. 'Ὁ συνάδελφος ὀδηγὸς ἤλθε τότε εἰς-ἐπικουρία καὶ γυρίζοντας μιά στιγμή, συμβούλεψε σοβαρὰ τὸν μικρὸ «νὰ σωπάσῃ γιατί θὰ τὸν πετοῦσε ἀπὸ τὸ ἀνοιχτὸ παράθυρο». "Ἐτσι, ἡ τάξις ἀποκατεστάθη. Πολλοὶ αἰσθανθήκαμε τὸν πόθο νὰ ἀντακαλύψωμε στὴν τσέπη μας μιά ἐπικουρικὴ караμέλλα. "Ἰσως νὰ θυμῆθητε καὶ τὸ ζεῦγος Α. Β. πόσες εἶχαν πετάξει

στοὺς τρεῖς Μάξ. Ἄλλὰ αὐτοί, οἱ καυμένοι, φαίνεται ὅτι κυττάζοντας τοὺς μικροὺς θυμόντουσαν καὶ ἄλλα πράγματα πού τοὺς βασάνιζαν ἀπὸ καιρὸ. Καὶ τέλεγαν οἱ μὲταξὺ τοὺς ἀρκετὴ ὄρα. «Ἄς μὲ συγχωροῦν πού ἀκουσα τὸν ἐπίλογο τῆς κυρίας Α. Β.

—Σκέπτεσαι πόσα τέτοια ἀγγελούδια ξερρίζωσα ἀπὸ τὰ σπλόχνα μου; ψιθύρισε στὸ τέλος.

Δὲν ξαναμίλησάν. Ἐκεῖνος δάγκωνε νευρικά τὰ μουστάκια του ὅσο νὰ φτάσωμε στὸ τέρμα. Κι' ἐκείνη ρουφούσε κάποιον δάκρυ μετανοίας.

*

Στὴν παραλία μᾶς προσπέρασε ὁ τραμβαγιέρης μὲ τὴ χακιά στολή, ἢ γυναικία μὲ τὸ χρωματιστὸ τσίτι, ἢ ἐξάχρονη μὲ τὸ ξανθὸ στεφάνι, ἢ τετράχρονος μὲ τίς τιράντες καὶ ὁ παραχαποιὸς τῆς καρამέλλας, ἥσυχος τώρα. Προχωροῦσε τὸ ζευγάρι μέσα στὸ φῶς τοῦ ἡλίου καὶ τὸ θαλασσινὸ ἀρωμα, σηκώνοντας πρόθυμα τὰ βάρη τοῦ γάμου τους, μαζὶ μὲ τὴν λιτότητα, τὴν ἀγάπη καὶ τὴν εὐτυχία τους. Ἀκολουθοῦσε πένθιμα, συντροφιά μὲ τὴ μόνωσί του, τὸ ζευγάρι τῶν Α. Β.-τραγικός ἐπίλογος μιᾶς ἀρνήσεως, τῆς ἀρνήσεως τῶν βαρῶν τῆς πιὸ φυσικῆς δημιουργίας. Ὁ τροχιοδρομικός ἔμεινε τὸ θέμα τους. Ἡ σύγκριση ἦταν μοιραία.

—Σὰν κοῦκοι εἶμαστε ἐμεῖς, θρήνησε κάποτε τὴν μοναξιά τους ὁ ἕνας ἀπὸ τοὺς Α. Β.

Σκέφθηκα τὸν ρόλο μου. Εἶχα τὴν τιμὴ νὰ παραστέκω, στὴν ἱερὴ στιγμή πού δυὸ ψυχῆς ὁμολογοῦσαν...

—Καὶ δὲν μπορεῖτε νὰ τὸ διορθώσετε;

—Μὰς κοροϊδεύεις; Ἡ ἱστορία τῆς Σάρρας δὲν ἐπαναλαμβάνεται...

Δὲν ἀστειωόμουν, ὄχι βέβαια! Μιλοῦσα γιὰ μιὰ ἐπανόρθωση, πού θὰ ἦταν καὶ ἡ θεραπεία στὰ ψυχικὰ τραύ-

ματα πού εἶχαν οἱ ἴδιοι προκαλέσει. Μιὰ ἠθικὴ ἀποκατάσταση δὲν εἶναι ποτέ καὶ γιὰ τίποτε ἀνέφικτη. Νά, παραδείγματος χάριν, ὁ τροχιοδρομικός αὐτὸς θέλει βοήθεια. Καὶ πόσο ἄλλοι. Ἔτσι μιλάγαμε κάμποσο κυττάζοντας πέρα τὸν Σαρανικό, τὰ νησιά καὶ κάποτε μέσα στὶς βαθύτερες πτυχῆς τῆς καρδιάς τους πού ὠρίμαζε ἐκεῖ, μυστικά, ὁ σπόρος τῆς Ἀλήθειας. Κι' ἄλλοι ἄνθρωποι κι' ἄλλα γεγονότα εἶχαν φαίνεται ἐργασθῆ ὡς τὰ σήμερα γιὰ νὰ τοὺς δείξουν τὸ δρόμο...

*

Ἔτσι τὸν Μάξ τὸν τρίτο δὲν τὸν διεδέχθη ὁ τέταρτος. Τὰ κανάρνια, οἱ κάκτοι καὶ τὰ ἀρχαῖα νομίσματα ἔχασαν τὴν ἀποκλειστικὴ κυριαρχία τους στ' ἀφεντικά τους-συγγνώμη, στοὺς δούλους τους-καὶ ὁ τεμπέλης μικράνεψιός, ἂν διαβάση τὴν ἱστορία μου (δὲν δείχνει ὅμως γι' ἀναγνώστης τῶν «Ἀκτίνων») πολὺ φοβοῦμαι ὅτι θ' ἀναθεματίξη κοντὰ στ' ἄλλα τὸν Μάξ πού ψόφησε πρὶν συνταχθῆ ἢ διαθῆκη, τοὺς τροχιοδρομικοὺς πού κάνουν πρόωρες στάσεις καὶ ἀσφαλῶς, τὴν Χριστιανικὴν περὶ οἰκογενείας καὶ ἐπανορθώσεων θεωρία.

Γιατί, κοντὰ στοὺς νέους καὶ στὶς νέες ἐπιστρατεύθηκαν ὁ ἕνας μετὰ τὸν ἄλλον καὶ οἱ Α. Β., στὴν ὑπηρεσία «τῶν καλῶν ἔργων», στὴν ὑπηρεσία τῆς Α. Μ. τῆς οἰκογενείας. Δὲν εἶχαν τὴ δική τους, μά, νά, δική τους δὲν ἦταν ἡ μεγαλύτερη οἰκογένεια, ἡ κοινωνία;

Καὶ θαρρῶ πὼς βρῆκαν ἔτσι στὴ δουλειὰ αὐτὴ καὶ τὸ ἐλιξήριο τῆς νεότητος-ἀνακαινισθῆσεται ὡς ἀετοῦ ἢ νεότης σου!»

Ὅυτε καινούργιες ὅυτε σπάνιες τέτοιες ἱστορίες, ὅταν ἡ πίστις μιλά στὴ ζωὴ!

Ο ΜΗΝΟΙΣ

ΣΤΗΝ ΕΞΟΧΗ

“Ο φίλος μου, μαγνητισμένος από το όνειρο της ανθισμένης μυγδαλιάς στο βάθος του κήπου, είχε άφοσιωθεί να την αποθαυμάζει.

—“Αν τὸ βρής! μού είπε. Τί είναι μιὰ μυγδαλιά ανθισμένη;

—“Ω, μά είναι τόσο απλό! βιάστηκα. Μιὰ μυγδαλιά ανθισμένη είναι... είναι... ‘Επί τέλους, είναι μιὰ μυγδαλιά πού κουβαλάει ένα σωρό άνθη πάνω της.

—Μπράβο! Τὸ πέτυχες! κορόιδεψε ὁ ἄλλος. “Ακουσε, φίλε μου! ‘Η ανθισμένη μυγδαλιά είναι μιὰ μυγδαλιά πού ἐκφράζεται. Κύττα τη! Δέν σου δίνει τὴν αίσθησι πὼς ἔχει βρῆ τὴν ἔκφρασή της, τὴ σωστή, τὴν ἀληθινή της ἔκφραση, ἔτσι καθὼς ταξιδεύει σὲ μιὰ θάλασσα ἀπὸ κάτασπρα ἀνθάκια;

—Μιὰ στιγμή! διέκοψα. “Αν δὲν κάνω λάθος, οἱ μυγδαλιές δὲν εἶναι πάντα ανθισμένες. Εἶναι καὶ ὁ καρπὸς στὴ μέση, τὰ μύδαλα. “Επειτα, μπορεῖς νὰ βγάλῃς κούτσουρα... καὶ ἀμυγδαλωτά.

Γελάσαμε.

—Σύμφωνοι! συνέχισέ ὁ φίλος μου. Στὴ βάση του τὸ ζήτημα εἶναι ὑποκειμενικό. Γιὰ νὰ βροῦμε ποιά εἶναι ἡ σωστή μας ἔκφραση, αὐτὴ πού μᾶς ἀντιπροσωπεύει 100%, εἶναι ἀπαραίτητη μιὰ συνδιάσκεψη μὲ τὸν ἑαυτὸ μας. ‘Εκφράζομαι=προβάλλω τὴν πραγματικότητά μου πάνω στὴν πραγματικότητα τῶν ἄλλων. Γιὰ νὰ ἐκφράσης ἐπιτυχημένα μιὰ πραγματικότητα, πρέπει νὰ τὴν ἔχῃ γνωρίσει προτίτερα. Σκέψου τώρα, τί ἀπέραντη πού εἶναι ἡ εὐθύνη μας, ὅταν ἡ πραγματικότητα αὐτὴ εἶναι ἡ ἑσωτερικὴ μας.

—‘Αρχίζω νὰ σὲ καταλαβαίνω, εἶπα. Γνώθι σαυτὸν! ‘Εκεῖ δὲν θὰ καταλήξῃς;

—Οἱ πιὸ βαθεῖες δυστυχίες ἔχουσε τὸν ὁπότε του στὴ λαθεμένη ἔκφραση. Νά, ὁ κύριος Α. Τῶχει βάλει πείσιμα νὰ ἐκφράζεται φιλοσοφικά, παρ’ ὅλο πού τὸ φιλοσοφικό του σύστημα εἶναι τὸ καθαρὸ, ἀγνό, ψιλοκοπανισμένο ἀεράκι. Συνέχεια: ὁ κύριος Β. ‘Επιμένει νὰ ἐκφράζεται ἐμμέτρως. ‘Επειδὴ ὁμως τὸ ποιητικὸ του αἶσθημα διαμένει μονίμως κάτω τοῦ μηδενός, διὰ ταῦτα... Προσπαθῶντας νὰ ἐκφράσωμε κάτι πού δὲν εἶναι ἀληθινὸ μέσα μας, γιατί εἶναι ἀνύπαρκτο, ἀτροφικό, στρεβλωμένο, κινδυνεύουμε νὰ τρεσκάρωμε μὲ τὴν ἀποτυχία. Νὰ γίνουμε δυστυχισμένοι. Τὸ πιὸ δραματικὸ, γελοῖοι.

Μιὰ χελιδονοουρὰ ὑπογράμμισε τὸν ἀέρα μπροστὰ στὰ μάτια μας.

—“Αν εἶχαμε τὸ ἔνοστικτο! μουρμούρισα. Νά, τὸ χελιδονάκι ξέρει νὰ μὴ φαλτσάρῃ στὴν ἔκφρασή του. Δὲν κάνει ἐπιδείξεις φωνητικῆς. Τοῦ φτάνει νὰ κόβῃ ψαλιδιές κάτω ἀπὸ τὸν ἥλιο. Τὸ καθαρινί, ἐκφράζεται σὰν κοντράλτο τῆς Λυρικῆς Σκηνῆς. “Αν πῆς γιὰ τὸ παγῶνι, τὴν ἔχει ἀνακαλύψει ἀπὸ κάρὸ τὴν ἔκφρασή του: διπλώνει καὶ ξεδιπλώνει τὴ βεντάλια του. “Εκφραση γιὰ τὸν χιμπαντζῆ εἶναι νὰ σκαρφαλώνῃ στὰ ὑψηλόσωμα δέντρα τῆς ζούγκλας. Εἶδες ποτέ σου χιμπαντζῆ νὰ ἐκφράζεται παρασταίνοντας τὸν προσπάπι μας;

—“Οχι, εἶπε ὁ φίλος μου. Δὲν ἔτυχε νὰ ἰδῶ αὐτὸ πού λές. Εἶδα ὁμως κάτι πιὸ ἀστεῖο: ἀνθρώπους, νὰ ἐκφράζονται παρασταίνοντας τὰ δισεγγονάκια τῶν χιμπαντζῆδων.

Η ΩΡΑ ΤΗΣ ΑΓΑΠΗΣ

Πάει καιρός, τώρα πολύς,
πού ξαφνικά ένα βράδυ,
τ'ε βίλλας σβόσανε τὰ φῶτα.
Οἱ πόρτες κλείσαν βιαστικά,
κι' ἔλοι τοῖς φύγαν στό σκοτάδι.
Ἐκεῖ πού πρώτα,
ἐγνοικοιᾶς ἀκούγονταν τραγούδια,
γέλοια, χαρές,
καί μουσικές,
καί τὰ πολύχρωμα τοῦ κήπου τὰ λουλούδια,
ἐλόγουρα σκορποῦσαν εὐωδιές
μεθύσιτικές,
τώρα ἐρημιὰ καί σιωπὴ.
Ἡ βίλλα ἡ κλειστὴ,
σὰν σκυθρωπὴ
μορφῆ,
λέε τὰ καλῆὰ τῆς συλλογιέται μαγαλιὰ,
μπρὸς στὰ καρτέρια τὰ ξερά,
ἐπου ξανθὰ, θραυσομανοῦν
τ' ἀτίθασα τ' ἀγκάθια.
Στὰ βρώμικα τῆς στέρνας τὰ νερά,
γεμάτα φύλλα μαυρισμένα,
οἱ μπρούτζινες οἱ νόμψες
καρτεροῦν, θαρρεῖς
ἀπελπισιμένα,
(μέσα σὲ κόλλουης φριχτῆς
ἀπαίσια βάρη)
τὸ σιωπηλὸ νὰ ζωντανέψῃ ἀναβρυτῆρι.
Πόσοις χαρές ἐσχάστηκαν, ἐφῆμερες,
ἐνειρα, χίμαιρες καί πάθη...

Κάποιο βράδυ,
μ' ἐλόγουρα φεγγάρι,
ἀργυρό,
μπρὸς στὸ κάγκελα τοῦ κήπου,
περπατοῦνε δυό,
(βῆμα ἀργὸ καί βῆμα πεταχτό)
μικρὴ καί μικρὴ γρηά.
Κι' ἡ νέα ψιθυρίζει
μ' ἀπορία:
«Καλὴ γιαιδιά,
γιατί ὁ ἀφεντικός τῆς βίλλας κι' ἡ κυρία.
(ὄλο νεῖατα κι' ὠμορφιά)
νὰ φύγουν καί ν' ἀφίσουν,
τόσοις χαρές καί τόσοις πλοῦτη;»
Κι' ἡ γιαιδιά, τῆς ἀπαντᾶει στοχαστικά:
«Τὴ ζωὴ, παιδί μου, τοῦ γλεντιοῦ
βαρέθησαν ἐτούτη.
Πήγανε λὲν' μακριὰ,
σ' ἀρρώστατους πού ὑποφέρουσι βαρεῖα,
τώρα,
θ' ἀνοίξουν στοργικὰ
τὴ φλογερὴ καρδιά τους.
Χαρὰ τους, ὅσοι τὴν ὥρα
νοιώσουν τῆς ἀγάπης,
πλάι στό φτωχὸ
τον ἀελαφό,
πού πάσχει καί νοεῖ.
Αὐτὴ, εἶναι ἡ χαρὰ ἡ ἀληθινή,
εἶναι ἀγάπη, στὸν ἴδιο τὸ Θεό».

Γ. Δ. ΚΑΧΡΙΜΑΝΗΣ

Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ
ΚΙΝΗΣΗ ΣΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ

ΔΥΟ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

Δύο γεγονότα που δημοσιεύονται ες τὸ περιοδικὸν «The Observatory» (1) ἀξίζει τὸν κόπον νὰ τὰ πληροφορηθοῦν οἱ ἀναγνώσται τῶν «Ἀκτινῶν», διότι σχετίζονται μὲ τὰς γενικωτέρας ἐκείνας πνευματικὰς ζυμώσεις πού πρέπει νὰ ἀπασχολοῦν κάθε διανοούμενον.

Τὸ ἕνα ἀναφέρεται εἰς τὸν διακεκριμένον χημικὸν A. Cressy Morrison ὃς ἕως ἄρτι τοῦδε Πρόεδρον τῆς Ἀκαδημίας τῶν θετικῶν Ἐπιστημῶν τῆς Νέας Ὑόρκης. Ὁ Morrison μᾶς εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τὸ ἄκρως ἐνδιαφέρον ἄρθρον πού ἐδημοσιεύθη εἰς ἕνα ἀπὸ τὰ τελευταῖα τεύχη τοῦ περιοδικοῦ τούτου. Μᾶς εἶπε: «διατὶ ἕνας ἐπιστήμων πιστεύει σήμερα εἰς τὸν Θεόν». Καὶ μᾶς ὠμίλησε μὲ σαφήνειαν, μὲ ἀπλότητα καὶ μὲ πειστικότητα. Ἐγεννήθη βεβαίως ἡ περιέργεια νὰ μάθωμεν περισσότερα διὰ τὸν συγγραφέα τοῦ ἁρθρου ἐκείνου.

Ὁ A. Cressy Morrison λοιπὸν, εἶναι χημικὸς καὶ μεταλλειολόγος. Ἐκαμε πολλὰς ἀνακαλύψεις, ἢ σπουδαιότερα του δὲ ἐφευρέσεις εἶναι τὸ ὅτι ἐπέτυχε νὰ διαχωρίσῃ τὸ ὀξυγόνον καὶ τὸ ἄζωτον μὲ τὴν βοήθειαν μαγνητικοῦ πεδίου. Εἶναι μέλος τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου Ἐρευνῶν τῆς Ἀμερικῆς, πλείστων ἐπιστημονικῶν Ἐταιρειῶν καὶ ἔχει πολυσχιδῆ κοινωνικὴν δράσιν. Τὸ παρασπόμενον ἔτος, ἐχάρισεν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τῶν Ἐπιστημῶν τῆς Ν. Ὑόρκης τὸ ποσὸν τῶν 500 δολλαρίων διὰ νὰ δοθοῦν ὡς βραβεῖον «εἰς τὴν περισσό-

τερον βαρυσήμαντον ἐργασίαν ἐπὶ τοῦ προβλήματος τῆς ἡλιακῆς καὶ τῆς ἀστρικής ἐνεργείας». Καὶ τῶρα περιμένομεν τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ διαγωνισμοῦ. Χρειάζεται προφητικὸν πνεῦμα διὰ νὰ εἰπωμεν ὅτι ἡ χειρονομία αὐτῆ τοῦ Morrison θὰ ἔχη σπουδαία ἀποτελέσματα; Νομίζομεν ὅτι εἶναι περιττόν. Διότι, σημειώνει ἡ Ἀκαδημία, ὅτι καὶ τὸ 1926 εἶχε κάμει κάτι παρόμοιον ὁ Morrison, καὶ εἶχαμε σπουδαιότητας ἐπιστημονικὰς προόδους. Καὶ μάλιστα, παρατηροῦν οἱ εἰδικοί, ὅτι ἡ παρακίνησις ἐκείνη τοῦ 1926 συνετέλεσε πολὺ, ὄχι μόνον εἰς τὴν μελέτην τῶν προβλημάτων τοῦ Ἥλιου, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν λύσιν ζητημάτων τῆς φυσικῆς καὶ τῆς χημείας πού ἔχουν σχέσιν μὲ τὴν διάσπασιν τοῦ ἀτόμου καὶ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν τεραστίων ποσῶν ἐνεργείας πού περικλείει. Τὸ ἴδιον ἀσφαλῶς θὰ γίνῃ καὶ μὲ τὸ βραβεῖον πού ἔδωσε τὸ 1946.

Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ προσθέσωμεν ἡμεῖς τίποτε εἰς τὰς πληροφορίες αὐτάς. Διότι τὰ γεγονότα ὁμιλοῦν καὶ λέγουσιν ὅτι ἐκεῖνοι πού πραγματικὰ συμβάλλουν, μὲ κάθε τρόπον, εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς ἐπιστήμης, ἀκριθῶς αὐτοὶ ὁμιλοῦν μὲ παρρησίαν καὶ μὲ θάρρος διὰ τὰ μεγάλα πνευματικὰ προβλήματα, ὅπως συνέθη καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου, μὲ τὸν καθηγητὴν καὶ ἀκαδημαϊκὸν Cressy Morrison.

*

Ἴδου καὶ τὸ ἄλλο γεγονός, πού παίρνομεν ἀπὸ τὸ ἴδιον περιοδικόν (2). Λυπηρὸν εἶναι καθ' ἑαυτὸ τὸ γεγονός τοῦτο, πένθιμον γεγονός εἶναι, ὅταν μετρηθῇ μὲ τοῦ γηίνου καὶ προσκαίρου τὸ μέτρον. Μᾶς δίδει ὅμως ἀφορμὴν νὰ διαπιστωθῇ κάτι, πού γεμίζει χαρὰν καὶ ἐλπίδα. Πρόκειται περὶ τοῦ θανάτου τριῶν νέων Ὁλλανδῶν ἀστρονόμων, πού εἰργάζοντο εἰς τὸ Ἀστερο-

(1) Τὸ περιοδικὸν τοῦτο ἀποτελεῖ ὄργανον τοῦ Ἀστροσκοπεῖου τοῦ Greenwich καὶ κατατάσσεται μεταξὺ τῶν σοβαροτέρων εἰς τὸ εἶδος του.

(2) The Observatory, London 1946, p. 265 καὶ 301.

σκοπεῖον τῆς πόλεως Lembang, τῆς 'Ιάβας. Οἱ δύο ἐξ αὐτῶν ἀπέθαναν ἀπὸ τὰς κακουχίας μέσα εἰς τὰ Ἰαπωνικά στρατόπεδα συγκεντρώσεως εἰς τὴν Σουμάτραν καὶ ὁ τρίτος ἐπὶ τῆς ἰσχυρῆς βοήθειας Ἰαπωνικοῦ ὀπλιταγωγοῦ, ἔξω ἀπὸ τὴν Μπαταβίαν.

Ὁ καθηγητὴς J. H. Oort, διευθυντῆς τοῦ Ἀστεροσκοπεῖου τοῦ Leyden καὶ μόνιμος γενικὸς γραμματεὺς τῆς διεθνούς ἀστρονομικῆς Ἐνώσεως, γράφων περὶ τῆς ἐπιστημονικῆς δράσεως τῶν ἐκλιπόντων ἐπιστημόνων, δὲν παραλείπει νὰ σημειώσῃ μερικά ἠδιαφέροντα πράγματα δι' ἐκείνους πού ἔμειναν χρόνια κλεισμένοι εἰς τὰ στρατόπεδα συγκεντρώσεως. Ὁ Dr W. Ch. Martin, γράφει, ὁ καθηγητῆς Oort διεκρίθη εἰς πολλοὺς κλάδους τῆς ἐπιστήμης. Ὅτι ἐδημοσίευσεν ἦτο καλὰ ἐπεξεργασμένον καὶ ἀκριβές, καὶ μάλιστα ἀνεκάλυπτε νέα πράγματα χωρὶς νὰ ζητῆ τὴν βοήθειαν ἄλλων. Ἦτο ἄνθρωπος πού ἀγαποῦσε μάλλον τὸν ἥσυχον βίον, βίον ἀφιερωμένον εἰς τὴν Ἀστρονομίαν. Τὸ 1941 μετέβη εἰς 'Ιάβαν καὶ μετὰ τὴν Ἰαπωνικὴν κατοχὴν, ἔγινεν αἰχμάλωτος πολέμου. *Ἡ βθεῖα του θρησκευτικὴ πίστις, σημειώνει χαρακτηριστικῶς ὁ καθηγητῆς Oort, τοῦ ἔδιδε τὴν δύναμιν, ὥστε καθ' ὄλον τὴ διάστημα τῆς ζωῆς του καὶ μέχρι τέλους νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴν δοκιμασίαν αὐτὴν μετὰ γενναϊότητα».

Κατὰ παρόμοιον σημειώνει ὁ Oort καὶ διὰ τὸν ἄλλον φυλακισμένον, τὸν Dr A. de Sitter, πού ἦτο διευθυντῆς τοῦ Ἀστεροσκοπεῖου τῆς 'Ιάβας. *Ἐγνώριζεν, ὅσον ὀλίγοι, τὸν δρόμον τῆς ἐσωτερικῆς εὐτυχίας. Ἐπετοῦσε εἰς μεγάλας ἀποστάσεις καὶ πάντοτε ἐσκόρπιζε τὴν εὐτυχίαν, τὴν ὅποιαν ἀνεκάλυπτε, μεταξύ τῆς οἰκογενείας του καὶ τῶν φίλων του. Ἦτο πολὺ ἀγαπητὸς εἰς ἐκείνους πού τὸν ἐγνώριζαν καλὰ καὶ εἶχε γίνεῃ ἕνας ἰσχυρὸς ὑποστηρικτῆς καὶ παρηγορητῆς εἰς τοὺς συντρόφους του, τοὺς φυλακισμένους κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς τελευταίας δυσκόλου περιόδου τῆς ζωῆς του». Ἄλλ' ὁ A. de Sitter μᾶς λέγει ὁ βιογράφος του, εἰχεν ἕνα «βαθὺ ἐνδιαφέρον διὰ τὰ φιλοσοφικὰ ζητήματα, πράγμα πού τὸν ἔκαμνε νὰ ἐχωρίζῃ μεταξὺ τῶν ἄλλων συναδέλφων του ἐκ τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν».

Ἐχρησιμοποιεῖ κάθε εὐκαιρίαν διὰ νὰ ἀσχολῆται μετὰ τὰ φιλοσοφικὰ καὶ μεταφυσικὰ ζητήματα καὶ ἀπὸ τὰς συγκεντρώσεως αὐτὰς ἐπέστρεφεν εἰς τὸ σπιτὶ του εὐτυχέστερος καὶ ψυχικῶς πλουσιώτερος. *Ἡ θεωρητικὴ καὶ ἐξόχως κριτικὴ διάνοιά του εἰσέδου πάντοτε ὀπίσω ἀπὸ τὰ πράγματα διὰ νὰ εὕρῃ τὴν βαθυτέραν τὸν σημασίαν. Ἦτο πράγματι ἐκ γενετῆς, ἕνας «βαθὺς ἐρευνητῆς», ἕνας, ἀπὸ τοὺς εὐλογημένους ἐκείνους ἀνθρώπους, τῶν ὁποίων μερικά χαρακτηριστικὰ ἐμφανίζονται εἰς πολλὰς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς του. Τὴν τάσιν του αὐτὴν διὰ μίαν βαθυτέραν ἀλήθειαν, τὴν ἐχρησιμοποιεῖ χωρὶς ἀνταγωνισμὸν πρὸς πολλὰς κατευθύνσεις διὰ τὴν τέχνην, τὴν μουσικὴν, τὴν γνωριμίαν του μετὰ τὴν φύσιν, διὰ τὴν ἐνατένισιν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος...».

Ὁ Morrison μᾶς εἶπε τοὺς λόγους διὰ τοὺς ὁποίους ἕνας ἐπιστήμων πιστεύει εἰς τὸν Θεὸν καὶ δεχόμεθα, μᾶζι μετὰ τὰς ἄλλας πολλαπλὰς διαβεβαιώσεις καὶ ὁμολογίας πίστεως, τὴν διακήρυξιν αὐτὴν τοῦ παλαιμάχου ἐπιστήμονος. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος οἱ ἀπελθόντες νέοι ἐπιστήμονες, ἐδειξαν ἐπάνω εἰς τὰ πράγματα, πῶς εἶναι δυνατὸν καὶ φυσικόν, εἰς ἕναν ἀληθινὸν ἐρευνητὴν τῆς φύσεως, νὰ συνδυάζῃ ἀριστα φυσικὴν καὶ μεταφυσικὴν ἀναζήτησιν, ἐπιστήμην καὶ πίστιν καὶ πῶς κανεὶς μετὰ τὸ παράδειγμά του ἡμπορεῖ νὰ γίνῃ ἐστία ἐμπνεύσεως, τῶσεως καὶ ζωῆς εἰς τὸ περιβάλλον του. Καὶ τὴν πολυτιμὸν αὐτὴν καὶ εὐτυχισμένην ἐνίσχουιν τὴν μεταδίδουν καὶ εἰς ἡμᾶς πού βλέπομεν καὶ εἰς τὴν ζωὴν καὶ εἰς τὸν θάνατον τῶν μεγάλων μορφῶν τῆς πίστεως εἰς τὴν γενεάν μας, ὅτι «εἰὰ καινούρνια μέρα» ἀνατέλλει δι' ὄλον τὸν κόσμον.

K. ΠΕΝΤΕΛΙΚΟΣ

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ

Νίκου Παπαδάκη: Ἱστορικὸς βίωσις διχῶς τέλος. Δὲν ἡμπορεῖ ν' ἀρνηθῆ κανεὶς τὸ ταλάντο στὸν συγγραφέα τῶν διηγημάτων αὐτῶν. Τὸ ὄφρος του εἶναι κάπως ἀκατέρηστο, σὲ μερικὰ μέρη ἢ ἐκφρασεῖ εἶναι φτώχῃ, κί' ὁμως στὸν πληροφορημένον ἀναγνώστη

οι άράδες του βιβλίου αυτού μαρτυρούν ένα λογοτέχνη.

Κρίμα όμως που η ευαισθησία του πάει και ξετριπλώνει, γιά να τους ήρωωποιήσει, κάποιους τύπους άπίθανους ή πού-κι' αν δεχθούμε πως δέν είναι τέτοιοι-βρίσκονται άφάνταστα μακριά από μäs, από τόν μέσο όρο του αναγνωστικού κοινού, χωρίς, δυστυχώς, τήν απόσταση αυτή να τήν δημιουργή τó μεγάλο ήθικό ή άλλο ύψος όπου στέκουν οι ήρώές μας...

Βρίσκει δηλαδή κανείς κι' έδω τó γνωστό νόσημα τής «νεώτερης» (δχι έντελώς νεώτερης) λογοτεχνίας, που έπι τόσα χρόνια προσπάθησε να δώση αισθητική συγκίνηση στον μπλαζέ, απογοητευμένο από τόν τρόπο τής ζωής του, αναγνώστη του αιώνα, χρησιμοποιώντας τó παράδοξο και μη διατάζοντας να τó αναζητήσει εκεί όπου κανείς δέν είχε σκεφθή να τó κάμη, δηλαδή στη σαπίλα και τή βρώμα του κοινωνικού τενεκέ τών σκουπιδιών!

Πιστεύουμε πως οι νέοι που γράφουν σήμερα, κι' αν άκόμα παρουσιάζουν τά συμπτώματα τής αρρώστειας αυτής, δέν τήν έχουν: "Αν μπερέσουν να ίδουν τόν έαυτό τους όπως πραγματικά είναι, θά καταλάβουν πως, άπλούστατα, μιμούνται κακά πρότυπα τής περασμένης γενεάς που κι' αν άκόμα έκαμαν έντύπωση γιά τó ταλέντο του συγγραφέα τους, που τόδειξαν κι' αυτό χαραμιζόμενο, δέν μπόρεσαν να επιζήσουν, να δώσουν έργο που να σταθί και να μείνη, σαν μεγάλο ή μικρό, έλάχιστο έστω, ανθρώπινο κέρδος.

Οι σημερινοί νέοι, άμα λυτρωθούν από τή μίμησι αυτή και μäs δείξουν τίποτε φοβερό και τρομερό-τόν έαυτό τους, αλλά τόν έαυτό τους με είλικρίνεια και διεύδυσι, θάχουν άφάνταστα ένδιαφέροντα-και χρήσιμα-πράγματα να μäs πούν. Γιατί ή σημερινή εποχή, στη χαρακτηριστική γραμμή της, παίρνοντας από τήν προηγούμενη τήν όριστική κατάργηση τής λατρείας τής άκολασίας, προχώρησε και πέρα από τήν έξουθενωτική συναισθησι του χάους, (τής περασμένης γενεάς) προς τήν αναζητησι τής πνευματικής αξίας. N. B.

N. B. Σ κληροβί: Πρώτες μέλέτες. "Ένας γεωπόνος, άνθρωπος αυτόδημιούργητος (πολύ χαρακτηριστικές και χρήσιμες είναι οι αυτοβιογραφικές πληροφορίες που μäs δίνει) τής παλαιότερης εκείνης γενεάς που είχε κληρονομήσει από τήν προηγούμενη κάποιες ήθικές αρχές ριζωμένες μέσα στην ύπαρξί της, εκθέτει τις αντίληψεις του πάνω στα σύγχρονα προβλήματα. Τις άπόψεις του χαρακτηρίζει ή σιγουριά που δίνει ή πείρα και τó πρακτικό πνεύμα. Κρίμα που ο συγγραφέας, ως τώρα τουλάχιστον, δέν έγνώρισε, από πιο κοντά, τόν Χριστιανισμό.

Κάκιας Ναταρίδου: Ζωγραφική, Μεγάλη και πλούσια σε περιεχόμενο έργασια γιά τή ζωγραφική. Παρ' όλο τó άπτό περιώπης κούτανμα του θέματος, είναι βιβλίο είδικό ένδιαφέροντος.

Bernard Cousin, The Community and The School. Στο βιβλίο αυτό ή συνεργασία σχολείου και κοινότητα παρουσιάζεται σαν ένας σπουδαίος παράγων γιά τήν επικράτησι του πνεύματος μιάς άληθινά πνευματικής έπικοινωνίας.

Μιά τέτοια συνεργασία, ύποστηρίζει ο συγγραφέας του βιβλίου, θά ένίσχυε τήν διάθεσι γιά έθελοντική έργασια που θά έτόνωνε τó πνεύμα συνεργασίας ως και στις διεθνείς σχέσεις άκόμη.

Είς τó τέλος του βιβλίου, άναφέρει τις άπόψεις πολλών γνωστών "Αγγλων έκπαιδευτικών, σύμφωνας με τήν δική του.

Είναι άξιοσημείωτο ότι ο σ. αναγνωρίζει αυτό που τονίσθηκε πάντοτε και από τις "Ακτίνες", ότι κάθε συνθήκη -όπως και κάθε νόμος-και ή καλύτερη, δέν εξασφαλίζει μόνη της τήν ειρήνη. Χρειάζεται τούς καλλιεργημένους ανθρώπους που θά τήν εφαρμόσουν, και όταν ο σ. στρέφεται στη νέα γενεά που κωλείται σήμερα να έργασθί γιά τήν ειρήνη, βλέπει και αυτός πως μόνο στον κόσμο του πνεύματος μπορεί να στηριχθί μιά τέτοια προσπάθεια άλληλεγγυής.

Η τόσο όρθη αυτή τοποθέτησι του

ζητήματος θὰ ἦταν πληρέστερη, ἂν εἶχε τονισθῆ περισσότερο ἡ μοναδικὴ ἐγγύησι πού θὰ ἐξασφάλιζε τὴν γνησιότητα αὐτῆς τῆς ἀλληλεγγύης στὴν συνεργασία μεταξύ ἀτόμων καὶ ἔθνων, τὸ χριστιανικὸ πνευματικὸ θεμέλιο.

Δ. Α.

F. Clarke. The Education and Social Change. Τὸ τεύχος αὐτό, τρίτο τῆς σειρᾶς «Christian News-Letter Books», δημοσιεύθηκε τὸ 1940, λίγο μετὰ τὴν ἔκρηξι τοῦ πολέμου.

Μπροστὰ σὲ μιὰ τέτοια περίοδο, ἡ σειρά αὐτὴ τῶν βιβλίων ἀποβλέπει σὸ νὰ βοηθήσῃ τὸν κάθε χριστιανὸ γιὰ τὴν ἐπίδρασι πού ἔχει χρέος νὰ ἀσκήσῃ στὴ μεταβατικὴ περίοδο πού περνᾶμε.

Τὸ τεύχος αὐτό, πού ἐξετάζει τὸ ζωτικὸ πρόβλημα γιὰ τὴν θέσι πού ἔχει ἡ ἐκπαίδευσι στὴν κοινωνικὴ μεταβολή, ἀναφέρεται στὴν ἀγγλικὴ πραγματικότητα. Βασίζεται κι' αὐτό, ὅπως καὶ ὅλα τὰ τεύχη τῆς σειρᾶς στὴν προϋπόθεσι ἑνὸς ξεκαθαρισματος τῆς σημερινῆς καταστάσεως μὲ μιὰ εἰλικρινῆ αὐτοκριτικὴ

Δ. Α.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ "ΔΗΜΑΣΚΟΥ,"

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

"Ἀρθρα τοῦ περιοδικοῦ «Ἀκτίνες»
Τιμὴ δρχ. 1000

Στεφάνου Μπόλσιση
ΡΑΨΩΔΙΑ 1940-1946

"Ἡ ποιητικὴ συλλογὴ πού ἐγράφη
μὲ τὸν πό-ον τῆς δοκιμασίας καὶ μὲ
τὴν χαρὰν τῆς πίσ εως.

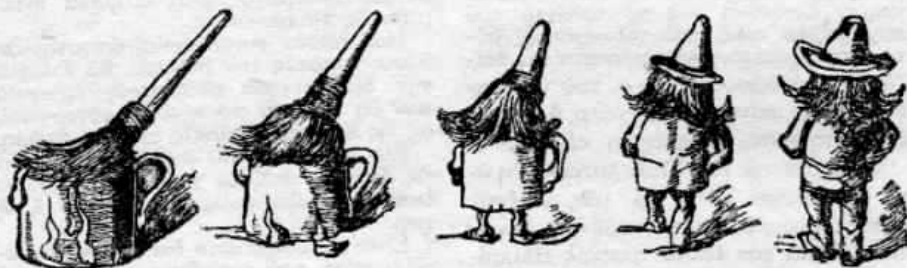
"Ἐκδοσις ἀπλῆ δρχ. 6000
Πολυτελείας 10.000

ΕΙΣ ΤΗΝ ΥΠΗΡΕΣΙΑΝ
ΤΗΣ ΑΓΑΠΗΣ

(Δευτέρη ἔκδοσις)

"Ἀπὸ τὸ ἔργον τῆς Προνοίας τῶν
Συνεργαζομένων Χριστιανικῶν Σω-
ματείων.

Τιμὴ δρχ. 5000

ΤΑ ΘΑΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΓΑΙΣΜΟΥ

Ἐξέλξις ζωγράφου ἀπὸ ἄ γείου καὶ χροσμήροσι (Σκίτσο Πρόδ.)

Περιοδικὸν «Ἀκτίνες», ὄργανον τῆς «Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐπιστημόνων».—Ἐκδοσις Χριστ. Ἐνώσ. «Ἀκτίνες». Γραφτεία: ὁδὸς Καρότση 14, Ἀθῆναι (1) Τηλ. 85 023.—Θεσσαλονίκης: Ἀγίας Σοφίας 88.—Πειραιῶς: Κολοκοτρώνη καὶ Τσαμαδοῦ 67.—Ἰπσοῦνος, ἐπιστολαὶ καὶ χρηματικὰ ἐμβόματα: Δ. Γ. Σταμάτης.—Ἐτησίη συνδρομὴ δρχ. 7000.—Προστάτημος τυπογραφείου: Δ. Παπακωνσταντίνου, Μαυρομυχάλη 176.—Χαιρόγραφα, δημοσιεύμενα ἢ μὴ, δὲν ἐπιστρέφονται.